

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

37e jaargang nr. 9/10 december

MISSIVE van HAARE KONINKLYKE HOOGHEID
MEVROUWE de Prinses van ORANJE,
aan den Griffier FAGEL.

WEL EDELE, GESTRENGE HEER!

Het singulier geval dat mij van daag gebeurt, heeft mij doen schrijven neevensgaande Brief aan den Heer Raad-pensionaris van Holland, inhoudende de reedenen van mijn aankomst, hem verzoekende dezelve onder het oog van H. E. G. M. te willen brengen: G. daar van kennis te geeven, om denzelven in staat te stellen van Hoog Mog. daar van te verwittigen, zij G. Bespigne, of in de Vergadering, 200 die mij in eenige reflexien omtrent het geval, ied getroffen zijn, zal lichtelijk begrijpen, hoe diep ik komstig met mijne gevoelens en oogmerken.

1996

Patriotten en
Bataafse Republiek

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens,
voorzitter (externe en buitenlandse contacten, Platform VVVO, CITO/CEVO, intercommissie, publiciteit),
Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-32 77 923.
Fax. 070-3201298

Mw. M.E. Hielkema
vice-voorzitter (didacticiteiten, lerarenopleidingen ULO, contacten met historische verenigingen, nascholing, omgevingsgeschiedenis),
Titiaanstraat 341,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020-66 44 060.

H. Buskop,
1e secretaris (externe correspondentie, pabo en Clomatica),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070-3648946.
Werk: 070-3867272
Fax: 070-3877275

Mw. E. Marrenga
2e secretaris (interne correspondentie, vrouwen-geschiedenis en havo/vwo),
Lange Leidsedwardsstraat 212¹,
1017 NR Amsterdam.
Tel. 020-62 77 126.

J. Schopman,
Penningmeester (financiën, ledenwerving, leraren-

opleiding HBO, OAC, contacten Kleio, Tweede fase),
Jozef Israëlsstraat 58,
6521 MZ Nijmegen.
Tel. 024-32 24 769.

H. Kurstjens
(vbo/mavo),
Nijenkamp 13,
6651 HG Druten.
Tel. (privé) 0487-51 31 19.

Mw. J.M.L. van Bekkum,
(volwasseneneducatie, beroepsonderwijs),
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040-28 34 364.

L. Janssen,
(bavo)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel 024-3786877.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:
Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag.
Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1996 bedragen de contributies:
• Bij bezoldiging t/m HOS-schaal 10 f 95,-
• Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11 f 115,-

- VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken f 65,-
- Bij minder dan 16 uur f 80,-
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten) f 45,-
- Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) f 85,-
- Partnerlidmaatschap f 140,-

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren.

Voor 1996 kost een abonnement:

- Binnenland f 100,-
- Buitenland, f 125,- binnen Europa
- Buitenland, f 135,- buiten Europa (luchtpost)
- Losse nummers f 10,-

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:

- 1 pagina f 410,-
- 1/2 pagina f 325,-
- 1/4 pagina f 225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eind-redacteur.

VGN-giro: 128701
t.n.v. Penningmeester
VGN, Den Haag.

Van de redactie

Met gepaste trots biedt de redactie het laatste nummer van deze jaargang aan. Die gepaste trots is ons inziens om verschillende redenen gerechtvaardigd. Met dit patriottennummer zetten we een traditie voort. De laatste jaren werd telkens één nummer van Kleio speciaal aan het nieuwe eindexamen gewijd. De artikelen in dit nummer gaan vooral over de patriottentijd en sluiten uitstekend bij elkaar aan. Stephan Klein laat zien dat de patriotten niet zo saai waren als wel wordt aangenomen. Niek van Sas richt zich op de 'Rechten van de mens' anno 1795 en Maarten Prak beschrijft het einde van de gilden aan de hand van het voorbeeld Den Bosch. Willeke Los geeft de ideeën weer over opvoeding en onderwijs in deze periode en Kees Torreman bespreekt een aantal egodocumenten, die goed inzetbaar zijn in de les. In de rubriek Kleioskoop deze keer geen film, maar het medium 'geluid': de cassette-bandjes van het VPRO-programma OVT 'De Nederlandse revolutie'. In Boek van de maand komen de publicaties voor docenten aan bod die ter gelegenheid van dit examen verschenen zijn.

Tevreden zijn we ook over het feit dat we dit jaar bij het examennummer een bronnenkatern (alweer het achtste) kunnen leveren. Edward Schenk en Dick Brongers van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag vonden vele goed toegankelijke bronnen over deze periode. Met ingang van het volgende nummer is Kleio in een nieuw jasje gestoken. Er komt een nieuwe omslag en een andere lay-out. Het voorproefje daarvan krijgt u nu al. We zijn heel benieuwd wat u ervan vindt.

Met dit nummer proberen we de donkere dagen voor Kerstmis wat te verlichten. Mogen we u veel leesplezier, prettige feestdagen en een Gelukkig Nieuwjaar wensen.

Wim Rongen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Antillen 4,
3524 EZ Utrecht.
Tel. 030-28 92 580.

R.P. Slotboom, secretaris,
Walcheren 137,
3524 ZS Utrecht.
Tel. 030-28 95 982.

B. Engbers,
Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht.
Tel. 030-2724010.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.

Tel. 0416-33 74 30.

H.S.J. Jansen,
Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 024-35 53 484.

Mw. C. van Boxtel,
Evienveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492-36 11 36.

J. Trippensee,
Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht.
Tel. 030-2800543.

Mw. J. de Jong,
Binnen Walevest 34,
3311 AB Dordrecht.
Tel. 078-6147700.

H. Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297-281197.

Mw. T. Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-68 83 576
Fax 030-68 88 459

ISSN 0165-6449

J n dit nummer

- 4 *Nederland en zijn republikeinse verleden (1780 - 1806)*
Per koets door veranderende tijden
Stephan Klein
De patriotten zijn geleidelijk aan 'gekrompen' aldus dr. Stephan Klein. Nederland werd een monarchie in plaats van een republiek en dat bezorgde hen een veel slechtere pers dan hun collega-revolutionairen, de Amerikaanse en Franse 'reuzen'.
- 10 *'Gy zyt vry! Gy zyt gelyk!'*
Mensenrechten in 1795
N.C.F. van Sas
Op 31 januari 1795 proclameerden de provisionele representanten van het volk van Holland een Verklaring van de rechten van de mens en van de burger. Niek van Sas (UvA) zet uiteen welke ideeën hieraan ten grondslag lagen.
- 15 *Opvoeding, vaderlandsliefde en burgerschap 1780 - 1806*
Eenwording van Nederland?
Willeke Los
In 1801 kwam de eerste nationale schoolwet tot stand. In dit artikel laat de auteur zien dat de ideeën die daarin werden vastgelegd al een lange voorgeschiedenis hadden. De wortels ervan zijn terug te vinden in de spectators, de boeken van Betje Wolff en in de publicaties van 't Nut.
- 20 *De opheffing van de gilden, 1795 - 1820*
'Naar 't vigeerend systeme'
Maarten Prak
Problemen met gilden? In 1795? De kenner van tamelijk recente vakliteratuur weet dat er nog tientallen gilden bestonden in 1795. Prof. dr. M. Prak (UU) laat zien welke voetangels en klemmen de opheffing van die organisaties met zich meebracht.
- En verder:
- 26 *Egodocumenten*
32 *Kleioskoop*
35 *Boek van de maand*
39 *Verleden binnen handbereik*
43 *In 't kort en recensies*
49 *Kleiokrant*

INHOUD

**Per koets door Nederland en zijn
republikeinse verleden (1780-1806)**

Stephan Klein

Veranderende tijden

Geen 'vernieuwende gedachten', geen 'niveau': dat wordt de patriotten nog steeds gemakkelijk verweten. Het valt wel mee, aldus dr. Stephan Klein.

Hij laat zien dat de ideeën van de patriotten begrepen moeten worden in de denktrant van de tweede helft van de 18e eeuw. En wat niveau betreft, door het verloop van de gebeurtenissen in Nederland in de 19e eeuw hebben de patriotten een veel slechtere pers gehad dan hun buitenlandse collega-revolutionairen, de Amerikaanse en Franse 'reuzen'.

4

Wat hebben Giacomo Casanova (1723-1798) en Thomas Paine (1737-1809) met elkaar gemeen? Bijna niets, behalve de gezamenlijke reis die Ettore Scola hen liet maken in zijn *La nuit de Varennes*.

De film verhaalt over een beslissende fase in de Franse Revolutie. Lodewijk XVI, in 1791 de constitutionele koning, vlucht per koets uit Parijs en dat 'verraad' zal hem uiteindelijk het hoofd gaan kosten. Alleen weten we dat nog niet. De nacht van de vlucht per koets, die in Varennes zal eindigen, levert het decor voor bespiegelingen over wat verzinkt in het verleden en wat de toekomst zal brengen. In een diligence die het pad van de vluchtende koning volgt, zien we een mijmerende Casanova, groot van gestalte, maar oud van jaren, opgedoft in haast potserlijke kledij. In de gesprekken met zijn reisgenoten overheerst de nostalgie. Buiten, op de bok, zit een geest-

driftige Paine, in strak burgerpak en vol idealen en plannen. De twee zijn elkaar in werkelijkheid nooit tegengekomen en wisselen ook in de film geen woord met elkaar. Het zijn geen personen die elkaar ontmoeten op de weg naar Varennes, maar tijdperken.

De personificatie van het oude en het nieuwe door Casanova en Paine is in meer dan één opzicht geslaagd, ook al was het leeftijdsverschil tussen beiden in werkelijkheid niet extreem groot. Casanova was in 1791 inderdaad bijna zeventig jaar oud, maar Paine toch nog altijd vierenvijftig. Het verschil zat hem niet in de leeftijd, maar in de levenshouding.

Oude Tijden, Nieuwe Tijden

Als iemand het ancien regime in Europa 'doorleefd' had, was het wel Casanova, de man die iedereen ontmoette en overal kwam, las, sprak, schreef, spendeerde, genoot en verleidde. Een intellectueel wiens 'hoogtepunt' in 1791 inderdaad voorbij was en die zijn laatste dagen sleet als een sikkeneurige oude man op een koud kasteel in het huidige Tsjechië, terwijl de

Franse Revolutie voortraasde ... En Paine? Hij was de zoon van een Engelse korsettenmaker en leefde - in tegenstelling tot Casanova - bijna veertig jaar in de anonimiteit. Met zijn carrière wilde het lange tijd niet lukken, hoewel hij toch enige scholing had genoten. Hij was eerst korsettenmaker, later onderwijzer, matroos en tabaksverkoper, ging bankroet en besloot vervolgens zijn geluk in de Amerikaanse koloniën te beproeven. Paine was scherp van geest, doorgrondde de debatten in verlichte kringen en zou door zijn retorische stijl een breed publiek gaan bespelen. Zijn immens succesvolle *Common Sense* (1776) was het startschot van het revolutietijdperk. Een tijd waarin de getalenteerde schrijver Paine met *The Rights of Man* en *The Age of Reason* definitief voor het voetlicht zou treden, terwijl de salonfähige intellectueel Casanova achter de coulissen zijn memoires ging schrijven.

Maar laten het verleden en de toekomst zich wel zo maar naast elkaar zetten in een koets? In de film zien we in Paine en Casanova de zuivere gestal-

**Dr. Stephan Klein is leraar
geschiedenis aan het
St. Maartenscollege in Voorburg.**

ten. Oud en nieuw zijn strikt gescheiden, alsof het vanzelfsprekend is wat de toekomst heeft en wat vergane glorie is. De historische werkelijkheid is natuurlijk ingewikkelder. Dat blijkt uit de andere personages in de koets, die heen en weer geslingerd worden tussen hoop en vrees. Van tradities wordt niet in één dag afstand gedaan. Nationale symbolen worden eerder aangepast dan afgezworen. Zoals Lodewijk XVI eerst van een absolute in een constitutionele vorst werd veranderd. Mensen 'herschrijven' het verleden liever dan dat ze het opgeven. Behalve dan in die uitzonderlijke gebeurtenissen die niet eens elke eeuw plaatshebben, maar waartoe de Franse Revolutie natuurlijk gerekend moet worden.

"Een koning die door een postmeester wordt gearresteerd, en niet door een andere koning, is zo goed als dood", horen we Casanova in de film zeggen. Profetische woorden. Als het mes van de guillotine valt voor burger Louis Capet, zitten we al enkele maanden in jaar I van de Nieuwe Tijd. Want die tijd ging zo snel dat de revolutionaire kalender slechts met terugwerkende kracht kon worden ingevoerd. Een zo pertinente afsluiting van de geschiedenis is echter uitzonderlijk. Die kon alleen plaatsvinden omdat radicale republikeinen de macht grepen in een staat waar het koningschap absoluter en de standsverschillen groter waren geweest dan elders. Zo'n verleden biedt geen aanknopingspunten meer, maar laat slechts afstand zien: *ancien regime*.

Natuurlijk was die breuk niet voor iedere Fransman zo manifest, maar desondanks blijft dit stopzetten van de tijd een hoogst opmerkelijk verschijnsel. Zo'n duidelijk gemarkeerde breuk deed zich in Nederland niet voor. De vraag is: waarom?

Patriottisme in Nederland: reveil én vernieuwing

Niet bij gebrek aan vorstelijke personages die geheime reizen per koets ondernamen. In dat opzicht was prinses Wilhelmina in juni 1787 al voorgegaan. Zij hoopte in Den Haag steun te vinden voor haar echtgenoot, stadhouder Willem V en reisde met een sjees en twee hofrijtuigen richting de provincie Holland. Het gezelschap viel al vlug op, vooral omdat de paarden gewisseld moesten worden. Wie vijftien postpaarden ter verversing besteld, vraagt natuurlijk om aandacht. De patriotten

kregen argwaan en daarmee was ook het lot van deze koetsreis bezegeld. Wilhelmina werd bij Goejanverwellesluis aangehouden. Niet door een postmeester, maar door de commandant van het vrijcorps uit Gouda. Dat was natuurlijk even vernederend! Maar het effect was tegengesteld. Lodewijk had Frankrijk *uit* gewild en geraakte in diskrediet. Wilhelmina had Holland *in* gewild en ontwikkelde zich volgens de politieke vernieuwers tot een wraakzuchtige Koningin van de Nacht die het patriotse licht wilde doven. De dag van Goejanverwellesluis luidde het einde in van de patriotse Republiek; de nacht van Varennes effende de grond voor de Franse. De Franse koets reisde - zo bleek ach-

Nederland de afrekening met het verleden op een andere manier. Een reden hiervoor is het 'republikeinse' karakter van dat verleden. Wat de patriotten van de jaren tachtig interessant maakt, is hoe zij vanuit een diepgewortelde republikeinse traditie pogingen ondernamen om het politieke bestel nieuw leven in te blazen: een vorm van modernisering die voor ons nu moeilijk te begrijpen is, maar die destijds bij velen hoop en enthousiasme wekte.

Republikeinen redeneerden altijd vanuit de geschiedenis. De vrijheid was een overgeleverd goed en indien er in de huidige tijd iets aan mankeerde diende men naar de oorsprong van het kwaad te zoeken. Het is opvallend dat zowel

De commandant van het Goudse vrijcorps, C.J. de Lange van Wijngaarden (1752-1820), maakte een tekening van de Goejanverwellesluis bij Hekendorp. Het huis links is de boerderij van Adriaan Leeuwenhoek, waar de prinses verbleef. (Uit de collectie van het Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda.)

teraf - in het laatste jaar van het ancien regime, terwijl de Nederlandse koets juist door de aanhouding op zijn bestemming kwam. De belediging van de prinses zou immers worden gewroken. Drie maanden later bleken de patriotten namelijk weerloos tegen de Pruisische troepen die de oude orde kwamen herstellen. De klok werd in 1787 niet stil-, maar zelfs weer even teruggezet.

In vergelijking met de scherpe scheiding die de Franse revolutionairen in 1792 voor zichzelf maakten, verliep in

orangisten als patriotten er blijk van gaven een dergelijk politiek geweten te bezitten, door te verwijzen naar een beroemde spreuk: *retrahe res ad primam earum institutionem et circumspicias in quibus et quibus modis degeneraverint* (breng de dingen tot hun eerste instelling en opkomst, en ga dan na, waarin en waardoor zij tot verval zijn geraakt).

De republikeinse oplossing voor staatkundig verval werd altijd geformuleerd als een reveil, een herstel van oorspronkelijkheid. Maar de patriotten hadden met hun moderne theorieën over

**PAPIERE HE MEL,
DER NIEUWER WERSE PATRIOTTEN,
Dees helden vliegen hoog, met haar PAPIEREN hemel,
Tot aan den zonnenkring, verbovent aars gewemel.
De PAAM heeft haar mislyd, die rÿs komt haar te dÿer,
Sy Storten onverwagt, int zuÿverent vagevÿer.**

'Papiere hemel der nieuwerwerse patriotten': Orangistische spotprent op het patriotse debacle in september 1787. (Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam)

'volkssoevereiniteit' het heden anders begrepen en zochten daarom naar een ander verleden. Waar de orangisten grafelijke en stadhoudelijke rechten vonden, daar ontdekten de patriotten vrije statenvergaderingen en preceden-ten van volksinvloed. Er was genoeg geschiedenis om het oneens over te zijn, genoeg geschiedenis ook om te selecteren wat men nodig had.

De nieuwe republieken

Er waren overigens grote verschillen van mening tussen de patriotten zelf. Het idee van vrije statenvergaderingen was natuurlijk de kern van de oude staatsgezinde traditie, in de tijd van Johan de Witt duidelijk geformuleerd. Toen was men in Holland ervan overtuigd dat Ware Vrijheid niet verenigbaar was met het stadhouderschap. Dit type regent bevindt zich ook onder de

patriotten, al is die er niet op uit om het stadhouderschap volledig af te schaffen. Zolang er over de ambtenarenstatus van Willem V geen onduidelijkheid bestaat - en daarmee bedoelt men zowel de formele bevoegdheden als het imago - is er niets aan de hand. Maar in de jaren tachtig komt ook een ander type republieken naar voren: regenten én burgers die ervan overtuigd zijn dat 'het volk' een wezenlijk onderdeel is van het politieke bestel, ja zelfs dat alle macht *permanent* voortkomt uit het gehele volk.

Van der Capellen tot den Pol behoort tot dit type en het verschil met de staatsgezinde republieken is groot (al is dat tot 1784 lang niet iedereen duidelijk). Als Van der Capellen op een vergadering tegenover een aantal Hollandse staatsgezinden zijn visie uiteenzet valt er een pijnlijke stilte, "alsof

ik arabisch sprak" schrijft hij later. Het zijn deze nieuwe republieken die hun uit Engeland en Amerika overgevaarde theorieën op het eigen verleden gaan toepassen en zo - vaak onbewust - de geschiedenis voor hun kar spannen. In de praktijk blazen zij in oude bestuurlijke instellingen soms nieuw leven, maar ook creëren zij wel nieuwe organisaties die naast de oude opereren. Van het laatste zijn de exercitiegenootschappen het mooiste voorbeeld, zogenaamd opgericht tot nut der schutterij, maar in werkelijk meestal tegen de stedelijke oligarchie gericht.

Toch bestond er ook een duidelijke verwantschap tussen de oude en de nieuwe republieken. Beide voelden dezelfde angst voor de ambities van vorsten. In de Nederlandse situatie waren dat de Oranjestadhouders. Vorsten - aldus de republiekense geloofsbelijdenis - streven naar centralisatie van macht en doen dat via omkoperij, vriendjespolitiek en uiterlijk vertoon.

In de jaren tachtig bestreden oude en nieuwe republieken gezamenlijk deze veronderstelde ontwikkeling in de Nederlandse Republiek. Sinds 1748 was de stadhouder machtiger dan ooit en leek de vrijheid van stad en provincie in ernstige mate bedreigd. Hier ligt ook de kern van het antwoord op de vraag, waarom de patriotten nog niet voor de staatkundige eenheid waren. Die gedachte kwam niet eens bij hen op! Centralisatie van macht druiste in tegen de eeuwenoude traditie en het was precies die centralisatie die de patriotten in het erfstadhouderschap bestreden. Het zou een grote paradox geweest zijn Willem V te bestrijden en tegelijkertijd staatkundige eenheid te bepleiten. De federalistische republiek was dus heilig voor de patriotten van de jaren tachtig. Maar door hun beroep op de publieke opinie via pers en pamfletten, door hun nieuwe theoretische bagage en door de eerste experimenten met democratische besturen gaven de nieuwe republieken wel inhoud aan een eerste episode van modernisering in Nederland.¹

Wanneer we spreken over het ontstaan van het moderne Nederland, dan hoort de patriottentijd daar dus beslist en in zijn volle betekenis bij. We zouden zondigen tegen een van de belangrijkste credo's van de historicus, als we deze fase zouden opvatten als een 'onvolmaakte' of 'gebrekkige' vorm van modernisering. Als de historicus van nu

Joan Derck van der Capellen, niet gegroeid maar gekrompen!

moeite heeft om te begrijpen waar het de patriotten precies om te doen was, moet hij niet concluderen dat de ideeën van toen nog 'wat verward' waren. Dat mag achteraf zo lijken, maar het vormt wel een beletsel de eigen logica te zien van een vroegere denkwereld.

Het vasthouden aan het verleden behoort tot die logica van het patriotse republikanisme. Toch is juist dit gegeven vaak als argument tegen de patriotten gebruikt. En wel op twee manieren: ze zouden geen vernieuwende gedachten en geen 'niveau' hebben gehad.

De woorden

Zoals inmiddels duidelijk zal zijn, ging een beroep op het verleden in patriotse teksten heel goed samen met het verkondigen van nieuwe idealen. De verbinding van oud en nieuw had een geheel eigen logica. Het feit dat de specifieke patriotse moderniteit lange tijd niet op waarde is geschat is onder meer hiermee te verklaren.

Het einde van de achttiende eeuw in de westerse wereld vormt het begin van een proces dat in wetenschappelijke kringen bekend staat als de Sattelzeit: een periode van grote conceptuele veranderingen waarin vertrouwde politieke begrippen snel van betekenis veranderden. De woorden bleven hetzelfde, maar onder die vlag verschoven de ladingen.

Zo'n proces is ook in de patriottentijd in volle gang. Zowel patriotten als orangisten spraken over hun idealen met de woorden 'vaderland', 'vrijheid', 'burger', 'republiek', 'constitutie' enzovoort. Sommige historici hebben hieruit geconcludeerd dat de politieke meningsverschillen in deze tijd kennelijk dus niet zo groot waren. Maar niets is minder waar. De emoties in deze jaren verraden het al en een analyse

van het politieke taalgebruik in zijn historische context bewijst het. Er zijn fraaie voorbeelden waaruit blijkt hoe met name orangisten ontdekten dat de patriotten de macht over de taal leken te hebben overgenomen. Oude begrippen waren van nieuwe ladingen voorzien en niemand die het aanvankelijk in de gaten had gehad.

Wie twijfelt aan het vernieuwende karakter van het patriotisme, moet dus vooral de orangisten gaan lezen. Een orangistisch pamflet uit 1784 opende als volgt: *Verba usu valent* (Woorden krijgen hun betekenis door het gebruik), *Verba valent ideis nostris* (Woorden krijgen hun betekenis door de ideeën die wij eraan hechten).

Het niveau

Maar wie nieuwe idealen koestert en de machtsstrijd daarvoor aangaat zelfs door middel van 'taalmanipulatie', heeft zo iemand ook 'niveau'? We horen het regelmatig, het verwijt dat de patriotten geen niveau hadden.² Wat wordt daarmee precies bedoeld? Was het gemiddelde IQ van de Nederlandse bevolking in die periode van de achttiende eeuw ineens drastisch gedaald? Het lijkt erop dat niet het gemiddelde niveau wordt vergeleken, maar de uitschieters. In vergelijking met de zeventiende eeuw, komt de achttiende er dan wat bekaaid vanaf. Geen Spinoza, geen gebroeders De la Court.

Maar misschien moeten we het patriotisme meer in de eigen tijd vergelijken, bijvoorbeeld met de Amerikaanse en de Franse Revolutie. Op het eerste gezicht lijken de Nederlandse patriotten er dan niet veel beter af te komen. Immers, de onafhankelijkheidsverklaring van de Amerikanen en de instelling van de revolutionaire kalender door de Fransen lijken in daadkracht wel erg gunstig af

te steken bij de patriotten die maar in hun eigen verleden blijven wroeten. Toch bedriegt de schijn hier.

De patriotten redeneerden vanuit het verleden, vanuit de tradities of de oude constitutie, om een speciale reden. De Amerikanen werden republikeinen door de Britse koning als soeverein af te zweren. De Fransen konden uit naam van de Republiek afrekenen met hun verleden dat de vorm had van een absolute monarchie.

Maar de Nederlanders dachten altijd republikeinse burgers te zijn geweest. Wie van een onderdaan in een burger verandert ervaart gemakkelijker een breuk met de geschiedenis, dan degene die denkt altijd burger te zijn geweest. Het afschudden van het verleden was om die reden voor de patriotten veel problematischer. Hier speelt niet alleen 'niveau' een rol. Het is ook de republikeinse eigenheid van de Nederlandse vroeg-moderne tijd om nieuwe wijn in oude zakken te doen.

De twijfels over het niveau van de patriotten worden echter ook door iets anders veroorzaakt. In Nederland heeft de republikeinse traditie niet de toekomst gehad, in Amerika wel. In twee eeuwen historiografie zijn de patriotten in Nederland negatief benaderd omdat ze republikeinen waren. Maar de Amerikaanse patriotten - Jefferson, Washington, Hamilton, Madison, Adams - zijn om diezelfde reden tot *Founding Fathers* verheven. Toch zie je in de jaren tachtig van de achttiende eeuw die 'nietige' Nederlandse patriottjes en die 'reusachtige' Amerikanen op voet van gelijkheid met elkaar onderhandelen en corresponderen. Als John Adams, de latere president, in 1786 in Utrecht aanwezig is bij de inhuldiging van de eerste democratisch gekozen vroedschap in de Republiek is hij diep onder de indruk en schrijft:

"In no instance, of ancient or modern history, have the people ever asserted more unequivocally their own inherent and unalienable sovereignty".³

De geadresseerde was Thomas Jefferson!

Niveaueverschil? Het oordeel over het niveau lijkt toch niet los te staan van het feit dat Amerika trots is op 1776 en 1787, en Nederland alleen 1813 herdenkt. Het patriotse gebrek aan 'niveau' heeft te maken met de ontstaansmythen van enerzijds een republiek en anderzijds een constitutionele monar-

chie. Voor de achttiende-eeuwse revolutionairen heeft dat een bijzonder gevolg: in twee eeuwen tijd zijn de Amerikanen gegroeid en de Nederlanders gekrompen.

Ook ten opzichte van de Franse Revolutie zijn er nog wel nuances over het niveau. Als de patriotten in september 1787 op de vlucht worden gejaagd, vestigt een deel zich in Frankrijk. We weten dat er in die vluchtelingengemeenschappen veel is geruzied en dat men als uitgewekenen van de Fransen afhankelijk was. Maar tus-

sen 1787 en 1789 hebben er ook interessante gesprekken plaatsgevonden tussen 'onbeduidende' patriotten en latere 'giganten' van de Franse Revolutie. De patriotten brachten hun revolutionaire ervaringen mee, de Fransen hadden die nog niet.

Een voorbeeld.

Een Amerikaanse hoogleraar publiceert de vorig jaar in een Engels tijdschrift een artikel, waaruit blijkt dat een van de bekendste patriotse geschriften, het *Leids Ontwerp* (1785) van de gewapende burgercorpsen in Holland, in 1788

Hier volgen vier van de in totaal twintig artikelen van het Leids Ontwerp (artikel 1, 2, 3 en 5). Tezamen geven zij uiting aan de opvattingen over volkssoevereiniteit, representatieve democratie en vrijheid van meningsuiting. Nog geen Verklaring van de rechten van de mens, maar het begint er al aardig op te lijken.

I.

"De Vrijheid is een onvervreemdbaar recht, aan alle de Burgers van Nederlands Bondgenootschap toebehoorende. Geene magt op aarde, en zoo veel te minder eene ontleende (gedemandeerde of representatieve) magt, kan hen betwisten of beletten, van die Vrijheid gebruik te maaken, wanneer zij zulks begeeren."

II.

"Deeze Vrijheid zou eene bedrieglijke schaduw, een ijdele klank wezen, en Nederlands Ingezetenen zouden gelijk zijn aan de Volken, die den willekeurigen Scepter eerbiedigen, indien zij niet bestond in het recht, om geregeerd te worden, volgens de wetten, waaraan de Burgers zelve hunne toestemming gegeven hebben, 't zij in eigene Perzoon, of door hunne Vertegenwoordigers."

III.

"Deeze Vertegenwoordigers (ten einde niet in de verzoeking te vallen, om misbruik van hunne magt

te maaken, maar bestendig het vertrouwen des Volks te behouden,) moeten niet onafhankelijk zijn van hen, welken zij vertegenwoordigen; en hunne aanstelling door het Volk, volgens een vast en geregeld Plan, is het geschikste middel, om deeze onafhankelijkheid voor te komen."

V.

"Hoewel de weezenlijke Souvereiniteit bij het Volk berust, zoo zal echter, aangezien de onderzanding geleerd heeft, dat het Volk de publyke zaaken niet in eigen persoon kan bestuuren, zonder dat daaruit de gevaarlijkste misbruiken voortvloeyen, het Regeeringsbestuur onherroepelijk gelaaten worden aan de onderscheidene Collegien en Departementen van Staat. Dan, daar het Volk geen afstand kan doen van het recht, om zijn invloed op de Regeering te oefenen, en dezelve voor te lichten door Memoriën, Adressen en Requesten; daar dit belangrijk recht niet van weezenlijk nut kan zijn, dan wanneer het Volk behoorlijk verlicht en kundig is; en het Volk niet verlicht en onderricht kan worden, dan wanneer men vrijelijk mag spreken en schrijven, zoo zal dit recht van vrij spreken en schrijven onschendbaar gehandhaafd worden, als een der voornaamste grondslagen onzer vrije Constitutie, die nimmer beperkt, maar waarvan het daadelijk misbruik telkens langs den weg van ordinaire Justitie gecorrigeerd kan worden."

in een Franse periodiek in vertaling verscheen. Het patriotse geschrift is een helder geformuleerde uiteenzetting over de representatieve volksregering, onder anderen geredigeerd door Rutger Jan Schimmelpenninck. Het betoog sluit af met een aantal samenvattende artikelen. Die vormen nog geen verklaring van de rechten van de mens, maar het begint er wel op te lijken. Nederlanders zullen het niet snel zeggen, maar een Amerikaan heeft er geen moeite mee dit *Leids Ontwerp* als een duidelijke voorbereiding te zien op de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789: "*The similarities between the two documents are evidence that the Dutch patriot movement of 1780 to 1787 had generated a political atmosphere in which ideas about how the rights of the citizens should be defined and articulated that were very similar to those that would triumph in France in 1789 had already crystallized*".⁴

Voor buitenlandse wetenschappers is dit alles kennelijk zeer interessant, zo'n politieke beweging in de vermaardste Republiek van Europa tussen de Amerikaanse en de Franse Revolutie in. Maar voor veel Nederlanders lijkt het onder de maat. Misschien ligt het aan de afwezigheid van werkelijk dramatische momenten of misschien is het onze nuchterheid die ons belet om gebeurtenissen werkelijk te dramatiseren en daardoor het niveau kunstmatig te verhogen. Wie zou er gaan kijken naar de nieuwe film van Paul Verhoeven, *De dag van Goejanverwellesluis*, waarin Linda van Dyk wordt aangehouden door Rutger Hauer?

Wellicht verwarren we hier de discussie over het niveau van de patriotten met die over het niveau van de Nederlandse cinematografie. Maar het verdient wel nadruk dat ook in de Amerikaanse en Franse Revolutie het gemiddelde niveau domineert en dat in het collectieve geheugen van die naties slechts de hoogtepunten liggen verankerd, door gedramatiseerde en geromantiseerde verbeeldingen in toespraken, literatuur, tentoonstellingen en films.

Het patriotisme in Nederland heeft niet tot de verbeelding gesproken omdat het democratiseringsstreven anti-orangistisch was en omdat over de voorzetting ervan in 1795 al snel de Franse schaduw kwam te liggen. Toch hadden al die hervormingspogingen

De artikelen zijn afgedrukt in: Stephan Klein en Joost Rosendaal, 'Democratie in context. Nieuwe perspectieven op het Leids Ontwerp (1785)', in: De Achttiende Eeuw (1994) nr.1, 71-100.

zeker in de jaren tachtig een eigen karakter en een complete inventaris aan revolutionaire produkten, variërend van abstracte verhandelingen tot riooljournalistiek. Een gemiddeld intellectueel niveau, niet méér maar ook niet minder.

Eenheid zonder republikeinse toekomst (1795-1806)

In 1795 begint een tweede periode van modernisering. De patriotten zijn dan vele ervaringen rijker. Zij zijn door Pruisische legers in 1787 eenvoudig opzij geschoven. Een compromis met Oranje is nu onmogelijk en de geesten zijn rijp voor andere oplossingen. Aan suggesties geen gebrek in jaren na 1787! De Amerikanen komen tot een meer gecentraliseerde staat (1787-1789) en waar kan men beter politieke geestverruiming vinden dan in Frankrijk.

De fase van 1787 tot 1795 maakt de nieuwe republikeinen van de jaren tachtig tot de Bataven van de jaren negentig. In 1795 verdwijnt de stadhouder onmiddellijk van het toneel en de tijd is rijp voor de eerste echte grondwet van Nederland. Vanzelfsprekend wordt daarover nog flink gedebatteerd en men blijft het in feite oneens. De democratie blijkt ook nadelen te hebben! Maar de modernisering van Nederland is duidelijk in een andere fase beland: een verklaring van de rechten van de mens en de burger, een scheiding van kerk en staat, en vooral een grotere afstand tot het verleden. Want hoewel men van de *Bataafse* Republiek spreekt, is juist het verleden minder maatgevend geworden. De Unie van Utrecht is nu een relict, een overleefd historisch staatkundig verband. Daarmee is de geschiedenis van kleinschalige vrijheden afgesloten en de weg naar de staatkundige eenheid van 1798 geopend.

1798 is het jaar van twee staatsgrepen in Nederland. De winst is de staatkundige eenheid. Maar er is ook verlies. Staatsgrepen zijn geen democratische middelen en na 1798 zou het democratische gehalte van de Bataafse Republiek verder afnemen. Het meest paradoxale is eigenlijk dat 1798 de basis legt voor een eenheid die uiteindelijk geen republikeins vervolg zal krijgen. Het proces van staatkundige eenwording heeft namelijk weinig eigen dynamiek en wordt voortdurend aangestuurd door de motor

De geschiedenis van uw Vaderland niet kennende, zijt gij buiten staat ooit een goed Burger, veel min een nuttig Regent van het zelve te worden. (Atlas van Stolck)

van de Revolutie in Frankrijk. En daar stapt Napoleon de wereldgeschiedenis in. In 1805 is het Schimmelpenninck die in Nederland als 'raadpensionaris' de schijn van een republikeinse traditie hoog moet houden in de meest absolutistische staatsvorm tot dan toe, met Napoleon meekijkend over de schoulers. Zo werd in 1798 in naam van de Republiek voorbereid wat in naam van Oranje nooit was gelukt: vrijwel volledige centralisatie van macht, uitgeoefend door één persoon, zonder werkelijke parlementaire controle.

Voor de oude republikeinse traditie van zelfstandige provincies met vele lokale vrijheden was 1798 een beslissend keerpunt. Maar dat was in het Europa van toen geen bijzonderheid meer. Met de familiemonarchieën van Napoleon op komst waren de Europese republieken voorlopig op hun retour, of ze nu van democratische of aristocratische signatuur waren. De oudste republiek van Europa was zelfs al van de kaart geveegd. In 1797 namen de Fransen Venetië in, de nimmer overwonnen, eeuwige republiek. Natuurlijk stond veel van het oude nog overeind in Europa, maar een nieuw

tijdperk was duidelijk begonnen. Was het toeval dat de Venetiaan Casanova ver weg van zijn geboortestad in 1798 in hoge ouderdom overleed?

Noten

1. Hierover uitgebreid: S.R.E. Klein, *Patriots Republikenisme. Politieke cultuur in Nederland 1766-1787* (Amsterdam 1995).
2. Zie de bespreking van mijn proefschrift (noot1) in het artikel 'Republieken van eigen bodem' door A. Th. van Deursen in *De Volkskrant*, 16 maart 1996.
3. Geciteerd in: J.W. Schulte Nordholt, *Voorbeeld in de verte. De invloed van de Amerikaanse revolutie in Nederland* (Baarn 1979) 245.
4. Jeremy D. Popkin, "Dutch patriots, French journalists, and declarations of rights: The Leidse Ontwerp of 1785 and its diffusion in France", *The Historical Journal* (1995) 553-565, aldaar 553-554.

Égalité, Liberté, Fraternité

N.C.F. van Sas

Mensenrechten in 1795

"Thans zyt gy door de Edelmoedige Hulp des Franschen volks en het gepast gebruik, dat gy van uwe eigene kragten gemaakt hebt, Vry. Gy verkrygt daar door alle uwe Rechten, welke U gewelddadig ontvreemd waaren, en waarop gy allen, wie gy ook zyn moogt, een gelyke aanspraak hebt. GY ZYT VRY! GY ZYT GELYK!"

10

Op 31 januari 1795 proclameerden de provisionele representanten van het volk van Holland een Verklaring van de rechten van de mens en van de burger. Het was een gedenkwaardig moment. Nederland trad nu, na Amerika en Frankrijk, als het ware officieel toe tot de rij der revolutionaire staten. Het ancien régime werd opzijgeschoven en een nieuwe samenleving geproclameerd, althans de beginselen waarop die zou moeten rusten. Het belang van deze verklaring als programma van de revolutie nam achteraf zelfs nog toe doordat de voltooiing van de revolutie, door het vaststellen van een grondwet, nog meer dan drie jaar op zich zou laten wachten. De Hollandse verklaring behield daardoor langer dan bedoeld haar functie van uitgangspunt en houvast van de Bataafse omwenteling.

In de eerste dagen van de omwenteling klonk op verschillende plaatsen het geluid dat de rechten van de mens, die immers universeel, tijdloos en onvervreemdbaar heetten, nu ook in Nederland van toepassing waren. Het moment van de plaatselijke

machtswisseling was vaak ook het moment om een dergelijke uitspraak te doen.

In Amsterdam trad het Comité Revolutionair op 19 januari letterlijk naar buiten met de verklaring hierboven, die van de pui van het stadhuis, thans Huis der Gemeente geheten, werd voorgelezen. Kort en krachtig klonk hier al de essentie van de rechten van de mens. De revolutie was een bevrijding en betekende herstel van het volk in zijn oorspronkelijke rechten. Elders waren vergelijkbare geluiden te horen. Zo werden in de Grote Kerk van Schiedam op 21 januari de 'geheiligde beginselen van Vryheid en Gelykheid' erkend, 'gegrond op de eeuwige en onvervreemdbare Rechten van den Mensch'.

De Hollandse Verklaring van de rechten van de mens

Op 26 januari kwamen in Den Haag de provisionele representanten van het volk van Holland voor het eerst bijeen, als rechtsopvolgers van de staten van Holland. De Rotterdammer Pieter Paulus werd tot president verkozen en opende de vergadering met een 'gepaste Aanspraak'. Daarin sprak hij over de "openlyke erkenning van de Souverainiteit des Volks, en van de onvervreemdbare Rechten van den Mensch, zonder onderscheid van zyne

Staatkundige of Godsdienstige begrippen".

Het begin van de revolutie was heel hectisch en hoe de tekst van de Hollandse Verklaring van de rechten van de mens die vijf dagen later, op 31 januari, werd aangenomen, tot stand is gekomen is niet precies te reconstrueren. Kennelijk heeft er op die eerste vergadering van 26 januari al een ontwerp op tafel gelegen, want de notulen melden dat de rechten van de mens en burger zijn "erkent en verklaart te bestaan zoo als dezelve nader bij een uit te brengen Rapport van het Comité tot het nazien van het Concept derzelve, zullen zyn gereguleert".

Het is niet onwaarschijnlijk dat dit concept is opgesteld door voorzitter Paulus zelf, die bij uitstek deskundig was op het terrein van de mensenrechten. Op 29 januari werd besloten dat de vernietiging der oude constitutie en de erkenning van de rechten van de mens alom binnen de provincie op de meest plechtige wijze met tromgeroffel, trompetgeschal of klokgelui zou worden afgekondigd. Grondslag van de Verklaring van de rechten van de mens en van de burger waarmee de provisionele representanten van Holland op 31 januari naar buiten kwamen, was dat de 'eigenlyke Souverainiteit', het hoog-

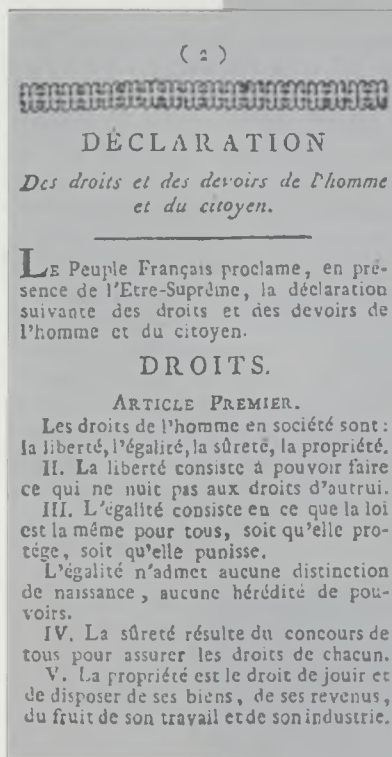
Prof. dr. N.C.F. van Sas doceert geschiedenis na 1750 aan de Universiteit van Amsterdam.

ste gezag in de staat, berustte bij het volk. De rampen die het land hadden getroffen, dat wil zeggen het verval van de Republiek die inmiddels in een vrije val terecht was gekomen, heetten vooral het gevolg van 'verkeerde denkbeelden'. In plaats daarvan wilden de volksvertegenwoordigers nu 'zekere en duidelijke grondbeginselen' vaststellen. Daarop volgde een uitgebreide catalogus van rechten, met als uitgangspunt "dat alle Menschen met gelyke rechten geboren worden, en dat deze natuurlyke rechten hun niet kunnen ontnomen worden". En vervolgens "dat deze rechten bestaan in gelykheid, vryheid, veiligheid, eigendom en tegenstand aan onderdrukking".

Niet toevallig ging de gelijkheid voorop, net als trouwens in de radicale Franse Verklaring van 1793 die de oorspronkelijke van 1789 aanscherpte. De vrijheid, die volgde, hield in dat ieder mocht doen wat een ander niet hinderde, onder het motto: 'Doe niet aan eenen anderen, het geen gy niet wilt dat U geschiede'. Veiligheid betekende de zekerheid door anderen niet gestoord te zullen worden in de uitoefening van zijn rechten.

Typische grondrechten als de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst stonden hoog op de Hollandse lijst. Ze sloten nauw aan bij de Hollandse beleving van mensenrechten en behoorden tot de deugden waarop de Republiek zich van oudsher liet voorstaan. De gelijkheid werd op verschillende manieren geconcretiseerd: gelijkheid voor de wet en gelijke kansen voor ieder op ambten en bedieningen, waarbij alleen naar deugden en bekwaamheden zou worden gekeken. Een uitgesproken burgerrecht was dat ieder stem kreeg in de wetgevende vergadering, hetzij persoonlijk hetzij door middel van gekozen vertegenwoordigers.

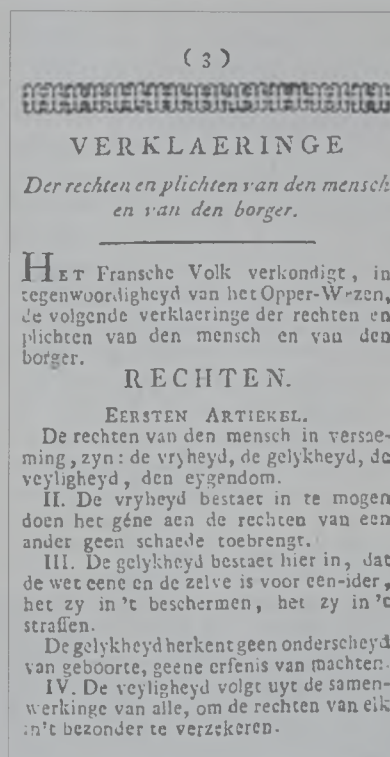
Het meest intrigerende artikel van de Hollandse Verklaring was wel het vijfde dat ieder mens het recht gaf "God zoodanig te dienen als hy wil, of niet wil, zonder daarin op eenigerlei wyze gedwongen te kunnen worden". Het nogal laconieke "of niet wil" trekt nu onze aandacht en dat was ook al het geval met de tijdgenoot. Het was echter bepaald niet bedoeld als een formulering van het recht om God desgewenst in het geheel niet te dienen, van een principieel recht op ongelooft

Tweetalig Zuid-Nederlands exemplaar van de derde Franse Verklaring van de rechten van de mens uit 1795, gedrukt in het jaar IV. (Brussel, Algemeen Rijksarchief.)

derhalve. Zoiets zou volkomen strijden met het van Christelijke waarden doortrokken Verlichtingsdenken in Nederland. Het artikel wilde uitdrukken dat ieder volkomen vrij was in de wijze waarop hij God diende en met name dat de overheid hiermee niets te maken had. Ook op deze manier - het vloeiende uiteraard al voort uit het principiële gelijkheidscredo - werd nog eens duidelijk aangegeven dat de maatschappelijke en politieke achterstelling van grote groepen 'andersdenkenden' (dat wil zeggen niet-gereformeerden) voorgoed tot het verleden behoorde.

Een kernprobleem van het politieke debat in de Bataafse Republiek in de jaren 1796-97 werd de vraag hoever de eenheid van de staat zou moeten gaan. De leuze 'één en ondeelbaar' werd toen voor velen een toetssteen van ware revolutionaire gezindheid en van de bereidheid tot echte veranderingen te komen. Interessant is dat het gewest Holland als consequentie van deze Verklaring van de rechten van de mens, op eigen terrein al meteen een soort een- en ondeelbaarheid proclameerde door de administratieve scheiding tussen Noorder- en Zuiderkwartier op te heffen en West-Friesland uit de gewest-

naam te verwijderen. De toekomst behoorde aan het geheel, niet aan de delen.

Het 'ethos' van de periode

De Hollandse Verklaring stond niet op zichzelf en had ook niet die pretentie. Zij was de toepassing voor Holland van het principe van de rechten van de mens dat ook elders erkenning had gevonden. Er werd vrijelijk geput uit vergelijkbare Verklaringen uit andere landen. Met name geldt dat voor de beide Franse Verklaringen, de liberale van 1789 en de meer egalitaire uit de Robespierre-periode van 1793. Daarnaast speelden ook de Verklaringen uit de diverse Amerikaanse koloniën een rol. Die grote voorbeelden werden echter niet in alles nagevolgd. Zo bevat de Amerikaanse Declaration of Independence (4 juli 1776) de beroemde woorden "that all men are created equal; that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights; that among these are life, liberty and the pursuit of happiness." Ook in de radicale Franse Verklaring van 1793 wordt "le bonheur commun" opgevoerd als doel van de samenleving. Dit nastreven van geluk - zo typerend voor het Verlichtingsdenken

in het algemeen - ontbreekt in de Hollandse Verklaring, maar is in latere Bataafse teksten wel te vinden, bijvoorbeeld in het eerste artikel van de Staatsregeling van 1801.

Hoe universeel en tijdloos hun pretentie ook mag zijn, de diverse Verklaringen van de rechten van de mens, zijn toch ook de weerspiegeling van het 'ethos' van een specifieke historische periode, zoals het wel is omschreven. Dat is duidelijk als we bijvoorbeeld de Franse Verklaring van 1789 leggen naast de Universele verklaring van de rechten van de mens uit 1948. Maar het geldt net zo goed op de korte termijn. Verschillende teksten

kunnen dan een positiebepaling zijn in een snel wisselend politiek klimaat. Het zijn steeds die verschillen - wat staat er wel en wat niet, welke rechten staan hoog op de lijst en welke lager, welke keuzes zijn gemaakt - die de vergelijking van dergelijke teksten zo boeiend maakt. Dat blijkt heel duidelijk in Frankrijk waar men in zes jaar tijd drie verschillende verklaringen produceerde. Heel kort samengevat stond in die van 1789 'liberté' centraal, in die van 1793 'égalité' en in die van 1795 - toen het Directoire na de Terreur de verhoudingen poogde te normaliseren - 'propriété'. De paradox dat mensenrechten ondanks hun universele pretentie, naar tijd en plaats telkens weer

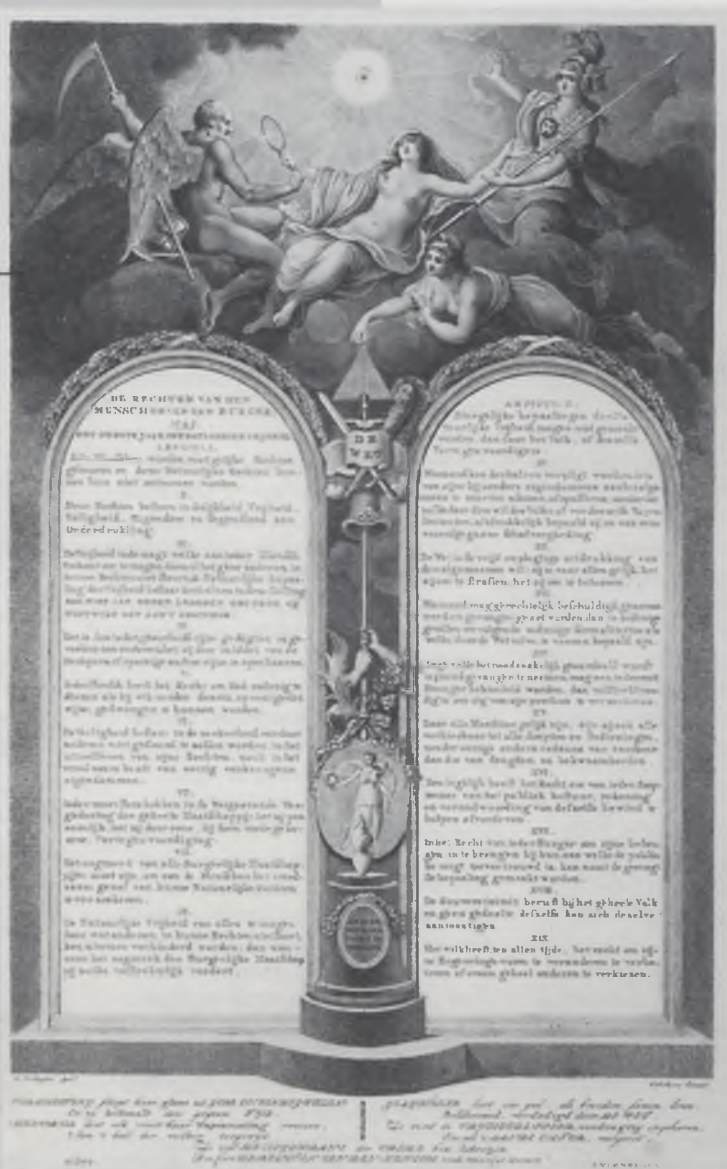
anders werden geformuleerd, ontging ook de laat-achttiende-eeuwse tijdgenoot niet. Zeker de scepticus kwam hier al gauw met een ironische kanttekening of met de waarschuwing dat een dergelijke veelheid aan verklaringen hun geloofwaardigheid niet ten goede kwam.

Een curieuze illustratie van deze proliferatie van Verklaringen was wat er in de overige provincies gebeurde nadat Holland eenmaal het voortouw had genomen. We spreken tot dusver steeds over de *Hollandse Verklaring* en dat moet ook, want Holland kon - in de situatie van 1795 waarin de gewesten nog soeverein waren - alleen voor zichzelf spreken. De andere provincies mochten in een zaak als deze doen wat ze wilden en deden dat dan ook.

Vrijwel elk gewest kwam met een eigen standpunt en soms met een eigen Verklaring. Zeeland ontweek dit probleem door de rechten van de mens simpelweg te erkennen, zonder te specificeren wat die rechten precies inhielden.

De eigenzinnigheid van de andere gewesten ging overigens niet zover dat ze helemaal opnieuw begonnen. In de praktijk namen ze de Hollandse tekst steeds als uitgangspunt, al kwam bijvoorbeeld Overijssel wel met een zeer vrije versie. Het vergelijken van de diverse provinciale verklaringen laat meteen zien welke problemen de andere gewesten hadden met de Hollandse tekst. Vooral het vijfde artikel - God te dienen zoals hij wil, of niet wil - wekte weerstanden. Vier gewesten, Gelderland, Overijssel en de nieuwkomers in de Staten-Generaal Brabant en Drenthe, lieten dit tussenzinnetje weg. Trouwens, ook de fraaie gravure waarop de Hollandse tekst geschreven staat op de mozaïsche tafelen der wet, heeft deze correctie aangebracht.

Er waren ook nog andere verschillen. Enkele gewesten voegden een artikel toe over de burgerwapening. Hiermee werd terugverwezen naar de periode van de patriottentijd waarin actief burgerschap en burgerwapening - het veelbesproken 'soldaatje spelen' van de patriotten - ten nauwste met elkaar verbonden waren. Maar het is zeker niet toevallig dat een dergelijk artikel in de toonaangevende Hollandse Verklaring ontbreekt. Kennelijk wilde het geslacht van 1795 - na de ervaringen van de patriottentijd en die van de Franse revolutie - die geest van burgerwapening maar liever in de fles houden. Ook hadden sommige gewesten eigen

De verklaring van de rechten van de mens en van de burger uit 1795 op een gravure van Lambertus Antonius Claessens.

opvattingen over de rangorde van de rechten. Zo werd in Gelderland, anders dan in Holland, de natuurlijke gelijkheid niet principieel aan het hoofd van de hele tekst geplaatst en kwam vrijheid in de opsomming van de afzonderlijke rechten voor gelijkheid. Het haasje over van deze twee sleutelbegrippen was een onmiskenbaar politiek signaal dat de revolutionaire Gelderse Landdag liet horen op zijn eerste zitting, één week na de totstandkoming van de Hollandse Verklaring. Gelderland deed graag mee aan de revolutie, maar nam al bij voorbaat wat gas terug.

Discussie voor 1795

De Hollandse Verklaring van 31 januari 1795 kwam, zoals gezegd, niet uit de lucht vallen. Niet alleen paste ze in een bredere internationale context, maar ook had de Republiek zelf kort tevoren enige discussie gekend over het vraagstuk van de mensenrechten. In 1790 had Teylers Godgeleerd Genootschap te Haarlem een prijsvraag uitgeschreven over de kwestie 'in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn; en welke zyn de regten en pligten, die daaruit voortvloeien?'

Het uitgebreide antwoord daarop van Pieter Paulus kwam te laat om mee te dingen naar de prijs, maar het had wel grote invloed in de Republiek. Het werd druk gelezen in de leesgezelschappen en sociëteiten waarin het sinds 1787 officieel verboden patriottisme was ondergedoken en waar in de jaren 1790 al weer tamelijk vrijmoedig over politieke zaken werd gepraat. Paulus wierp zich met dit boek op als de Nederlandse Thomas Paine (zij het dan wel gehuld in een 'christenkleedje'), deelnemer aan het grote internationale debat tussen voor- en tegenstanders van de (Franse) revolutie, tussen progressieven en conservatieven.

Maar als Paulus de Nederlandse Paine was, dan was de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit de Nederlandse Burke, ideoloog van de conservatieve antipatriotten. In 1793 publiceerde Kluit anoniem het geschrift *De rechten van den mensch in Frankrijk, geen gewaande rechten in Nederland, of betoog dat die rechten bij het volk van Nederland in volle kracht genoten worden*.

Kluit noemde zijn naam weliswaar niet, maar hij haalde zichzelf regelmatig en instemmend aan en tekende als 'een Patriot', daarmee nog eens aangevend

dat de zogenaamde of nieuwerwetse patriotten niet het monopolie op vaderlandsliefde hadden.

De titel van Kluits boek dekt de inhoud voortreffelijk. Hij wilde aantonen "*dat die Rechten van den Mensch geene gewaande Rechten zijn van onze Nederlanders, maar dat dezelve elk Nederlander ook nu nog, toebehooren, en altijd toebehoord hebben*".

Al datgene waarvan de Fransen thans de mond vol hadden, genoten de Nederlanders al twee eeuwen. "*Alle die Rechten toch! van Gelijkheid, van Vrijheid, van Zeekerheid, van Eigendom, van Gemeenschaplijke Verbinding en van Afweering van onderdrukking, zijn in onze Republiek (...) op den hoogstmooglijken trap van volkomenheid (...) te vinden en aan te treffen!*"

Daarbij vond Kluit dat de Fransen zich wel heel druk maakten over rechten maar niet over plichten.

Telkens klinkt zijn refrein dat een bepaald recht in Nederland al veel langer (en vaak ook veel beter) geldt dan in Frankrijk. Zo bij de - voor Nederland zo belangrijke - zaak van de vrijheid van meningsuiting: "*waar is 'er dan (vraag ik) een Land, waar de Rechten van den Mensch in 't denken, spreken, schrijven, drukken meer geëerbiedigd worden dan in Nederland?*"

Juist op dit punt openbaart zich evenwel een zekere spanning in het betoog van Kluit. Enerzijds gaf hij zich veel moeite aan te tonen dat Nederland de mensenrechten die Frankrijk met zoveel tamtam had geproclameerd in de praktijk allang kende. Anderzijds waren de Nederlanders in zijn ogen soms veel te ver gegaan in het uitoefenen van die rechten. De felle orangist Kluit doelde hierbij op de patriotten van de jaren tachtig - in zijn ogen schijnpatriotten - met wie hij nog een appeltje te schillen had. Patriotse bladen als *De Post van den Neder-Rhijn* en de *Courier van Europa* met hun "*valsche koopwaar van Volksleer, van Volksregeering, van Volksvrijheid*" hadden toen de keerzijde van de vrijheid van drukpers duidelijk laten zien. Die vrijheid was naar zijn oordeel maar heel betrekkelijk wanneer de ene partij de andere onderdrukte, en wanneer bedaarde en andersdenkende lieden - lees: mensen als Kluit zelf - het spreken en schrijven belet werd.

Commentaar na 1795

De discussie over het fenomeen mensenrechten die dus al voor 1795

was begonnen, werd ook na de totstandkoming van de Hollandse Verklaring voortgezet. Daar was ook aanleiding toe want deze tekst was uitdrukkelijk gepresenteerd als voorlopig, in afwachting van een "*nadere bepaling van die rechten*", vast te stellen door de Nationale Vergadering die nog bijeen moest komen.

Commentaar en kritiek kwam er van verschillende kanten. De Amsterdamse hoogleraar Cras verzette zich tegen de eed die - volgens een later besluit - op de Verklaring moest worden afgelegd en die als waarborg moest dienen van ware revolutionaire gezindheid. Dat suggereerde een onfeilbaarheid die de Hollandse representanten niet konden bezitten. Cras had ook moeite met het voorlopig vaststellen van universele rechten: "*Eeuwige en onvervreemdbare waarheden kunnen niet provisioneel zijn*". Stel je voor: de Nationale Vergadering zou dan misschien wel met "*jaarlijks nieuwe verklaringen van de eeuwige rechten van den mensch*" kunnen komen!

Een ander commentaar op de Hollandse Verklaring kwam van J.H. Swildens, één van de interessantste politieke publicisten uit de tijd van patriotten en Bataven. Hij was onder meer de schrijver van het vermaarde *Vaderlandsch A-B boek voor de Nederlandsche jeugd* uit 1781 en van de preambule van de *Grondwettige Herstelling*, het patriotse program uit 1784. In 1795 waarschuwde hij de Bataven zich niet over te geven aan buitenlandse buitenissigheden en de omwenteling toch vooral een eigen Nederlands karakter te geven. Zijn stelling - die eerder overigens zowel door Paulus als door Kluit was verdedigd - luidde dat tegenover elk recht een corresponderende plicht diende te staan. Omdat de omwenteling ons land had overvallen, was de Hollandse Verklaring haastwerk geweest. Nu hadden de Nederlanders echter een unieke kans in de beloofde nadere Verklaring met iets moois voor de dag te komen, mooier ook dan de Franse Déclaration. Want ons Nederlands verstand mocht dan "*wat minder brillant of tranchant*" zijn dan het Franse, "*het heeft veel regelmaatiger, veel dieper, veel uitgebreider de Rechten van den Mensch en Burger in alle derzelve gronden doorgedagt*". Op het gebied van de mensenrechten hoefden wij "*geen hair breed*" te wijken voor enige natie op de hele aardbodem. Nederland was in dit opzicht zelfs

al uitgeleerd toen Frankrijk nog school ging. De mening van de gematigde patriot Swildens kwam hiermee aardig in de buurt van die van de authentieke anti-patriot Kluit twee jaar tevoren. Wat hen verbond was dat beiden de historisch gegroeide Nederlandse werkelijkheid lieten prevaleren boven universele abstracties.

Swildens huldigde een duidelijk standpunt als het erom ging hoe universeel dan wel hoe Nederlands de nog te maken nadere Verklaring zou moeten zijn. Volgens hem hoorde "aan het hoofd onzer Origineele Nederlandsche Constitutie ook een Origineele Nederlandsche Verklaaring der Rechten van den Mensch en Burger" te prijken, die "alleszins uit ons eigen Nederlandsch brein geboren" was.

Hij ging zelfs nog een stapje verder. Terecht aannemende dat Frankrijk na de Thermidorische reactie van 1794 weer met een nieuwe Verklaring zou willen komen, zou de nadere Nederlandse verklaring die Franse tot voorbeeld kunnen strekken: "Frankrijk heeft een Meesterstuk van doorwrochte Nederlandsche Weetenschap ten dien opzichte nodig, - en hoogst nodig!"

Grondrechten en de grondwet

In Nederland maalden de revolutionaire molens echter heel wat langza-

mer dan in Frankrijk. Frankrijk had zijn derde Verklaring al ruimschoots klaar voordat de Bataafse Republiek in maart 1796 eindelijk zover was dat de Nationale Vergadering bijeen kon komen. Vanaf dat moment maakt het verhaal van de Rechten van de Mens deel uit van het slepende debat over de nieuwe grondwet. De constitutiecommissie die eind 1796 haar ontwerp aanbod, had er na ampel beraad maar van afgezien met zo'n beginselverklaring te komen. In de commissie had onder meer de Gelderse conservatief Vtringa zijn reserves laten horen. Dergelijke uitspraken lagen zijns inziens meer op de weg van de zedenleeraar dan van de grondwetgever. Die Verklaring zou volmaakt moeten zijn maar zou in de praktijk juist altijd gebreken vertonen. En hij waarschuwde ook voor al te veel vertrouwen in dit soort documenten. Immers, de "schoonste wijsgerige tableaux" hadden niet belet "dat de Fransche Vrijheid eenen al te langen tijd in een tissu van gruwelen is verwandeld, eenvoudig door die oorzaak, dat de afgetrokkene bespiegelingen de menschen niet eensklaps hervormen".

Hier klinkt een authentiek conservatieve scepsis tegen de idee van een maakbare samenleving en een vervolmaakbare mens. Het merendeel van de Nationale Vergadering was echter een andere mening toegedaan en wilde toch een opsomming van rechten (en

plichten) van de mens. Er werd over dit thema heel wat heen en weer gepraat en er kwamen diverse ontwerpen ter tafel. Daarbij verdween geleidelijk de ambitie universele mensenrechten te formuleren en concentreerde men zich steeds meer op de rechten van de Bataafse burger. Dat bleek ook bij de eerste Staatsregeling van 1798, hoewel die door het formuleren van 'algemene beginselen' en 'burgerlijke en staatkundige grondregels' toch nog een zeer leerstellig karakter had.

In de 19de-eeuwse constituties raakten de grondrechten verspreid over de hele grondwet. Ze waren er wel maar ze stonden niet keurig op een rijtje en kregen daardoor ook geen apart accent. Dat veranderde bij de grondwetsherziening van 1983, die een eerste hoofdstuk Grondrechten kent. Dit kan men zien als de constitutionele neerslag van de radicale jaren 1960. De cirkel is nu rond en we zien in zekere zin een terugkeer naar de Bataafse lente van 1795. En hoeveel verschillen er ook in de omschrijving van mensenrechten in de loop van die twee eeuwen zijn ontstaan, er zijn toch ook opvallend veel overeenkomsten. Dat blijkt wanneer we de Hollandse Verklaring van 1795 naast de Grondwet van 1983 leggen. Het uitgangspunt is al meteen heel herkenbaar: net als in 1795 wordt in onze huidige Grondwet het gelijkheidsbeginsel voorop gesteld.

Bronnen en literatuur

De meest recente uitgave van de Hollandse Verklaring is te vinden in F.H. van der Burg en H. Boels, ed. *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland* (F.M. van Asbeck Centrum voor Mensenrechtenstudies, Leiden 1994).

Voor het eerst zijn in dit boekje ook de overige gewestelijke verklaringen bij elkaar afgedrukt, uit een veelheid van bronnen verzameld door H. Boels.

De *Werdegang* van de rechten van de mens en burger in de diverse constitutiecommissies en de Nationale Vergadering is nauwkeurig te volgen in de bronnenuitgaven van L. de Gou over de verschillende grondwetsprojecten (RGP, kleine serie); deze reeks is inmiddels gevorderd tot 1801.

De beste en meest uitvoerige publikatie over het onderwerp is nog altijd W.J. Goslinga, *De rechten van den mensch en burger. Een overzicht der Nederlandsche geschriften en verklaringen* ('s-Gravenhage, 1936). Zie tevens Peter Kop, "Gelijkheid voor vrijheid", *Recht en kritiek*, 17 (1991) 308-328. Over het politieke debat in de beginjaren van de Bataafse Republiek, N.C.F. van Sas, "Scenario's voor een onvoltooide revolutie, 1795-1798", *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 104 (1989) 622-637.

Over de plaats van de grondrechten bij de grondwetsherziening van 1983, C.A.J.M. Kortmann, *De grondwetsherziening 1983* (Deventer 1983).

Bij de *bicentenaire* van de Franse revolutie heeft het thema rechten van de mens bijzondere aandacht gekregen. Zie onder meer Stéphane Rials, *La déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (Parijs 1988) en Marcel Gauchet, *La révolution des droits de l'homme* (Parijs 1989).

De titels van de in de tekst genoemde contemporaine brochures luiden:

[Adriaan Kluit], *De rechten van den mensch in Vrankrijk, geen gewaande rechten in Nederland* (Wouter Brave, Amsterdam 1793); Pieter Paulus, *Verhandeling over de vrage: in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn? en welke zyn de regten en pligten die daaruit voortvloeien?* (C. Plaaf, Haarlem 17944); [J.H. Swildens], *De rechten van den mensch en burger door de representanten van Holland vertoond, en de pligten van den mensch en burger door een oprechten patriot er tegen over geplaatst* (J.B. Elwe, Amsterdam 1795); H.C. Cras, *Bedenkingen en bezwaaren over den eed---alsmede over de rechten van den mensch en burger* (P. den Hengst, Amsterdam 17952).

Eenwording van Nederland?

Het herstel van de Republiek was in de ogen van velen in de tweede helft van de 18e eeuw uiterst noodzakelijk. Zoekend naar de oorzaak van de problemen kwam men ook bij opvoeding en onderwijs terecht. Wanneer kinderen vanaf hun prille jeugd goed opgevoed waren, zou de maatschappij zich zeker herstellen. In dit artikel schetst Willeke Los de ideeën, die naar voren gebracht werden en die uiteindelijk voor een belangrijk deel ook de onderwijshervorming tijdens de Bataafse Republiek stuurden.

Hoewel de begrippen vaderlandsliefde en nationaal gevoel in de tweede helft van de 18e eeuw een nieuwe betekenis kregen, vormde een besef van eigen nationale identiteit al veel langer een belangrijk bestanddeel van het culturele en mentale leven van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In de 18e eeuw ging het echter niet meer om een ongecompliceerd gevoel van trots om de positie van de Republiek. De wetenschap dat Nederland op economisch, politiek en cultureel gebied ten opzichte van de haar omringende naties aan prestige had ingeboet, vervulde veel mensen met een onmiskenbaar gevoel van onbehagen. Het beeld van de eigen natie was derhalve ambivalent. Aan de ene kant was er sprake van zelfvoldaanheid om het roemrijke verleden in de 17e eeuw; anderzijds bestond er teleurstelling, men besepte dat deze roem tot het verleden behoorde.

De Hollandse Spectator

Dit tweeledige karakter van het Nederlandse natiebesef werd op een bijzondere wijze verwoord door de literator Justus van Effen (1694-1735) in *De Hollandsche Spectator* (1731-1735); een nieuw type tijdschrift dat geïnspireerd was op de Engelse voorbeelden van Addison en Steele zoals de *Tatler* en de *Spectator*. In wekelijks verschijnende essays met een literair-moralistisch karakter, liet Van Effen zich, vaak op satirische wijze, uit over talloze aspecten van het Nederlandse culturele leven. Een steeds terugkerend thema vormde het verval van de Nederlandse cultuur in de 18e eeuw. Van Effen zette daarbij graag de deugzaamheid van de 17e eeuwse voorvaders, die volgens hem hadden uitgemunt in kloekmoedigheid, geleerdheid en staatsmanskunst, af tegen het weelderige, dartele en zorgeloze gedrag waaraan zijn tijdgenoten zich schuldig zouden maken. Hij richtte de bestraffende vinger daarbij vooral in de richting van de hogere kringen. Hier zou de invloed van de Franse mode en cultuur mensen aansporen tot verwijfd en weelderig gedrag. Hoewel Van Effen zich kritisch uitliet

over het verval der zeden en dit als oorzaak aanwees voor de teloorgang van de economische, culturele en politieke positie van Nederland, was hij geen cultuurpessimist. Omdat hij de mens als een van nature vervolmaakbaar wezen beschouwde, lag de oplossing van de problemen zijns inziens in een hervorming van zeden en moraal. Hij verwachtte dus ook veel heil van de opvoeding en het onderwijs. Kinderen moest een op algemene christelijke waarden gebaseerde deugzaamheid bijgebracht worden, waardoor zij tot nuttige leden van de maatschappij op zouden groeien. Volgens Van Effen werd de opvoeding in Nederland echter erg verwaarloosd. Zo schreef hij in de *Hollandsche Spectator*:
"Ik durve volmondig uitzeggen, dat ik geen land en ken daar de opvoeding der kinderen in 't algemeen, onder grooten, zo wel als onder kleinen, zo roekelooslyk verwaarloosd word."
Bovendien waren ouders veel te toegevend ten aanzien van hun kinderen. Dit gold vooral voor de moeders. Omdat zelf een slechte opvoeding hadden gehad, die voornamelijk gericht was op uiterlijkheden en overbodige kennis, zoals Frans, dansen en goede manie-

ren, waren zij onvoldoende toegerust om het bij hun kinderen beter te doen. Van Effen pleitte er daarom voor bij de opvoeding van meisjes meer aandacht te besteden aan hun verstandelijke en morele ontwikkeling.

Verspreiding van de cultuurkritiek

Met zijn kritiek op weelde en verrijftheid als gevolg van verfransing van de Nederlandse cultuur enerzijds en zijn pleidooi voor een hervorming van zeden anderzijds, zette Van Effen ook de toon voor de boodschap van de talrijke spectators na hem. Met name in de eerste decennia van de tweede helft van de 18e eeuw maakte het genre een periode van bloei door en verscheen er een groot aantal tijdschriften met sprekende titels als *De Philanthrope* (1756-1762), *De Denker* (1763-1774), *De Filosooph* (1766-1969), *De Onderzoeker* (1768-1772) en *De Vaderlander* (1775-1778). Deze spectators werkten Van Effens cultuurkritiek verder uit.

Een zeer geliefd thema was de kritiek op moeders die hun kinderen aan onbekwame en zedeloze minnen zouden uitbesteden omdat zij hun figuur niet wilden bederven en hun leven van plezier en vermaak niet op wilden geven. Ook de algemene verwaarlozing van de opvoeding, de te grote toegeeflijkheid van ouders, de onbekwaamheid van gouverneurs, gouvernantes en

schoolmeesters zetten menig spectator-schrijver aan tot een satirische beschouwing.

Deze klachten maakten deel uit van de meer algemene kritiek op de hogere klassen en in het bijzonder de regenten. Door hun levenswijze en gebrek aan deugzaamheid te bekritisieren, stelden de spectators hun bekwaamheid om regeringverantwoordelijkheid te dragen ter discussie. De spectatoriale cultuurkritiek kreeg daardoor in de loop van de 18e eeuw in toenemende mate een sociaal-politieke lading.

In de jaren 80 werd deze kritiek door patriotsgezinde auteurs op een meer systematische wijze tot een politiek programma aaneengesmeed. Zij lieten zich daarbij inspireren door klassiek-republikeins gedachtengoed. Deugden die voorheen een algemene, bovenpolitieke klank hadden gehad, zoals vaderlandsliefde, kregen nu een meer bepaalde politiek-patriotse lading. De patriotten zagen zichzelf daarbij graag als degenen die het vaderland waarlijk beminden en beriepen zich op oudvaderlandse, maatschappelijke deugden zoals eenvoud, moed, onafhankelijkheid, soberheid en spaarzaamheid om zich af te zetten tegen de regentenklasse die met haar slaafse en verkwistende levenswijze de samenleving grote schade toebracht.

De bijdrage van Betje Wolff

Ondanks hun scherpe kritiek wilden de patriotsgezinde maatschappijcritici de door hen beoogde sociale en politieke veranderingen aanvankelijk langs geleidelijke weg, via hervormingen bereiken. Voortbouwend op de spectatoriale traditie maakten de patriotten zich sterk voor de verbetering van opvoeding en onderwijs. In eerste instantie richtten zij zich daarbij op de opvoeding binnen het gezin. Het gezin werd door hen gezien als een afspiegeling van de staat en werd daarom ook wel de 'kleine republiek' genoemd. Binnen deze kleine republiek kreeg de moeder een belangrijke taak toebedeeld met betrekking tot de opvoeding van de kinderen.

In de eerste plaats ging het hierbij om de zorg voor een goede lichamelijke ontwikkeling. Hieraan werd in de 18e eeuw grote waarde gehecht, omdat men meende dat er een nauw verband bestond tussen de lichamelijke, geestelijke en zedelijke gesteldheid van de mens.

Het belang dat auteurs hechtten aan

Uit: 'De Proeve over de Opvoeding'.

het geven van borstvoeding door de moeder zelf sproot dus ook voort uit zorg voor het zedelijk welzijn van kinderen. De zogende moeder stond voor de patriotten symbool voor de deugdzame vrouw. Zij vormde de tegenpool van de modieuze coquette, die haar kinderen aan een min uitbestedde omdat zij haar figuur niet wou bederven.

Hiernaast kregen moeders ook een belangrijke taak toebedeeld in de geestelijke en zedelijke ontwikkeling van hun kinderen. Niet alleen moesten moeders hun kinderen de eerste kennis bijbrengen, maar ze moesten hen ook leren deugdzam te leven. Deze pedagogische taak stelde de nodige eisen aan de algemene ontwikkeling. Om vrouwen hierop voor te bereiden werd daarom niet alleen gepleit voor beter onderwijs voor meisjes, maar werd ook veel adviesliteratuur geschreven. Een auteur die zich in dit verband bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt was de domineesweduwe Elizabeth Bekker, beter bekend als Betje Wolff (1738-1804). In 1779 verscheen van haar hand de *Proeve over de Opvoeding, aan de Nederlandsche Moeders*.

"In den styl der kinderkamer" richtte Wolff zich tot de moeders uit de middenstand om hen deelgenoot te maken

Is 'er iets, dat de waare Moeder zó eigenaartig kenmerkt, en dat voor haare natuurlyke tederheid zó zoet is, als het zoogen van haar Kroost? Is 'er iets in de geheele Natuur, dat het oog van eenen rechtchapeenen Vader zó aanminnig kan streelen, als zyne lieve Vrouw met haar teder Kindje aan haaren boezem? — „Vrouw! . . . gy zyt geschapen om uw Kroost te zoogen. Welk eene verantwoording by den SCHEPPER, zo gy, buiten den dringendsten nood, hetzelfde aan eenen vreemden boezem overgaaf! — Ook zoudt gy daardoor uw Kind ontslaan van die tederste pligten, die elk Kind aan zyne Moeder, door welke het gezoogd wierdt, in het byzonder schuldig is. — Ook lydt het Welzyn der Maatschappy onbedenklyk veel nadeel door zulk eene onnatuurlyke gewoonte. Meenig Kind van den gemeenen man wordt immers daardoor van zyne natuurlyke Voedster beroofd; menig huwelyk, menig huizegezin min of meer bedorven, zowel onder den minderen als voornaamen stand”. —

De letter M uit J.H. Swildens 'Vaderlandsch A-B boek voor de Nederlandsche Jeugd', 1781.

van verlichte opvattingen over kinderopvoeding. Het belang van de *Proeve* schuilt daarom minder in de door Wolff gepropageerde ideeën zelf, die grote overeenkomst vertoonden met ideeën van tijdgenoten, als wel in het feit dat zij de eerste auteur was die zich expliciet richtte tot degenen die bij uitstek verantwoordelijk werden gehouden voor de opvoeding der kinderen. Dat haar dit niet door iedereen in dank werd afgenomen, blijkt uit het nawoord bij de tweede druk (1780) waarin zij zich verantwoordde voor het feit dat zij zich in eerste instantie tot de moeders had gericht. De vroegkinderlijke opvoeding rekende zij tot het domein van de vrouw, daar de man de financiële zorg voor het huisgezin had.

Hoewel Betje Wolff de mening van veel van haar tijdgenoten deelde dat de vrouw binnen het gezin een ondergeschikte positie innam ten aanzien van de man, vond zij het belangrijk dat vrouwen hun eigen waarde en mogelijkheden beter zouden leren kennen. Zij nam dan ook geen genoegen met het excuus dat moeders vanwege de gebrekkige opvoeding die zij zelf gekregen hadden, zich van hun plicht hun eigen kinderen op te voeden ontslagen zouden mogen weten. Zij spoorde hen aan te lezen, om zo hun verstandelijke vermogens te vervolmaken. Want waar

het ging om het geestelijk wezen waren man en vrouw volgens Betje Wolff aan elkaar gelijk.

De Economische Liedjes

Wolff richtte zich niet alleen tot de vrouwen van de 'gelukkige middenstand.' Samen met haar vriendin Aagje Deken probeerde zij door middel van haar pen eveneens de lagere groepen in de samenleving te bereiken. Deugden als vaderlandsliefde en arbeidzaamheid dienden immers ook door hen nageleefd te worden, wilde de Nederlandse samenleving in haar geheel een hoger zedelijk en economisch niveau kunnen bereiken. Dit aspect van het economisch patriotisme kwam duidelijk tot uiting in de driedelige bundel *Economische Liedjes* die Wolff en Deken tussen 1780 en 1790 lieten verschijnen.

In het voorwoord van het eerste deel maakten de schrijfsters duidelijk dat zij deze "zangstukjes" geschreven hadden voor de gewone, nuttige burgerij. Ook zij konden gelukkig worden. Tevredenheid met de eigen staat en geloof in de goedheid van God vormden hiervoor de belangrijkste voorwaarden: "Wy hebben getracht hen te overtuigen dat elk gelukkig zyn kan, indien hy zynen pligt behartigt, en duidelijke begrippen heeft van dien God, die altoos wel doet, ook dan, als hy ons onze

vuurtigste verlangens weigert of onneemt zulke dingen waarop wy ons hart gestelt hebben."

De kracht van de *Economische Liedjes* schulde in de formule die Wolff en Deken hadden gehanteerd. Door hun eenvoudige poëzie wilden zij de indruk wekken dat zij leden van de gewone burgerij zelf aan het woord lieten. Bij monde van bijvoorbeeld de goede min of de tuinman probeerden zij hun idealen van deugdzaamheid en vaderlandsliefde te verspreiden. Sprekend in dit verband is het volgende couplet uit 'De zingende werkmeid':

*"Elk die getrouw zyn pligt betragt,
In zynen levensstand,
Leeft ook tot nut van zyn geslagt,
En ook voor 't Vaderland."*

Kinderen werden hierbij geenszins vergeten. Zij waren vertegenwoordigd in een aanzienlijk gedeelte van de *Economische Liedjes* zoals bijvoorbeeld in "Het blyde Kind", "De braave jongen" en "Het spytig meisje".

De *Economische Liedjes* waren niet alleen bedoeld om de lagere sociale standen tot plichtsbetrachting aan te sporen. Indirect richtten Wolff en Deken zich door middel van de voorbeelden die zij in hun bundel opvoerden ook tot de maatschappelijke bovenlaag en wees haar op haar plicht om de lagere sociale groepen op een rechtvaardige wijze te behandelen en hen te helpen hun vermogens tot ontwikkeling te brengen.

Het begin van onderwijshervorming

Het streven om het gewone volk door christelijke deugdzaamheid tot volwaardige burgers van de samenleving op te voeden bracht de doopsgezinde predikant Jan van Nieuwenhuyzen ertoe in 1784 een nieuw genootschap van kunsten en wetenschappen op te richten. Deze Maatschappij tot Nut van 't Algemeen stelde zich expliciet ten doel het burger- en schoolwezen te verbeteren. Hoewel zich in de geleerden van het Nut ook diverse patriotsgezinden bevonden, kan men de organisatie in haar geheel niet als zodanig afschilderen. Het Nut probeerde juist door politieke en religieuze tegenstellingen heen een bijdrage te leveren aan het herstel van de Republiek. Zij presenteerde zichzelf daarbij graag als het eerste genootschap dat zich bekommerde om

NEGENDE SPEL- EN LEES-OEFENING.

(Het Kind vraagt.)

Waar zal ik wou-nen als ik groot ben?

A. In uw Vaderland, dat is, in dat land, waar in gy geboren zyt, en waarin gy uwen Vader en Moeder hebt.

Hoe heet dat Land?

A. Uw Vaderland heet het VEREENIGDE NEDERLAND.

Waar zal ik daar er-gens wou-nen?

A. Hier, waar gy nu woont, of in eene ander Stad of Dorp.

Wat is ee-ne Stad?

A. Eene menigte Huizen, die omringd is met Wallen, of Muuren, waarin groote Poorten zyn.

Wat is een Dorp?

A. Eene menigte Huizen zonder Wallen of Muuren.

Zyn'er vee-le Stee-den en Dor-pen in het VER-EE-NIG-DE NE-DER-LAND?

A. Ja wel zeer veele.

Wien hoort het VER-EE-NIG-DE NE-DER-LAND toe?

A. Het hoort toe aan de lieden, die daarin wou-nen.

Lees oefening uit Swildens' A - B boek.

Hoe hee-ten de lie-den, die daarin wou-nen?

A. Die lieden heeten Nederlanders.

Wat moe-ten de Ne-der-lan-ders doen?

A. Zy moeten eenaragtig met malkanderen leeven; zy moeten malkanderen lief hebben; zy moeten malkanderen in alles helpen, en zy moeten vlytig arbeiden.

Moet ik dan ook ar-bei-den?

A. Wy arbeiden nog voor u: gy kunt nog niet arbeiden; maar gy kunt leeren om naderhand als een braaf mensch ook te kunnen arbeiden.

Moe-ten al-le men-schen ar-bei-den?

A. Ja wel, zeker moeten alle menschen arbeiden. Die dit kunnen doen, en het niet doen, zyn luije menschen; en alle luije menschen zyn zeer slechte, zeer lélyke menschen; al waren zy ook de rykste van het Land.

Waarom moeten alle menschen arbeiden?

A. Dit zult gy naderhand leeren, en nog veele andere dingen, die gy nu nog niet wel zoudt kunnen begrypen. — Houd áít voor vast, dat alle menschen, die arbeiden kunnen, ook arbeiden moeten.

het lot van de lagere standen. In ideologisch opzicht putte het Nut echter haar inspiratie uit de wetenschappelijke genootschappen die in Nederland vanaf de jaren 50 van de 18e eeuw actief waren geweest. Net als deze genootschappen was het Nut overtuigd van het idee dat verspreiding van kennis en een op redelijk-godsdiens-tige inzichten gebaseerde deugd onontbeerlijk waren voor het maatschappelijk welzijn.

Ook waar het de kwestie van opvoeding en onderwijs betrof, bouwde het Nut voort op de ideeën die reeds in prijsvragen van diverse genootschappen aan bod waren gekomen. In dit verband zijn twee prijsvragen vooral van belang: die van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen uit 1763 over de geestelijke en zedelijke vorming van kinderen en de prijsvraag over de noodzakelijke verbetering van de lagere scholen voor kinderen uit de burgerij die bijna twintig jaar later werd uitgeschreven door het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen. Deelnemers aan deze prijsvragen hadden voorstellen gedaan tot verbetering van zowel de huiselijke als de publieke opvoeding.

Vanaf de jaren 80 legde men de verantwoordelijkheid voor de opvoeding niet langer voornamelijk bij de ouders maar in toenemende mate bij het lager onderwijs, omdat veel ouders niet in

staat waren hun kinderen meer dan een gebrekkige opvoeding te geven. Het argument dat de maatschappij verplicht was zich het lot van dergelijke verwaarloosde kinderen aan te trekken leidde tot een pleidooi voor de oprichting van armenscholen zodat kinderen uit alle standen onderwijs konden krijgen. Ook werden uitgebreide voorstellen gedaan om het bestaande onderwijs inhoudelijk te verbeteren.

Het belang van de werkzaamheden van het Nut lag dus niet in de eerste plaats op het terrein van ideeënvernieuwing als wel op het terrein van popularisering en verspreiding van reeds bestaande ideeën. Het Nut opereerde daarbij zowel op landelijk als op lokaal niveau. Het initiatief van Van Nieuwenhuyzen vond spoedig enthousiaste navolging en op diverse plaatsen in Nederland werden departementen van het Nut opgericht. In 1787 telde de Maatschappij acht departementen, in 1794 al 25. Binnen deze departementen waren de Nutsleden onder andere actief om hervormingen in de opleiding van onderwijzers door te voeren. Op landelijk niveau schreef de Maatschappij prijsvragen uit en publiceerde zij lees- en schoolboekjes voor de jeugd om het onderwijshervormingsproces op gang te brengen.

Dit proces was in de eerste plaats gericht op een uitbreiding van het

bestaande curriculum. Dat beperkte zich tot de beginselen van lezen, schrijven en rekenen en de catechismus. Uitbreider godsdienstonderwijs waarbij veel aandacht besteed zou moeten worden aan bijbelse geschiedenis moest naast vaderlandse geschiedenis kinderen een christelijke levenshouding en burgerzin bijbrengen. Daarnaast moest het onderwijs zodanig worden ingericht dat het verstand van het kind ontwikkeld werd en diens oordeelkundig vermogen gescherpt. Voorgesteld werd kinderen klassikaal les te geven volgens de zogenaamde socratische methode, waarbij de leerlingen door vragen van de meester gestimuleerd werden zelf na te denken. Omdat de voorgestelde onderwijsvernieuwingen hogere eisen stelden aan de schoolmeesters werd gepleit voor betere opleidingen voor onderwijzers en algemene examens. Daarnaast moest een ruimere bezoldiging schoolmeesters in staat stellen zich optimaal op hun onderwijstaak te concentreren. Zij zouden niet langer gedwongen moeten zijn om door middel van bijbaantjes in hun levensonderhoud te voorzien.

Een nationale onderwijswetgeving

Voor de totstandkoming van een nationaal onderwijssysteem was de Bataafse Revolutie van groot belang omdat zij het institutionele kader

schiep waarbinnen onderwijsvernieuwing gerealiseerd kon worden. Het nieuwe bewind benoemde reeds in 1796 een adviescommissie voor het onderwijs. Op haar verzoek publiceerde het Nut een rapport dat een blauwdruk moest verschaffen voor de herinrichting van het lager onderwijs. Het Nut toonde zich in dit rapport voorstander van een algemene, nationale openbare school, die geheel gefinancierd zou worden door de landelijke overheid. Zij ging nog niet zo ver dat ze door de overheid een leerplicht op wilde laten leggen, maar wel was zij van mening dat de overheid voldoende gelegenheid moest bieden tot het volgen van onderwijs. Ook waar het de inhoudelijke en didactische kanten van het onderwijs betrof eiste het Nut regelgeving van de overheid.

Om de voorstellen tot onderwijsvernieuwing te realiseren werd in 1798 een Agentschap voor Nationale Opvoeding ingesteld. In 1800 publiceerde dit agentschap in de persoon van J.H. van der Palm een *Memorie* waarin het zich gematigder toonde dan het Nut in haar Onderwijsrapport. Volgens Van der Palm lieten de uiteenlopende behoeften van de inwoners van de diverse gewesten alsmede de financiële toestand van de Bataafse Republiek invoering van een uitgebreide vorm van nationaal onderwijs niet toe. Hij maakte daarbij onderscheid tussen noodzakelijke en nuttige kundigheden. Zijns inziens waren slechts de eersten

een verantwoordelijkheid van de maatschappij en daarmee van de overheid.

In de eerste schoolwet die in 1801 tot stand kwam, bleef de invloed van de Nutsideeën beperkt tot inhoudelijke en didactische maatregelen. De overheid kende zich zelf slechts een aanvullende taak toe op het gebied van onderwijs. De wetgeving voor het openbaar onderwijs gold in eerste instantie vooral voor de openbare scholen, dat wil zeggen scholen die door de gemeentelijke of landelijke overheid werden gefinancierd. In deze wet werd bepaald dat de openbare onderwijzers zich moesten onderwerpen aan de leermethode en lijst van schoolboeken die door de overheid zouden worden opgesteld. Ook werden bepalingen opgenomen voor de examens van onderwijzers en het toezicht op de scholen alsmede de invoering van een systeem van drie elkaar opvolgende klassen. Bijzondere scholen kwamen echter wel onder toezicht te staan van plaatselijke schoolbestuurders zodat misbruiken en onkunde geweerd konden worden en ook deze vorm van onderwijs langzamerhand zou verbeteren.

De onderwijswet van 1801 werd in 1803 en 1806 nog twee maal herzien. In mentaal opzicht vertoonden deze wetten grote overeenkomst. Alle drie beoogden zij door middel van openbaar onderwijs kinderen betrokken te maken bij de samenleving. Dit moest gerealiseerd worden door hen christelijke en maatschappelijke deugden bij te brengen. In overeenstemming met het verlichte ideaal van op rede gebaseerde godsdienst ging het daarbij om algemene christelijke waarden. De godsdienstige verscheidenheid die een belangrijk aspect vormde van de Nederlandse nationale cultuur, mocht geen aanleiding geven tot verdeeldheid van de natie. Het onderwijs moest juist het gevoel van nationale eenheid versterken.

Besluit

Hoewel de onderwijsvernieuwing een belangrijke bijdrage beoogde te leveren aan het eenwordingsproces van Nederland, bleek dit doel in de praktijk moeilijk te realiseren. De onderwijswetten stuitten op veel verzet van de lagere overheden. Daarbij kwam dat de wet van 1806 reeds bestaande scholen in stand hield, waardoor het tempo van vernieuwing werd vertraagd. Ook de politieke onrust in de eerste decennia

Literatuur

- P.Th.F.M. Boekholt & E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen/Maastricht, 1987)
- J.J. Kloek, 'Letteren en landsbelang' in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987)
- W. Los, 'Huiselijke versus publieke opvoeding: de vorming van vaderlandslievende burgers en de revolutie in de Nederlanden' in: *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 119-130.
- W.W. Mijnhardt, 'De Nederlandse Verlichting' in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987)
- N.C.F. van Sas, 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel in Nederland, 1770-1813' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 471-495

van de 19de eeuw werkte vertragend. Pas met het aantreden van Willem I ontstond er een gunstiger klimaat voor vernieuwing van onderwijs.

Ondanks hun beperkte invloed op de praktijk leverden de onderwijswetten toch een belangrijke bijdrage aan de eenwording van Nederland. Zij gaven uiting aan de door brede groepen van de samenleving gedeelde opvatting dat algemeen christelijk onderwijs noodzakelijk was om van kinderen deugdzaam burgers te maken. De ontwikkeling van een eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden werd op deze wijze mede gestuurd door processen van binnen uit. In dit proces vervulden met name de middengroepen uit de burgerij een belangrijke rol. In eerste instantie doordat zij vanuit een door hun politieke onmondigheid ingegeven kritiek een eigen cultureel ideaal formuleerden. In de tweede plaats doordat zij dankzij de politieke omwenteling zichzelf daadwerkelijk toegang wisten te verschaffen tot de lokale en landelijke politieke bestuursinstellingen.

HENDRIKEN ANNA.

EEN VOLKSBOEK.

UITGEGEEVEN

DOOR DE

MAATSCHAPPIJ;

TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN.

EERSTE STUKJEN.

T: AMSTELDAM, bij
H. KEIJZER, A. FOKKE, Sz. en C. DE VRIES,

1792.

Naar 't vigeerend systeme'

'Gelijke lasten, dus ook gelijke lusten', onder dat motto werden op 30 januari 1808 de gilden omgezet in corporaties en daarmee in feite afgeschaft. De centrale regering had de strijd tegen lokale autoriteiten gewonnen. Vanaf nu werd het economisch leven van bovenaf gereguleerd. Hoe dit alles zich afspeelde laat prof.dr. M. Prak zien aan de hand van de gang van zaken in 's-Hertogenbosch.

20

In de beeldvorming van de Bataafse en Franse Tijd overheerst nog altijd een element van onvermijdelijkheid. Nationale belastingen, een uniform rechtsstelsel, burgerlijke stand en achternamen - het zijn zaken die ons zo vanzelfsprekend toeschijnen, dat het eigenlijk onbegrijpelijk is dat het tot 1800 moest duren, voordat dit inzicht ook bij onze voorouders begon te dagen. En het is een teken voor de diepten waarin de Republiek was gezonken, dat dergelijke hervormingen ons door de Fransen moesten worden aangereikt.

Een thema dat in het bijzonder onder deze beeldvorming gebukt gaat, is de afschaffing van de gilden. Deze van oorsprong middeleeuwse instellingen waren met de moderne tijd al even onverenigbaar als de gewestelijke fiscaliteit, de lokale rechtspraak en het patroniem. Toen ze omstreeks 1800 werden afgeschaft, hadden de gilden zichzelf al geruime tijd overleefd. Schaalvergroting en modernisering

maakten het bitter nodig dat de barrières die de gilden opwierpen voor het economisch verkeer, zo snel mogelijk werden afgebroken. "Zij vormden", aldus Kossmann, "een belemmering voor de groei van de economie".¹

Zoals veel oude zekerheden omtrent het verleden, is echter ook deze niet meer zo vanzelfsprekend. Recent onderzoek, in binnen- en buitenland, heeft een nieuw licht geworpen op de vitaliteit van de gilden in de zeventiende en achttiende eeuw en daarmee ook de afschaffing van de gilden in een nieuw licht geplaatst.² In de volgende bladzijden zal duidelijk gemaakt worden, aan de hand van gegevens die betrekking hebben op Nederland als geheel en meer in detail door een nauwkeuriger observatie van de gang van zaken bij de opheffing van de gilden in Den Bosch, dat economische motieven nauwelijks een rol speelden bij de opheffing van de gilden en dat modernisering niet het doel geweest kan zijn van dit drastische besluit.

Gilden in de Republiek

In afwijking van wat meestal wordt gedacht, werden de meeste gilden in Nederland niet opgericht in de Middeleeuwen, maar juist in periode

daarna. Dat weten we onder andere dankzij een enquête die in 1798 werd gehouden, in het kader van de campagne om de gilden op te heffen. In die enquête moesten gilden opgeven wat ze deden en hoeveel geld (of schulden) ze hadden, maar ook wanneer ze waren opgericht. Nu is die enquête op zichzelf niet genoeg om uitspraken te doen over de oprichting van gilden, want het is denkbaar dat er in 1798 al heel veel verdwenen waren. Langs andere weg moeten dus de gegevens uit 1798 aangevuld worden. Piet Lourens en Jan Lucassen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam hebben dat gedaan en hun bevindingen zijn buitengewoon interessant.³

In de Middeleeuwen, grofweg tussen 1250 en 1550, hebben zij de oprichting van 564 gilden kunnen vaststellen. Daarvan verdwenen er overigens in hetzelfde tijdvak alweer 120. De volgende eeuw, toen de Nederlandse economie een sterke expansie doormaakte (de Gouden Eeuw), werden er maar liefst 616 gilden opgericht, terwijl er in dezelfde periode 110 verdwenen. Deze cijfers moeten met de nodige reserve bekeken worden, want het bronnenmateriaal is zeer heterogeen. De

Prof. dr. M.R. Prak is hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

dimensies van de ontwikkeling zijn echter sprekend genoeg. In de honderd jaar tussen 1550 en 1650 werden meer gilden opgericht dan in de driehonderd jaar ervoor. En dat terwijl uitgerekend tussen 1550 en 1650 de Republiek volgens een recent handboek de eerste moderne economie van Europa werd.⁴ Gilden lieten zich, met andere woorden, heel goed verenigen met economische groei en vooruitgang en waren niet zonder meer de haarden van kleinburgerlijke achterlijkheid waarvoor ze lange tijd door Kossmann en vele anderen zijn aangezien.

Ook na de bloeitijd ging de oprichting van gilden onverminderd voort. Gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw kwamen er 256 bij (en verdwenen 77 gilden), in de eerste helft van de achttiende eeuw 117 (71 verdwenen). Tussen 1750 en 1780 werden er nog eens 86 gilden opgericht. Deze gegevens onderstrepen dat de gilden tot kort voor hun afschaffing allesbehalve ingedutte instituties waren, die uitsluitend nog bestonden omdat niemand de moeite had genomen om ze op te heffen. Integendeel, de chronologie van de oprichtingen suggereert een vitaal gildenleven, ook nog in de achttiende eeuw.

Gilden in Den Bosch eind 18e eeuw

Deze indruk van vitaliteit wordt bevestigd wanneer men de moeite neemt om lokaal de polsslag van het gildewezen op te nemen. In Den Bosch, een stad van omstreeks 12.000 inwoners en daarmee een doorsnee-gemeente, bestonden in de tweede helft van de achttiende eeuw 31 gilden, met in totaal zo'n 1250 leden.⁵ Ongeveer een kwart van de Bossche huishoudens was daarmee lid van een gilde. Van deze 31 gilden hadden er negen een semi-ambtelijk karakter. Het betrof hier gilden van bijvoorbeeld de bierdragers, de koren- en zoutmeters, de voerlieden en de kraankinderen (een soort stuwadoors, die aan de grote kraan in de haven werkten). De leden van deze gilden werden door het stadsbestuur aangesteld en ze produceerden of verkochten niets, zoals de leden van de andere gilden, maar verleenden tegen betaling bepaalde diensten. Hun speciaal karakter werd na de afschaffing bevestigd, toen voor deze gilden een uitzondering werd gemaakt op het opheffings-besluit. De overige 22 gilden in Den Bosch

waren van het bekende type: ze verenigden de smeden en de molenaars, de slaggers en schoenmakers, speldenmakers en timmerlieden. Deze 'gewone' gilden telden samen ongeveer 1100 leden. Precies kunnen we dat niet zeggen, omdat de gilden niet gewend waren om jaarlijks hun ledenbestand op te maken, maar zich beperkten tot het inschrijven van nieuwe meesters. Vast staat echter wel, dat veruit het grootste gilde in Den Bosch het kramersgilde was, het gilde van de winkeliers. Dit gilde telde ongeveer vijfhonderd leden in 1775. De meeste andere hadden er enkele tientallen. Met vijf leden was het linnen- en wolweversgilde uitzonderlijk klein, terwijl de kleermakers met hun 94 leden aan de grote kant waren. Het bakkersgilde telde in 1792 bij voorbeeld 45 leden. Het kramersgilde had een reglement uit 1493 en was niet eens het oudste gilde in de stad. Het gilde van de oudekleerkopers, die in tweedehands kleding handelden, was daarentegen pas in 1750 opgericht, eigenlijk afgesplitst uit het kramersgilde. De leden van het oude-kleerkopersgilde moesten ook lid worden van het kramersgilde, zo was bedongen, anders wilden de kramers hen niet laten gaan. Het kramersgilde voerde in die jaren trouwens een vrij agressief beleid en poogde alle kleinhandel onder controle te krijgen. Volgens de redenering van de kramers moesten bakkers, schoenmakers, schrijnwerkers, kortom iedereen die per stuk verkocht en niet *en gros*, niet alleen lid worden van het relevante gilde, maar ook nog van het kramersgilde. De andere gilden protesteerden hier fel tegen en beriepen zich daarbij vooral op de oude gewoonten, die absoluut niet strookten met de aanspraken van de kramers. Uiteindelijk kregen de kramers ook niet hun zin.

De gilden in Den Bosch deden wat gilden eigenlijk overal deden.⁶ In de eerste plaats beschermden ze voor hun leden de afzetmarkt voor bepaalde producten. In Den Bosch mochten alleen de leden van het bakkersgilde brood verkopen, moesten verbouwingen uitgevoerd worden door de leden van het metselaars- en timmerliedengilde en werden nieuwe schoenen geleverd door de leden van het schoenmakersgilde. Op sommige marktdagen mochten producenten van buiten hun waren te koop aanbieden, voor het overige was de verkoop voorbehouden aan de meesters van het gilde. Het gilde zag

DE VLYTIGE TIMMERMAN.

De klok floeg voor een poos reeds vier: Nu 't schootsvel voor; 't is juist kwartier. bl. 3.

Deze en de andere illustraties zijn afkomstig uit: 'Volksliedjes uitgegeven door het Nut' (Amsterdam 1789).

erop toe dat deze meesters voldoende kwaliteit leverden en dat er vakbekwame leerlingen werden opgeleid. Heel belangrijk was ook dat de meeste gilden sociale fondsen hadden, waaruit een uitkering werd gedaan bij ziekte of overlijden. Ten slotte waakte het gilde over de belangen van het ambacht. Er werden met grote regelmaat verzoekschriften ingediend bij het stadsbestuur, om misstanden uit de wereld te doen helpen en als dat niet voldoende was, schrokken gilden er niet voor terug om te procederen tegen concurrenten.

Gedeeltelijke opheffing

Tot aan de Franse inval in de winter van 1794-95 was het bestaan van de gilden geen serieus punt van discussie geweest in Nederland. Dat veranderde echter op slag, want in Frankrijk was reeds in de zomer van 1789 het besluit gevallen dat het gildestelsel onverinig-

Lijst van plaatsen per provincie met aantal gilden in 1792

Groningen		Tiel	10	Zeeland	
Appingedam	16	Wageningen	3	Aardenburg	8
Groningen	44	Winterswijk	1	Arnhem	2
Friesland		Zaltbommel	16	Axel	1
Bolsward	7	Zevenaar	3	Brouwershaven	1
Dokkum	7	Zutphen	11	Goes	14
Franeker	10	Utrecht		Hulst	17
Harlingen	12	Amersfoort	15	Kortgene	1
Hindeloopen	1	Montfoort	3	Middelburg	46
Leeuwarden	18	Oudewater	4	Oostburg	1
Sneek	7	Utrecht	41	Sint Maartensdijk	4
Stavoren	1	Wijk bij Duurstede	5	Sluis	19
Terschelling	1	Noord-Holland		Terneuzen	1
Workum	8	Aalsmeer	1	Tholen	10
Drenthe		Alkmaar	22	Veere	18
Coevorden	1	Amsterdam	55	Vlissingen	25
Hoogeveen	1	Edam	5	Zierikzee	31
Meppel	6	Enkhuizen	19	Noord-Brabant	
Overijssel		Haarlem	49	Bergen op Zoom	17
Blokzijl	5	Hoorn	17	Breda	29
Deventer	25	Medemblik	7	Eindhoven	5
Goor	1	Monnickendam	5	Etten-Leur	1
Hasselt	8	Muiden	2	Geertruidenberg	10
Kampen	12	Naarden	5	Grave	9
Kuinre	4	Purmerend	5	Helmond	5
Oldemarkt	2	Spaarndam	1	Heusden	2
Ootmarsum	5	Weesp	7	Oosterhout	1
Rijssen	5	Zuid-Holland		Oudenbosch	2
Steenwijk	11	Brielle	11	Tilburg	2
Volenhove	7	Delfshaven	10	Woudrichem	2
Zwartsluis	6	Delft	27	Zevenbergen	4
Zwolle	20	Dordrecht	41	Den Bosch	23
Gelderland		Gorinchem	29	Limburg	
Arnhem	11	Gouda	33	Gennep	1
Culemborg	10	Hellevoetsluis	2	Maastricht	24
Doesburg	9	Leiden	58	Roermond	15
Doetinchem	5	Rotterdam	57	Sittard	1
Elburg	6	Scheveningen	1	Venlo	11
Groenlo	2	Schiedam	17	Venray	2
Harderwijk	13	Schoonhoven	10	Weert	6
Hattem	4	Vianen	7		
Heerewaarden	1	Vlaardingen	9		
Lochem	3	Woerden	5		
Nijmegen	18	Den Haag	55		

Deze gegevens zijn ontleend aan de database IISG (7 juli 1994), samengesteld door Piet Lourens en Jan Lucassen.

baar was met de beginselen van de Revolutie en in 1791 was tot de daadwerkelijke opheffing besloten. De Bataafse revolutionairen moesten zich dus afvragen in hoeverre dit voorbeeld in de Republiek navolging verdiende.

In Den Haag had men vooralsnog de handen vol met andere problemen, maar lokaal raakte de gildenproblematiek vrijwel direct in beweging, omdat heel wat mensen besloten dat met de komst van de Fransen ook in Nederland het einde van het gildestelsel was aangebroken. In Den Bosch, dat in oktober 1794 door de Franse troepen was bezet, meldde het timmerliedengilde reeds in januari 95 dat het gilderecht niet langer werd voldaan.⁷ In april moesten de slaggers tot hun leedwezen constateren dat de soldaten in de stad vlees kregen dat geleverd was door een Joodse collega die geen lid was van hun gilde. In juli verzochten de wollenaaiers om ontheffing van de verplichting om jaarlijks zes gulden per persoon bij te dragen aan de kas van het kleermakersgilde, in ruil voor het recht om vrouwen- en kinderklleding te mogen maken. Volgens het rekest van de wollenaaiers was de contributie "strijdig ... met de ook bij de supplianten aangenoomen patriotsche principes en erkende Rechten van de Mensch en Burger".⁸ Op de felle tegenwerpingen van het gilde replieerden de wollenaaiers in een later stadium dat "die van het gilde, schoon patriotsch schijnende ... hun requeste, zonder dat gevat te hebben, door een aankleever van de oude maximes hebben laten instellen en met de verkragting van de Eenheid, Gelijkheid en Broederschap" de contributie zochten te handhaven. De wollenaaiers, die zich overigens bij de verwoording van hun standpunt door een rechtsgeleerde lieten bijstaan, baseerden zich "op de reede, in plaats van oude parkementen" en ontleenden hun eisen "op goede gronden aan 't vigeerend systheme".⁹

De Municipaliteit van Den Bosch, kennelijk evenzeer in verwarring over de regels waarnaar zij zich te richten had, stelde de wollenaaiers in het gelijk. Maar al snel plaatste zij zich weer, als vanouds, ferm achter de gilden en hun belangen. Die steun voor de gilden was ongetwijfeld ingegeven door de overtuiging dat het hier ging om nuttige instellingen, maar evenzeer door de gelijktijdige strijd over het behoud van de lokale autonomie. De gilden waren

hoekstenen van wat de plaatselijke autoriteiten liefdevol plichtten aan te duiden als de 'goede politie', de regulering van het lokale leven door middel van verschillende plaatselijke instellingen.

De vrijheid om plaatselijke regelingen uit te vaardigen, was mede inzet van de bekende conflicten tussen Unitarissen en Federalisten in de Nationale Vergadering, een treffen dat zich toespitste op de inhoud van de eerste Nederlandse grondwet. Het debat over die grondwet bracht ook de gilden in het hele land in het geweer, omdat die al snel lucht kregen van het feit dat hun organisaties bij wet dreigden te worden opgeheven. In februari 1797 staken de bestuurders van de Bossche gilden de koppen bijeen "over de constestutie van den artikel van wegens het vernietige der gildens", zoals het notulenboek van de schrijnwerkers het vermeldt.¹⁰ In de volgende weken werd, met de hulp van een rechtsgeleerde, een rekest geconcipeerd, "behelsende in substantie dat het vernietigen der gilden zoude zijn tegen het Algemeen Nut en ook tegen het recht der gildenbroeders".¹¹ Ook elders werd vergaderd en gerespecteerd dat het een lust had.

De bui leek over te drijven, toen in augustus het eerste constitutie-ontwerp door de stemgerechtigden werd afgevoerd. In kringen van de gilden was men ervan overtuigd, dat deze afwijzing mede het gevolg was van de rekestacties. De vreugde was echter van korte duur. De Radicale staatsgreep van januari 1798 leidde al spoedig tot een nieuw grondwetsontwerp, met daarin ook weer het gevreesde opheffingsartikel. Het gezuiverde en geïntimideerde kiezerscorps stemde massaal in met deze constitutie. Op 5 oktober stelde het Uitvoerend Bewind een publikatie vast, waarin de opheffing van de gilden werd verordonneerd.

Ten behoeve van de 'goede politie' bleef het lokaal bestuur echter gerechtigd de nodige maatregelen af te kondigen. In Den Bosch, zoals ook elders, bood dat de ruimte om zoveel mogelijk van het gildewezen in stand te houden. In 1799 bepaalde het stadsbestuur uitdrukkelijk, "dat alle de keuren welke tot de goede politie der vernietigde gildens hebben behoord, door de ingezeetenen deezer stad welke die ambagten nu exercieren, ten accuraatste [moeten] worden onderhouden en stiptelijk naargekomen".¹²

De wolle-naaivrouw.
Modes maaken geen verfchil,
Elk maakt zo hij 't hebben wil

Toch betekenden dergelijke bepalingen niet zonder meer een terugkeer naar de oude toestand. Twee fundamentele veranderingen waren sedert 1798 wel degelijk opgetreden. In de eerste plaats lag daar toch maar dat grondwetsartikel, dat het optreden tegen mensen die zich niets aantrokken van het gilde sterk bemoeilijkt. De plaatselijke autoriteiten liepen in dit opzicht op eieren, getuige bijvoorbeeld de behandeling van Jan Waardenbroek, een Bossche winkelier die schoenen verkocht zonder lid te zijn van het schoenmakersgilde. In zijn verweer verklaarde Waardenbroek, die wel lid was van het 'voormalig kramersgilde' van Den Bosch en uitdrukkelijk vermeldde geen principieel tegenstander van de gilden te zijn, dat hij meende op grond van het opheffingsbesluit in zijn recht te staan. In het verleden was hem ongetwijfeld te verstaan gegeven zijn schoenverkoop onmiddellijk te staken. Nu durfde de Municipaliteit echter niet verder te gaan dan een aanmaning om geen nieuwe voorraad aan te leggen.

Een tweede belangrijke verandering was, dat de Bossche Municipaliteit veel meer dan voorheen onderworpen was geraakt aan de richtlijnen van gewestelijke en nationale autoriteiten. Toen het gilde van de oude-kleerkopers in 1799 toestemming verzocht om enkele bezittingen te verkopen, omdat de begrafenisbus van het gilde uitgeput was, wist de Bossche Municipaliteit niet of zij nog wel bevoegd was om die toestemming te verlenen. Zekerheidshalve werd toen maar een adres gestuurd aan de Eerste Kamer, met het verzoek die toestemming te verlenen. Voorheen zou alleen al de gedachte dat anderen zich met zulke aangelegenheden bemoeiden de lokale bestuurders met afgrijzen vervuld hebben. Nu schakelden zij zelf een nationaal bestuursorgaan in.

In 1803 meende het gemeentebestuur van Den Bosch echter dat de tijd rijp was voor een slagvaardiger optreden. In 1798 waren de gilden formeel weliswaar afgeschaft, maar in feit voortgezet onder de naam 'gewezen gilden'. De commissarissen van deze gewezen gilden, die overigens van stadswege waren benoemd, signaleerden in 1803 vele misstanden, die naar hun oordeel slechts bestreden konden worden door de oude gildenreglementen weer onverkort van kracht te verklaren. Het Bossche stadsbestuur gaf aan die oproep gehoor en zo werden in de zomer van 1803 in Den Bosch de meesterproeven weer ingevoerd, contributies in ere hersteld en het lidmaatschap van de gilden weer verplicht gemaakt en voorbehouden aan "inboorlingen dezer Stad of Vrydommen, of [zij die] hun Poiter-Recht" hadden verkregen.¹³ Dit zou echter de laatste opleving van het gildenstelsel blijken te zijn.

Het einde van de gilden

Terwijl in steden als Den Bosch de gilden de wind in de zeilen hadden, werd in Den Haag voortvarend gewerkt aan plannen voor de invoering van een nationaal belastingstelsel. De invoering daarvan werd nodig geacht om de deplorabele toestand van de staatskas te verbeteren.¹⁴ Tegelijkertijd was dit natuurlijk een volgende stap in het voortgaande proces van unificatie van het landsbestuur. Naar de overtuiging van de bedenker van die plannen, Agent van Financie Gogel, was een nationaal belastingstelsel onvereenigbaar met lokale voorrechten.¹⁵ Gelijke lasten moest ook gelijke lusten betekenen. Uit

de uitgewisselde stukken blijkt ook heel duidelijk, dat hij tevens korte metten wilde maken met de nog altijd aanzienlijke bevoegdheden van de plaatselijke besturen. Een van de doelwitten was dan ook uitdrukkelijk het plaatselijke burger- of poorterrecht, symbool bij uitstek van de lokale autonomie en vanouds een voorwaarde voor toetreding tot een gilde. Ondanks een groot-scheepse rekestbeweging, die uit het hele land honderden protesten naar Den Haag deed zenden en tot een aanzienlijk uitstel leidde, besloot het Wetgevend Lichaam op 30 januari 1808 tot de omzetting van de gilden in corporaties die zodanig beperkte bevoegdheden hadden, dat daarmee feitelijk het einde van de gilden werd bezegeld.

De invoering van deze wet werd echter lokaal vrij effectief geboycot. De reglementen voor de nieuwe corporaties, die voor 1809 ter goedkeuring aan de Minister van Binnenlandse Zaken hadden moeten worden voorgelegd, liepen grote vertraging op. Ten tijde van de inlijving bij Frankrijk was de formele status van de gilden bijgevolg vaak buitengewoon onduidelijk. Dit werkte overigens zeker niet in hun voordeel, want van een effectief optreden tegen beunhazen en onderkruipers kwam onder de gegeven omstandigheden vaak weinig terecht.

Na de bevrijding trachtten de aldus verzwakte gilden nog eens om hun oude voorrechten te herwinnen. In Den Haag aarzelden men. Uiteindelijk werd in 1818 echter besloten om niet op dergelijke verzoeken in te gaan. Bij Koninklijk Besluit van 23 oktober werd definitief een einde gemaakt aan het gildestelsel. De belangrijkste overweging daarbij was, dat de herleving van de gilden tot prijsverhogingen zou leiden en dat was strijdig met het algemeen belang.¹⁶

In 1820 werd bepaald dat alle gildenfondsen aan de gemeentebesturen moesten worden overgedragen.

Zo ongeveer voor het eerst gaf in 1818 een economisch motief de doorslag in het debat over de gilden. In de voorgaande twintig jaar was dat echter van zeer ondergeschikt belang geweest. De strijd om het voortbestaan van de gilden was toen, voor zover het niet de direct betrokkenen aanging, veel meer een aangelegenheid van staatsinrichting. Voorstanders van het behoud van de gilden wilden ook het stedelijk bur-

gerrecht handhaven en waren in het algemeen aanhangers van de idee van lokale autonomie. Het stadsbestuur van Amsterdam was om deze reden een van de belangrijkste pleitbezorgers van de gilden.¹⁷ Tegenstanders van de gilden, Gogel voorop, probeerden de macht van de regering te versterken ten koste van het lokale bestuur, door de ruime bevoegdheden die dat lokale bestuur onder het oude bewind genoten had, op alle mogelijke terreinen in te perken. Een van die terreinen was de regulering van het economisch leven.

In 1829 ontving het gemeentebestuur van Den Bosch een aansporing van de Gouverneur des Konings in Brabant, om ervoor te zorgen dat de papieren van de gilden verzameld zouden worden, opdat ze in de toekomst beschikbaar zouden zijn voor "geschiedkundige nasporingen". Na meer dan een half millennium behoorden de gilden nu toch definitief tot het verleden. Overblijfselen van het gildewezen bleven echter voortbestaan.¹⁸ In 1877 bestonden er, in enkele tientallen gemeenten, bijna tweehonderd gildekassen, die samen een kapitaal van meer dan drie miljoen gulden beheerden. In Amsterdam deden vlak voor de oorlog nog 27 van dergelijke kassen geregeld uitkeringen.¹⁹ Hier en daar bestaan zulke fondsen nog steeds. In de negentiende eeuw werden ook nog wel afspraken tussen producenten gemaakt, niet zelden met instemming van de plaatselijke overheid, die neerkwamen op een verdeling van de markt zoals die onder het gildestelsel had bestaan.²⁰ Van een vaak veronderstelde voortzetting van de gilden in de vroege vakbeweging is daarentegen tot op heden niets gebleken.²¹

Noten

1. E.H. Kosmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/Brussel, 1976), 21.
2. Voor een eerste kennismaking met deze literatuur zij korthedshalve verwezen naar Maarten Prak, 'Ambachtsgilden vroeger en nu', *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 10-33.
3. Piet Lourens, Jan Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie', *NEHA-jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 34-62.
4. Jan de Vries, Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995).

DE BLIKSLAGER.

Blik te slaan, na nieuwen trant,
Kan men ook in Nederland.

bl. 17.

•(16)•

+++++

DE
BLIKSLAGER.

Wijze: *Komt het Staal de Keij te raaken, enz.*

Aan den arbeid, nijvre gasten!
Zijn de Lam, en haast gedaan?
Kan ik die bezorgen gaan?
'k Wou van daag niet gaarne vasten,
Maar ontfangen liefst mijn geld,
Dat op d'arbeid is gefield; *bis.*
Zo voldoe ik aan de Heeren.
'k Maak mijn werk op tijd gedaan;
Lustig jongens aan het slaan:
Tik, tik, tik, tik. tik, tik, tik.
'k Durf nu Londen al trotseeren,
Tik, tik, tik, tik, tik, tik, tik,
Blik te slaan, na nieuwen trant,
Beter dan in Engeland,
In Engeland *bis.*

5. Dit gedeelte is gebaseerd op Maarten Prak, 'Een verzekerd bestaan. Ambachtslieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (ca. 1775)', in Boudien de Vries et al. (red.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht* (Amsterdam, 1992), 49-79. Vgl. ook Maarten Prak, 'Samen sterk. De gilden van 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de achttiende eeuw', *Brabants Heem* 47, 1995, 92-100.
6. Zie, behalve de reeds genoemde literatuur, ook Catharina Lis en Hugo Soly (red.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel, 1994). Het bekende boekje van I.H. van Eeghen, *De gilden. Theorie en praktijk* (Bussum, 1965/1974) bevat veel interessante informatie maar is qua benadering ietwat verouderd.
7. Dit gedeelte is gebaseerd op een hoofdstuk over de opheffing van de gilden in Den Bosch dat zal verschijnen in een boek van schrijver dezès dat begin 1998 gepubliceerd zal worden. Behalve bij citaten is afgezien van annotatie.
8. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (verder: GAHT), Oud Archief (OA), A322a, brieven en rapporten, 18 sept. 1795; het rekest dateerde van 11 juli.
9. GAHT, OA, A323, brieven en rapporten, 1 juni 1796.
10. GAHT, Bossche ambachtsgilden, 224, schrijnwerkers, febr. 1797.
11. GAHT, Bossche ambachtsgilden, 178, kramersgilde, 13 maart 1797.
12. GAHT, OA, A172, resoluties, 13 mrt. 1799, fol. 171r-172r.
13. GAHT, Bossche ambachtsgilden, 188, vleeshouwers, Publicatie 23 aug. 1803.
14. Uitvoeriger hierover J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag, 1988).
15. Zie voor dit alles C. Wiskerke, *De afschaffing der gilden in Nederland* (Amsterdam, 1938), hfdst. vi.
16. Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 219.
17. Ibid, 161-62; vgl. ook M.G. de Boer, 'De ondergang der Amsterdamse gilden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 47, 1932, 129-49 en 225-45.
18. Vgl. Joost van Genabeek, 'De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57, 1994, 63-90.
19. Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 233-34.
20. J.L. van Zanden, 'De introductie van stoom in de Amsterdamse meelfabricage 1828-1855; over de rol van marktstructuren, ondernemersgedrag en de overheid', *Jaarboek voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek* 8, 1991, 68-71; Bert Altena, 'Continuïteit of een nieuw begin? Gilden en vakbeweging in Dordrecht, 1798-1872', in: M. Bruggeman et al. (red.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam, 1996), 467-68.
21. Altena, 'Continuïteit of een nieuw begin?', 462-81. Vgl. Jan Lucassen, *Jan, Jan Salie en diens kinderen. Vergelijkend onderzoek naar continuïteit en discontinuïteit in de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen* (Amsterdam, 1991), hfdst. iii.

Kees Torremán

Egodocumenten

26

Jean Malherbe en Christina van Steensel 'Het is of ik met mijn lieve sprak' Briefwisseling 1782-1800, ed. Anje Dik, Dini Helmers, (ED 9, 1994), 231 blz., f 39,-.

Alexander van Goltstein, De vrouwde van mijn hart. Dagboek 1801-1808, ed. J. Limonard, (ED 4, 1994), 137 blz., f 27,50 .

Jacob Eduard de Witte, Fragmenten uit de roman van mijn leven (1763-1790), ed. Grietje Drewes, Hans Groot (ED 6, 1993), 178 blz. f 37,50.

Arie Johannes Knock, Uit liefde voor vaderland en vrijheid (Journaal 1784-1797), ed. P.M. Peucker, J.P. Sigmond, (ED 8, 1994), 207 blz., f 45,-.

Gerrit Paape, Mijn vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap (1792), ed. Peter Altena, (ED 11, 1995), 159 blz., f 29,-.

Pieter Vreede, Mijn levensloop (1750-1837), ed. M.W. van Boven, A.M. Fafanie, G.J.W. Steijns (ED 7, 1994), 112 blz., f 25,-.

Uitgeverij Verloren, Hilversum.

**Drs. C.W. Torremán is plaats-
vervangend rector van de
SG De Nieuwe Veste te Coevorden.**

De historische biografie is in opmars. Zelfs bij de verdeling van de 'literaire' boekenprijzen wordt er door de auteurs van dit genre hoog gescoord. De Leidse hoogleraar Frits van Oostrom ontving immers met zijn boek *Maerlants wereld* onlangs de Ako-literatuurprijs, die, naar mening van NRC-criticus Reinjan Mulder, eigenlijk voorbestemd had moeten zijn voor de auteur van een andere historische biografie, *Bolland*, van Willem Otterspeer.

Veel van dit succes heeft te maken met het verlangen om op een plezierige manier dat unieke moment met het verleden te beleven, om even één te zijn met de historische figuur. Herkenning speelt daarbij de allesbeslissende rol. De hoofdfiguur moet ons op één of andere wijze (nog) iets te zeggen hebben. Wij op onze beurt moeten ons met hem of haar op enkele terreinen kunnen vereenzelvigen. Vertaald naar de lespraktijk lijkt het op het gevoel dat we kennen uit de lagere schooltijd, waarbij je even alles om je heen vergat wanneer er tijdens de geschiedenisles verteld werd en de historische figuren je eigen wereld binnenstapten.

We zijn er niet met de biografie alleen. Er is op dit moment een breed aanbod van ego-documenten zoals dagboeken, journaals, brievenverzamelingen en ooggetuigenverslagen. Mits goed bewerkt is veel daarvan ook bruikbaar in de lespraktijk. Enkele recente uitgaven die betrekking hebben op de Nederlandse geschiedenis van de 17e, 18e en 19e eeuw zijn bijeengebracht in de serie Egodocumenten van de Hilversumse uitgeverij Verloren. De uit-

gaven die betrekking hebben op de patriottentijd komen hier aan bod.

Briefwisseling

'Als ik aan u, mijn alderliefste, schrijf, kan ik niet uytshyde. Het is of ik met mijn lieve sprak', schrijft Christina

Brief 63.

Christina van Steensel aan Jean Malherbe

Lieve Malherbe,
Ik stuer uwed met deze doos 2 paar swarte seijje kouse. Ik was bang dat uwed daarom verlegen sout wesen, alsook ue buers en nog enige dassies. Ik hat gistere al een brief van ue verwacht, maar ik sie wel, uyt het oog uyt het hart. Maar dat is bij myn heel anders, want hoe ongaar[n]e ik schrijft aan een ander, is het aan uwe mijn liefste besigheijt, want dan spreekt mijn hart net of ik wesentlyk bij ue was. Wij syn allemaal godt dank gesont, de kindere zijn nogal redelijk soet (e)en gaan vroeg naa bet, uytgenome Mimi en se staan smorgens vroeg op. Se hebbe saterdag mogen voor hun papa in de kerk geweest en bidde tweemaal daags voor uwed. Loetie sij myn een zondag: ik heb nu al drie maal voor papa gebede en papa komt nog niet weerom en Frans heeft het meeste om uwe geschrijt toen hy den eerste avont naa bet moest en dat ue niet tuys kwam.

Uit: *'Het is of ik met mijn lieve sprak'*.

Brief 86

Mittie van Steensel aan Christina en Jean Malherbe

(25 januari 1795)

Lieve Broeder en Suster,
Wij sijn int groots verlangen te moogen weten hoe het in Den Haag gestelt is, hier is alles rustig en constant. Gisteren heeft onsen broeder het eerst de Franse cokarde opgeset en vervolgens sijn hem meenigte gevolgt, die op een plaas sijn vergadert daar onse Jan een vaderlanse preek heeft gedaan, over het geen nu in deese hacgelijke ogenblikke door de burgers tot rust van de stad moet gedaan worden. Hij wierdt sterk toegejuigt en daar op wierde twaalf burgers gekoosen voor Representanten waar onder hij, de spreekker; om de regeering op te roepen om te vergaaderen. Dit gedaan sijnde en de vergaadring belegt sijnde, is de deputasie met Jan aan het hoofd, binnen gegaan, en heeft versogt, dat alle de geremoveerde burgers in de wapenen werden geroepen, de andere ontwaapent beneevens de militaire, dat hun wierdt toegestaan, ook de sleutels van de stad, en dat het nu vrij soude staan alle de burgers die sij goet vonde daar bij te neemen. Dit wierdt toegestaan, hier op wierdt een plaacaat met de groote klok afgeleesen, dat alle burgers voor vijfde hun wapenen opt stadhuys moeste brengen.

Uit: *'Het is of ik met mijn lieve sprak'*.

van Steensel aan haar echtgenoot Jean Malherbe, wanneer de laatste onderweg is naar zijn nieuwe post en de echtelieden voor enkele maanden van elkaar gescheiden zullen zijn. De briefwisseling tussen Jean, violist aan het stadhoudelijk hof en Christina beslaat de roerige periode 1782 -1800. De brieven in deze bundel zijn vooral van de hand van Christina, die haar man informeert over het wel en wee van het gezin en vooral van haar gevoelens voor Jean. *'Ik blyf geen drie weke meer in Den Haag, want ik sterf van angst als ik langer alleen moet blyve.'*, schrijft zij om duidelijk te maken dat het haar soms teveel wordt om alleen te zijn, met als enig doel de opvoeding van de kinderen. Ook is er nog het geldgebrek, een onderwerp dat regelmatig ter tafel komt tussen de echtelieden. Zo schrijft Christina: *'Ik heb al gedagt terweyl gy daar een goede kamer en bij goede luy seyt, dat wij daar nog een kamer in dat ijge huys voor onse rekening bij naame. Met dat vuer en ligt dat voor u geschikt wort, soude wij alle maal van konne profiteere en u kont aan het hof blyve eten. Ik sou mijn met de kindere, Net en moeder wel suynig behelpe. En dat zou ons seker minder kosbaar wese ...'*

De brieven van Jean en Christina gaan, naast de financiële problemen en het verlangen naar elkaar, vooral over alle-daagse zaken: de opvoeding van de kinderen, de kleding die toegestuurd

(en versteld) moet worden en de gezondheid van de ouders. Slechts een enkele keer krijgt de lezer een doorkijkje naar de roerige periode waarin de Malherbes leefden. Dat gebeurt wanneer de broer van Christina, Jan, die in 1794 is teruggekeerd naar de Republiek samen met andere patriotten de macht grijpt in Voorburg. Dat maakt ook direct de dubbele positie van Jean en Christina duidelijk. Of zij het eens zijn met de ideeën van de patriotten, is in hun brieven niet te lezen. Misschien waren zij gewoon voorzichtig. Zij maakten, als werknemer(s) van de stadhouder, nu eenmaal deel uit van het andere kamp. Temidden van de feestvreugde van de patriotten viel van de ene op de andere dag wel het doek voor de personeelsleden van de hofhouding. Slechts enkele hovelingen gingen mee naar Engeland, de rest zat van de ene op de ander dag zonder inkomsten. Zo verging het ook Jean Malherbe. Samen met zijn zoon vertrok hij naar Amsterdam om bij een van de vele nieuwe genootschappen als musicus aan de kost te komen. Dat lukte bij de nieuwe vereniging Felix Meritis en de Franse Comedie.

De briefwisseling stelt ons in staat een kijkje te nemen in het achttiende-eeuwse gezinsleven van mensen die niet tot de maatschappelijke top behoorden. De dagelijkse beslommingen worden breed uitgemeten. Dat maakt deze correspondentie zo herkenbaar. Daarnaast

is het een (bijna) complete briefwisseling waarbij zowel de brieven van de vrouw als die van de man bewaard zijn gebleven, aangevuld met brieven die het echtpaar ontving van familie, vrienden en kennissen.

Dagboek

Hoe anders is het dagboek dat Alexander van Goltstein in de eerste jaren van de negentiende eeuw bijhield. Hij verhaalt over het leven van een adellijke Gelderse familie en over het studentenleven in Utrecht. Toch zijn deze milieus maar zijdelings aanwezig; de hoofdmoot van het dagboek betreft Alexander zelf. Deze achttienjarige adolescent is op zoek naar zichzelf en schrijft in zijn 'journal intime' onder meer over de moeizame relatie met zijn ouders, zijn seksuele problemen, de onzekerheden rond zijn beroepskeuze en zijn oriëntering op voorbeelden in

Zondag 6 Wintermaand [1801]

Te 6 opgestaan.

Bij het lezen tot 8 uur onagtzzaam en verstrooid.

In de kerk onoplettend.

De soberheid niet behoorlijk betracht wegens eeten buiten tijd.

's Avonds ook onoplettend gestudeerd.

Nu en dan noch al met goede gedachten bezig.

Zondag 13 [december 1801]

Te 8 1/2 opgestaan.

Veel plans gedurende mijn wandeling gemaakt. In de kerk slaperig en onoplettend.

Vrijdag, 1 Louwmaand 1802

Te 8 3/4 opgestaan.

In de kerk onoplettend.

Toornig tegen de knecht.

Niet standvastig aan enig werk.

Saterdag, 2 [januari 1802]

Te 7 1/2 opgestaan.

Onstandvastig; oneerbiedig jegens mijn ouders, niet sober.

Maandag 4 [januari 1802]

Te 7 1/2 opgestaan.

Even onoplettend als anders.

Woensdag 6 [januari 1802]

Te 7 3/4 opgestaan.

Toornig en slecht gestudeerd, te 8 1/2 wat beter gesteld.

's Morgens te 11 zeer lui.

Uit: *De vertrouwde van mijn hart.*

JEAN MALHERBE /
CHRISTINA VAN STEENSEL

'HET IS OF IK
MET MIJN LIEVE SPRAK'

BRIEFWISSELING 1782-1800

de literatuur. Kortom, het dagboek levert het verslag van Alexanders zoeken naar een eigen identiteit. De tekst is fragmentarisch, met veel korte zinnen waarin overpeinzingen en twijfels onder woorden zijn gebracht, vaak aangevuld met een enkel trefwoord of herkenningsteken.

Het geheel maakt een sombere indruk. Wij ontmoeten de auteur als een 'jonge' man die, naar onze maatstaven, zwaar op de hand is. Zo schrijft hij op 12 februari 1805: Ik ben '... zeer mismoedig en droevig' en 'vooral treurig over de onbestendigheid die mij aankleeft, en die mij de hoop op de goede uitslag mijner pogingen in alles beneemt'. Het lijkt een zielige jongen, voor wie het leven lijden is en niet weet wat hij moet of wil, wellicht een psychiatrisch geval zou je nu zeggen. Maar hypochondrie en vooral melancholie lijken aan het eind van de achttiende eeuw wijdverspreid geweest te zijn, het waren vooral ook modieuze kwalen. Veel van die melancholie vinden we terug in de literatuur die Alexander las.

Op elke pagina van het dagboek probeert Alexander, in gesprek met zichzelf tot een juiste analyse te komen. Om dat zo eerlijk mogelijk te kunnen doen (en er werkelijk ook iets van te kunnen leren) legt hij zichzelf op de snijplank en beschrijft hij nauwkeurig

zijn twijfels en gebreken 'om te dienen tot een algemeene beproeving van mijzelf'. Aan het einde van het dagboek geeft hij een overzicht van de zedelijke gebreken, volgens de in Nederland zeer gewaardeerde filosoof en theoloog Franz Volkmar Reinhard. Deze gebreken strekken zich uit van onwetendheid en schadelijke dromerijen tot luim, weelde, onanie, ijdelheid, kwaadaardige spot en gebrek aan ouderliefde.

Hoe zelig het dagboek voor ons misschien ook is, het is tegelijkertijd zo herkenbaar. De jong-volwassene die zichzelf analyseert en zich afvraagt welke plaats hij in de maatschappij kan innemen. In uitvergrote vorm zien we in het dagboek een 'probleem' dat van alle mensen is en ... van alle tijden.

Roman

Jacob Eduard de Witte (1763-1853) was een landverrader. Dat werd hij doordat hij in 1782 als jonge vaandrig in een val werd gelokt en militaire gegevens over de versterkingen van het eiland Schouwen uit handen gaf. De man die deze gegevens gebruikte was een Bos-koopse boomkweker Pieter van Brakel, die in contact stond met de Engelsen. Het zag er aanvankelijk naar uit dat de jonge vaandrig de doodstraf zou krijgen, maar het werd uiteindelijk een gevangenisstraf die hij uitzat in de Gevangenpoort in Den Haag. Bijna acht jaar zat hij vast en zijn belangrijkste bezigheid in die gevangenisjaren werd de literatuur. Hij schreef meer dan vijftig titels, zowel romans en toneelstukken al gedichten, pamfletten en toneelbewerkingen.

12 (april 1807)

De gesteldheid van mijn lichaam is niet geschikt voor zwaren arbeid. Behendigheid is deszelfs kenmerkende eigenschap. Ik moet dan zoodanig werk beoefenen, waartoe dit vereischt wordt, en waartoe mijne ligchamelijke krachten toereiken. Het beroep van een tuinman schijnt het meest met deze eigenschappen overeen te stemmen. Want de arbeid is daarin minder zwaar, dan bij den eigenlijken landbouwer. Dit ook is het meest voor mij geschikt. Want onder de beoefenende bezigheden, die de stand waarin ik mij bevinde, mij vergunt te kiezen, is dit het eenige dat mij lijkt. Ik stel mij namelijk bijzonder die voor, waarin het werktuiglijke het voornaamste is. Handwerken immers, hoezeer men ze als liefhebberij mag uitoeffenen, worden voor een fatsoenlijk man, als onvoegzaam aangezien. Dat ik niet het beroep van een schilder of toonkunstenaar in aanmerking neem, geschiedt deswegens, derwijl ze als handwerk beoeffend dezelfde ongepastheid met zich voeren, als de overigen, en als schoone kunst een daartoe duidelijk bestemd genie vereischen, hetwelk ik niet bezit.

Uit: *De vertrouwde van mijn hart*.

In 1825 schreef De Witte zijn (gedeeltelijke) autobiografie *Fragmenten uit de Roman van mijn Leeven* waarin hij de eerste 27 jaar van zijn leven uiteenzet en afsluit op het moment dat hij de Gevangenpoort verlaat (in 1790) en verbannen wordt buiten Holland. De Witte heeft zich voorgenomen om duidelijk op papier te zetten wat er de eerste jaren van zijn leven is gebeurd en wil daarbij '... de namen van Persoonen noemen, die, of voorweetend of bij toeval, veel hebben bijgedragen, om mijnen Leefweg met doornen te bestrooien en veele bloedige traanen aan mijne oogen te ontwingen, of liever van mijn hart afteknarpen...'. En dat verhaal vertelt hij met veel enthousiasme, waarbij de lezer wel moet geloven in de onschuld van de hoofdpersoon. In werkelijkheid, zo blijkt uit de inleiding, was het verhaal net even anders. De Witte verstreekte wel degelijk een kaartje en militaire informatie, ook al werden de brieven met de belastende inhoud ondertekend door 'de vaderlander'. Voor de Krijgsraad was het al snel duidelijk. Men besloot eenstemmig tot de doodstraf door ophanging, waarbij de Wittes degen in stukken zou worden gebroken. Na executie zou zijn lichaam aan een buitengalg worden opgehangen als afschrikwekkend voorbeeld. Daarna volgde een competentiestrijd tussen de Krijgsraad en het Hof van Holland, waarbij het erom ging of het een militair delict was of een zaak van de provincie Holland zelf. Voor De Witte betekende dit dat de dreiging was geweken. Daarna volgde de ontknoping. Van Brakel bekende na enige verhoren (in

de pijnkelder). Hij gaf toe dat het hele landingsplan (de idee van een Engelse invasie met kaarten en beschrijvingen) door geldzucht was ingegeven en dat De Witte een gemakkelijk slachtoffer was geweest. Op 21 mei 1784 werd het vonnis uitgesproken. De rechtbank verklaart de Witte '... vervallen te zijn van zijne Militaire Charge en voorts, om voor den Tijd van 6 Jaaren in een versee-kerde plaats binnen de provincie te worden gedetineert'. Van Brakel kwam er slechter af. Hij werd veroordeeld tot publieke geseling en brandmerking en tot een vrijheidsstraf van 25 jaar in een tuchthuis, waar hij moest werken voor de kost.

Het proces rond De Witte maakte de tongen los in de Republiek. De strijd tussen patriot en Oranjeklant werd (voor de tijdgenoten) goed zichtbaar. Was er werkelijk sprake van spionage door de Engelsen of was de 'ware patriot' alleen maar onvoor-zichtig geweest? De roman van de Witte vertelt één kant van het verhaal. De voortreffelijke inleiding bij deze uitgave, gebaseerd op de werkelijke processtukken, vertelt het andere.

Journalaal

Het tijdsgewricht wordt het meest duidelijk uit het journalaal van de uit Papendrecht afkomstige Arie Johannes Knock. Na de nederlaag van de patriotten in 1787 waren velen genoodzaakt uit te wijken naar Frankrijk. Pas nadat de Bataafse omwenteling in 1795 tot stand was gebracht konden zij naar hun woonplaatsen terugkeren. Knock doet in zijn journalaal uitgebreid verslag van zijn avonturen als patriot, van zijn vlucht naar Frankrijk en van de avonturen die hij onder de Franse wapenen beleefde. In zijn journalaal wil hij zijn heldhaftige, patriotse levensgeschiedenis boekstaven, of met de woorden van Knock: *'De liefde voor het vaderland en dat edel pand deed mij, benevens eenige vrijheidszoonen, het zwaard aan de heupe gorden en op Papendrecht een vrijcorps oprigten ten spreuke voerende: "Voor Vrijheid en Vaderland Waaken*

Het planten van de vrijheidsboom te Nijmegen

Den 30 dito [november 1794: KT] was de dag welke den burger Bellegarde, representant van het Fransche volk bij de Armée van het Noorden bepaald had, dat men te Nieuwmegen een vrijheids boom zoude planten en daar van een feest van broederschap zoude vieren. Om 3 uren in den namiddag quam het garnisoen in de wapenen, vergezeld van een deftig veldmusicus, waar naar de musicanten de representant Bellegarde van zijn woonplaatsch gongen afhaalen en hem onder het speelen van een heerlijk vrijheids liedt geleiden tot op het raadhuis, alwaar de municipaliteit, kriegsraad en collegie van gemeensmannen vergaderd was, benevens 42 jonge maagden, alle in het wit gekleed en met driecouleurige nationale linten omhangen, welke vergaderde hoofden der burgerij voorgegaan door de representant, eenige generaals en officieren van daar vertrokken (onder gestadig speelen van 't musicus en het strooyen van bloemen en maagdepalmen door meergemelde jonge dogters) naar de Grootte Markt, alwaar door de militairen een kring was geformeerd, onder het roepen van "Lang leve de Vrijheid en Gelijkheid", richte en planten men den vrijheids boom. Dit gedaan zijnde wierd er een treffelijk discours door den representant aan de vergaderende meenigte gehouden, 't welke door een lidt van de regering wierd beantwoord, ten doelwit hebbende dat wij nu te zamen als broeders vereenigd waaren en men daarom moest trachten, de dierbare verkregene vrijheid, dat onwaardeerbaar pand, verder tegen alle aanvallen te beschermen, waar op men elkander de hand van broeder-

schap toereykte en onder een deftig veld musicus hand aan hand de carmagno-
le rondsom de vrijheids boom dansten, en daar meden nam dit een eynde,
gevende de magistraat verder een bal, waar men zig den avond en nagt beste-
den, van zig elkander met een vergenoegd danspartij vrolijk te maaken. Zijnde
alles in eensgezintheid, rust en vrede geëyndigd.

Uit: *Uit liefde voor vaderland en vrijheid.*

Wij", om dezelve tegen alle geweldige aanvallen van buyten en alle binnenland-sche overheersching te defendeeren en mainteneeren'.

In zijn beschrijving verstrekt Knock de lezer uitvoerige (detail)gegevens over plaatsen, data, mensen en gebeurtenissen, tot en met de huisnummers van de inkwartieringsadressen. Dit alles doet vermoeden dat hij bij het schrijven uitging van notities die hij ter plekke gemaakt had. Met enige objectiviteit en afstandelijkheid probeert hij de gebeurtenissen tijdens de veldtochten (die hij als militair meemaakte) te schetsen. Ook wanneer hij in de frontlinies verkeert. Zo verslaat hij plunderin-

gen en moordpartijen tamelijk koel en nuchter. Niet zelden gaat het daarbij om aanvallen met en van vijandige troepen. Zo schrijft hij op 27 juli 1794: *'Dien dag en nagt was het vuur niet sterk uyt de stad, door dien het aanhoudend hard regenden, egter wierd er een van de schansgravers gedood, 4 geblesseerd, een canonier wierden meden geblesseerd en een koebeest wierd in het veld de 2 voorste pooten afgeschoten. Dien nagt avanceerden wij met onze loopgraven tot op circa 100 passen naar aan de barrièren van de stad'.*

Hij blijft zijn journalaal nauwgezet bijhouden, ook als hij na zijn omzwervingen in 1795 weer in de Bataafse

Republiek is teruggekeerd en een jaar later deelneemt aan een expeditie naar Kaap de Goede Hoop, om slag te leveren met de Engelsen. Ook hier geeft hij weer een nauwkeurige beschrijving van omgeving. Over de oorspronkelijke bewoners van Zuid-Afrika laat hij weinig lovend uit. *'Het werk en alle arbeid werd door slaave & slavinnen verricht, die als de beesten publicq voor de dienstbaarheid werden verkogt, van 1000 tot 6000 guldens volgens qualiteite, als mede is er de luxe zeer groot, dog de ingezetenen Africaanen zijn luy van aart, laatdunkend en inbeeldend van hun zelv, eygenbelang zoekend, handelende gelijk Jooden om den een en den anderen de bedrigen met alles woekerig te verkoopen. Hunne gastvrijheid is wel groot, dog alleen met inzicht op hoop van winst en voordeelen.'*

Ondanks zijn stellige beweringen blijft Knock een sympathieke patriot, die ons meeneemt op zijn vele reizen aan het einde van de achttiende eeuw. Het verhaal dat hij vertelt is spannend en de wijze waarop hij dat doet zorgt ervoor dat we het in één adem uitlezen.

Autobiografie

Een wonderlijk boek is *Mijn vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap* van de Delftse patriot Gerrit Paape. Bij een eerste beschouwing maakt de 'Wijsgeerte' de indruk een vreemd allegaartje van

levenskunst te zijn. In dertien verschillende brieven vertelt Paape over een aantal aspecten van zijn leven: zijn jeugd, de vlucht naar het buitenland, zijn verblijf in steden zoals Brussel en Antwerpen, maar ook geeft hij een overzicht van zijn uitgegeven dichtwerken en vertalingen. Naast een algemeen wijsgerige traktaat wil het ook nog een autobiografie zijn.

Bij nadere beschouwing wordt duidelijk dat Paape ons wil laten zien hoe een mens 'het leven' kan leren. Als echte Verlichter wil hij ons mensenkennis bieden. Paape laat zijn vader en zijn vriend Thomas de grote leermeesters zijn, die pleiten voor zelfstandig gebruik van het verstand en voor onbevooroordeeld en kritisch onderzoek, waarbij het leven zelf de mens echte kennis oplevert. *'Maar, mijn waarde Vriend! God bewaare deeze lieden met hunne fatsoenlijke kamerwijsgeerte! want wee hunner, zo zij eenmaal uit hunne gemakkelijke leuningstoelen geschokt, en gelijk een bal door de kaatsbaan der baldaadige waereld gesmeeten worden! - dan zouden zijn ongetwijfeld de rampzaligste van alle menschen wezen!'*

De bezorger van *Mijne vrolijke wijsgeerte* zet in de inleiding helder uiteen van welke stilistische trucs Paape zich bedient. Zo wordt het toekomstig succes van de schrijver al door zijn vader voorspeld; een fraai voorbeeld, waarbij een al te nadrukkelijke presentatie listig wordt gerelativeerd.

Gerrit Paape was van eenvoudige komaf en eerst werkzaam als plateelschilder, later als bediende. Zijn kennis van literatuur deed hij in zijn directe omgeving op. In 1775 trad Paape toe tot het Haagse 'Dichtlievende Kunstgenootschap Kunstliefdie Spaart Geen Vlijt', waar hij al snel furore maakte. Met de opkomst van de patriottenbeweging vond Gerrit Paape een nieuwe roeping. Door publikaties in kranten en weekbladen als *De politieke Kruyer* en *De Post van den Neder-Rhijn* kon zijn ster in korte tijd tot grote hoogte stijgen. Wanneer de dreiging te groot wordt wijkt Paape als balling uit naar Antwerpen. *'Dit verhuizen ontmoete echter veele zwaarigheden, en waarschijnlijk had er, in verscheiden jaaren, niets van gevallen, wanneer de omwenteling van 1787 eensklaps alles hinderpaalen, ten dien opzichte, volkomen opruimde, en ik, hol over bol, zo als men zegt, de wijde waereld instoof.'* De verbanning valt hem zwaar. Toch geeft hij uitvoering aan dat hij trouw zal blijven aan zijn

idealen. Ondanks alle armoede in den vreemde verklaart hij dat hij *'... de gezwornden Vijand van alle Onderdruckers des Menschdoms zal blijven!'* en *'... hen overal, met die wapens, welken God mij gegeven heeft, zo gedugt zal aanvallen en op den huid komen, als mij mogelijk is.'* En dat wapen is de pen.

Paape beweert aan het einde van zijn boek (niet erg overtuigend!) dat hij zich maar met één zaak kan bezighouden en dat is schrijven. *'Des morgens na het ontbijt, zet ik mij aan het schrijven, - die veelal voor het middagmaal, een eenzaame wandeling: nog geen kwartier uur behoef ik om te eeten. Ik ga weder wandelen; weder schrijven; thee drinken; weder schrijven; in de zomer, weder wandelen, en dan weder schrijven tot 's avonds negen tien uren toe.'* En dan alles voor de goede zaak, *'... om allerwegen mijne Vijanden het hoofd te kunnen bieden'.*

Levensloop

Pieter Vreede was aanhanger van de patriotten en trad vooral tijdens de eerste jaren van de Bataafse Republiek op de voorgrond. Hij maakte onder meer deel uit van de Nationale Vergadering in 1796. Vreede was leider van de democratische radicalen en behoorde in 1798 tot de vijf leden van het Intermediair Uitvoerend Bewind. In *Mijn levensloop*, geschreven vlak voor zijn dood in 1837, beschrijft Vreede zijn leven vanaf zijn jeugd tot 1797. Al in de jeugdjaren blijkt dat Vreede over een scherp verstand beschikt. Hij kwam al snel terecht in het zakenmilieu, waar hij in Amsterdam als zaakwaarnemer in de wolhandel van zijn zwager zijn eerste succes behaalde. Naast de zakelijke activiteiten was Vreede sterk geïnteresseerd in de letteren. Hij werd in 1768 lid van het dichtgenootschap Kunst Wordt Door Arbeid Verkregen in zijn geboortestad Leiden. Daar ontmoet hij schrijvers als Van der Palm en Bilderdijk. In 1778 is Vreede secretaris van de Leidse afdeling van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, waar hij latere medestanders in zijn politieke loopbaan ontmoet zoals Wijbo Fijnje en Gerrit Paape, waarmee hij samen deel uitmaakte van het Uitvoerend Bewind.

De hoofdmoot van het boek beschrijft Vreedes politieke activiteiten. Hij begint zijn politieke loopbaan met de verklaring dat *'Geheel Nederland ontwaarde met schrik en verontwaardiging dat in*

JACOB EDUARD DE WITTE

FRAGMENTEN UIT DE
ROMAN VAN MIJN LEEVEN

(1763-1790)

Plannen met prinses Wilhelmina

[99] Wij sleten eenige peinlijke oogenblikken tusschen hoop en vrees en besluit wat bij welk geluk te doen. Dat plan werd met koele zinnen genomen. Het kwam hier op neder: wij zouden haar met de uiterste bescheidenheid behandelen, met alle eer die aan haar rang toekwam. Haar wijkplaats zoude het kasteel van Workum zijn en de kamer van Hugo de Groot zou voor haar gemoderniseerd worden. Zij zou alle eer genieten en alles wat zij wenschte ontvangen, maar zij zou het otage [gijzelaar] zijn als bevrediging tot wederkerig genoeg. Doch zoo de Pruisen geweld wilden gebruiken en één voet op onze vaderlandschen bodem zetten, dan zou haar hoofd vliegen en een quere à mort ontstaan waarin wij in het extreme geval op de hulp van Vrankrijk meenden te kunnen hopen. Wij hadden de steun der natie [100] voor ons en haar gespekte beurs en een leger dat zeker tachtig duizend welgeoeffende burgers en militairen telde, en vooral ook het gunstige oogenblik van de tijd, waarin alles opgewonden was.'

'Eenige uren daarna kwam het afgezonderd corps huzaren. Zij kwamen [101] met ledige handen terug. De prinses haar zaken ten leste verrigt hebbende, was na haar ontslag met de gezwinde pas teruggekeerd. Behalve deze losalting van de prinses, waardoor men een gewonnen zaak uit vrijen wil verloren gaf, het pand waarvoor men alles had kunnen bedingen, alle strijd doen ophouden en een billijke en wijze regering voor het vaderland invoeren...'

Uit: *Mijn levensloop*

geheel Nederland geen wettig bestuur bestond, geen bestuur dat uit den nationalen wil was uitgegaan, maar alle magt bij bezitneming op het kussen zat en dus uiterst zwak en van onwaarde was'.

Vreede had zich tot taak gesteld daar iets aan te doen. Het zou een moeizaam traject worden, waarbij hij meer dan eens te maken kreeg met fikse tegenwind op politiek en zakelijk terrein. Als ondernemer, eerst in Leiden en later in Tilburg, kreeg hij te maken met het inzakken van de wolnijverheid. Verschillende verplaatsingen en vernieuwingen in de fabricage moesten hem er weer enigszins bovenop helpen. Ook op persoonlijk terrein bleef hem weinig ongeluk bespaard. Hij verloor op jonge leeftijd zijn eerste vrouw en kind en hertrouwde met een vrouw die krankzinnig werd. In de zomer van 1787 wordt hij aanvoerder van één van de vrijcorpsen in Leiden. Vreede beschrijft vervolgens de verschillende acties in de regio, waaronder de aanhouding van prinses Wilhelmina. In datzelfde jaar wijkt hij met zijn gezin uit eerst naar Duitsland en vervolgens naar Brussel en Antwerpen. 'Onze reisroute was op België, de wijkplaats van alle uitwijkende patriotten wier getal duizenden was,

en vervolgens naar ieders beschikking. Om via Hamburg naar België te komen moesten wij Pruisische grond over, doch Hanover, Pruisen, alles was even slecht. Een galm van 'verdomde patriotten' schreeet ons van alle zijden, gedurende de gansche weg na.'

Hij besluit zijn levensloop met een beschrijving van de Franse inval in de jaren 1794-95. Zijn geloof in de Franse bevrijders was op dat moment verdwenen. 'Ik doe de oprechte verklaring dat ik niet gevonden heb dan een hoop en gedemoraliseerde roversbende die voor niets terugdeinsden, eenige weinige en daaronder hun chef Pichegru uitgezonderd, dat een braaf man was ...', schrijft hij.

Een jaar later maakt Pieter Vreede deel uit van de Nationale Vergadering, waarna de autobiografie omstreeks 1 maart 1796 afbreekt.

Ego-documenten

Als bron zijn de verschillende uitgaven in de serie ego-documenten uitstekend te gebruiken. Zeker in de hogere leerjaren is het goed mogelijk aandacht te besteden aan de betrouwbaarheid van de verschillende tekstfragmenten. Wat staat er precies? Wat wil de auteur met zijn verhaal bereiken? Is dat wer-

kelijk zo gebeurd? De roman van De Witte, waarin hij zich probeert te rechtvaardigen is dan van een andere orde dan de brieven die de echtelieden Jean en Christina Malherbe elkaar schreven. De Witte schreef, net als

Knock om gelezen te worden. Beiden wilden ze duidelijk maken dat ze als ware patriot deugden. Goldstein en de Malherbes schreven niet voor derden. Hun beschrijvingen zij veel intiemer en zitten dan ook 'dichter op de huid' dan de andere ego-documenten. Daarnaast kan elke docent een keuze maken uit de verschillende tekstfragmenten. Bijzondere gebeurtenissen, die vanuit het gezichtspunt van de hoofdpersoon aan de orde komen, bieden zo een nieuw licht op de bekende historische gebeurtenis; samen met illustraties en overzichten kunnen stukjes uit de boeken als bron tot een lespakketje kunnen worden samengesteld.

De uitgaven zijn in (bijna) alle gevallen voorzien van een uitvoerige inleiding. Met name de inleidingen bij de autobiografie van Paape en de roman van De Witte voegen veel extra's toe aan het oorspronkelijke werk. De bezorgers leggen verbanden die voor een goed begrip van de ego-documenten onontbeerlijk zijn. Verder heeft de redactie, bestaand uit R.M. Dekker en G.J. Johannes, gestreefd naar een zorgvuldige presentatie van de oorspronkelijke werken, aangevuld met een overzichtelijk bronnen- en literatuuroverzicht, tijdtabelen, plaatsnamenoverzichten en een index op persoonsnamen. Voor de docent die wat uitgebreider aandacht wil besteden aan de patriotentijd en dat aan de hand van oorspronkelijke tekstfragmenten wil doen, zijn deze ego-documenten zeker een aanrader!

Kleioskoop

In de maand juli van 1995 besteedde VPRO's onvolprezen radioprogramma OVT vijf zondagen lang steeds twee uren zendtijd aan de Nederlandse Revolutie, waarmee de tijd wordt bedoeld van de opkomst van de patriotten, de Pruisische en later de Franse bezettingen, het Franse bestuur en tenslotte het begin van het koningschap van Willem I. Aan het eind van de vierde uitzending ontdekte Kees Slager, de grote man van OVT, dat dit onderwerp in het examen van 1997 en 1998 zou zitten. "Die scholen moeten dan maar alle bandjes bestellen" zei Slager hoopvol. Edward Schenk onderzocht of, en zo ja op welke wijze, de scholen deze serie in hun eindexamenklassen zouden kunnen gebruiken.

Aan bijna elf uur luisteren naar een serie van OVT begint men niet dadelijk, hoewel ik moet zeggen dat ik een trouw luisteraar en een groot fan van het enige programma op de radio ben, dat geheel aan de geschiedenis gewijd is. Bij vrijwel elke uitzending, vraag ik me onmiddellijk af op welke wijze zoiets in de les bruikbaar is. Toen ik in de zomer van 1995 deze serie opnam (waarvan ik er zoals gewoonlijk weer een enkele miste) vroeg ik me dat dubbel af, wetende dat het door de OVT-redactie gekozen onderwerp tevens CE-onderwerp voor 1997 en 1998 was. En daar beginnen meteen de problemen. De opzet van de serie is als altijd goed: veel reportages, voorgelezen oorspronkelijk bronnenmateriaal en uitgebreide discussies met ter zake kundige historici. Maar wat moet je als docent met zoiets in je klas? Voor de integrale behandeling van dit onderwerp (en u heeft er altijd nog een naast) is in het schooljaar twintig lessen uitgetrokken. Lessen uren op z'n best 50 minuten waarvan er al snel 10 afgaan voor de altijd noodzakelijke 'klasse-administratie', waardoor er effectief 800 minuten overblijven om het onderhavige onderwerp aan de man (en vrouw) te brengen. De hier besproken serie duurt ongeveer 520 minuten (want er valt steeds nieuws en reclame af) zodat u slechts 280 minuten overhoudt om het programma in te leiden en af te werken. Deze nogal flauwe rekensom leert ons dat dit programma in zijn geheel dus niet te gebruiken is.

De inhoud

In de eerste twee uur, getiteld "De politieke ontwakings", wordt de periode 1780-1786 besproken. De vraag aan de meesprekende historici (in deze uit-

zending Klein, Velema en Zwitser) is vooral waarom men zo opstandig was geworden en ook wiens revolutie het nu eigenlijk was. Alle onze bekende namen en begrippen komen op een of andere wijze aan de orde: patriotten, vrijkorpsen, Willem V en Wilhelmina, Kaat Mossel, Ondaatje, pamfletten en de publieke opiniepers, plunderingen en het vertrek van de stadhouder uit Den Haag.

In het tweede deel, getiteld "De Aftocht", staat de periode 1787 tot 1793 centraal, waarbij dit keer de historici Rosendaal, Van Gelder en Meijer zich bezighouden met de aanhouding van Wilhelmina aan de Vlist, de inval van de Pruisen, de plundering en de vlucht van de patriotten, het beleg van Amsterdam en de situatie van de emigrés in Frankrijk.

In het derde deel, dat de titel "Terugkeer" meekreeg, wordt de periode 1793 tot 1798 besproken door de historici Prak en Clemens en de rechtsgeleerde Leyten. Ook in deze aflevering zitten alle tophits uit de stofomschrijving, van de twee Franse aanvallen in '93 en '95, via Daendels, de Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger, de eerste vergadering van de eerste gekozen volksvertegenwoordiging en de Gelijkstaat der Joden naar de tegenstelling tussen federalisten en unitarissen.

In het vierde deel, getiteld "Drie staatsgrepen", besteden de historici Fritschy, De Bruin en Altena aandacht aan de staatsgrepen van 1798, de Russisch-Engelse landing en de Slag bij Bergen en het in Nederland opkomende nationalisme na de staatsgreep van 1801. In het laatste programma wordt de periode 1806 tot 1813 behandeld met de historici Fritschy, Kossmann, De Bruin en Blaas. Naast de vele biografi-

sche gegevens in dit deel wordt aan het eind van het programma ook vooral gekeken naar de historiografie over dit onderwerp en een poging tot algemene duiding van het belang van al die revoluties voor onze huidige tijd. Wie de serie bestelt, ontvangt daarbij een elfde cassette met liederen uit de betreffende periode, gezongen door Pieter Vis (soms door enkele anderen), op de piano begeleid door Luc Simons. Op die cassette kom ik straks nog terug.

Waardering

Iedereen die in de door OVT behandelde periode geïnteresseerd is, (en welke docent met eindexamenklassen dit jaar is dat niet?), zou de complete serie moeten bezitten. Vrijwel alles eraan is leuk: de opgelezen oorspronkelijke documenten zijn met zorg gekozen hoewel soms met iets teveel bombast verwoord, de reportages op specifieke plaatsen in Nederland zijn buitengewoon informatief, de discussies met (en soms tussen) de deelnemende historici zijn vaak lucide en meestal verhelderend en enkele liederen zijn geestig (hoewel problematisch). Voor de prijs hoeft niemand het te laten; elf onbespeelde 60-minuten cassettes kosten tegenwoordig al zo'n dertig gulden dus voor de resterende veertig piek krijgt u er die bijna elf uur radio bij, inclusief een redelijk verzorgd tekstboekje dat bij de liederen hoort.

Gebruiksmogelijkheden

Zoals gezegd is de serie door haar lengte op de aangeboden wijze onbruikbaar. Dat is voor wat betreft de meewerkende historici vooral jammer voor vwo-leerlingen en voor wat betreft de reportages is dat jammer voor alle leerlingen. Met name die reportages hebben veel te bieden, en wel om meerdere redenen. Ten eerste bestrijken ze vrijwel het hele land zodat iedere provincie er wel wat naar zijn gading in kan vinden; de geschiedenis dichtbij huis is nu eenmaal altijd leuker, vooral ook voor leerlingen. Overigens doet de docent daarmee aan omgevingsgeschiedenis, waarvan immers altijd een portie in het curriculum dient te zitten. Ten tweede kan aan leerlingen gevraagd worden of ze zelf zo'n interview zouden willen of kunnen houden en kan een opdracht geformuleerd worden om het plaatselijke archief te bezoeken teneinde uit te zoeken wat er in de Bataafs-Franse tijd bij hun in de buurt gebeurd is. Ook kan

een namenonderzoek worden geantwoord zodat wellicht nog nakomelingen van bekende "medespelers" uit die tijd kunnen worden getraceerd. Met enig denkwerk zou het aantal opdrachten hier nog wel kunnen worden uitgebreid. Elders vind u een lijstje van de verschillende reportages en waar die gehouden zijn.

Met de voorgelezen oorspronkelijke documenten (vrijwel allemaal door Aad Bos) valt ook wel het een en ander te doen als men de tekst erbij heeft. In tegenstelling tot de teksten van de liederen ontbreken deze echter volledig en de docent is dus afhankelijk van wat zijn examenbundel of eventueel de eigen boekenkast, te bieden heeft. Elders vind u een lijstje met de voorgelezen documenten.

Met de discussies zult u in de klas de meeste moeite hebben. Persoonlijk vond ik de historici in het derde deel het minst inspirerend, maar de eerste twee programma's zijn zeer onderhoudend en bij de laatste twee afleveringen vliegen de spetters soms uit de luidspreekers. Zo noemt Kossmann de hele periode in de afsluitende discussie "een dertigjarige zeurperiode" waarna de anderen compleet over hem heen vallen. Al te ingewikkelde historische en filosofische termen worden door de presentatoren steeds nagevraagd zodat vooral vwo-leerlingen de gesprekken wel moeten kunnen volgen. Vrijwel al het besprokene staat in de stofomschrijving en waar dat niet het geval is, is wel steeds sprake van mooie achtergrondinformatie en het is soms ook zeer anecdotisch.

Toch heeft de docent hier een tijdtabel nodig van wat er zoal aan de orde komt, zodat hij of zij een eigen keuze kan maken. Die tijdtabel heb ik tijdens het luisteren wel gemaakt maar die zou hier teveel ruimte in beslag nemen.

Tenslotte de muziek. De muziektraditie rond 1795 is een goudmijn aan onontdekte liederen, zoals inmiddels op enkele congressen is aangetoond, vooral door Gert Oost en het ensemble *Deugd Kweekt Vreugd*. De musici op de elfde cassette van de VPRO-serie kozen alleen voor de politieke liederen, terwijl er uit de besproken tijd veel meer te halen valt, met name op het cultureel-mentale vlak, waar in de stofomschrijving van het CE-onderwerp zoveel nadruk op wordt gelegd. Een groter bezwaar treft echter de uitvoering door Pieter Vis (zang) en Luc Simons (piano)

Zakelijke gegevens

De cassette-bandjes van 'De Nederlandse Revolutie' zijn te bestellen bij de VPRO-Publieksservice door f70,— over te maken op postgiro 444600 t.n.v. VPRO/Hilversum onder vermelding van 'OVT-De Nederlandse Revolutie'. U ontvangt dan elf cassettes (waaronder een met liederen) en een tekst bak thuis.

Wie in mijn tijdtabel is geïnteresseerd, kan die tegen geringe vergoeding bekomen. Stort f5,- op gironummer 1605311 van E. Schenk te Amsterdam o.v.v. "Tijdtabel OVT" en u krijgt alle informatie per omgaande thuisgestuurd. Zo'n tijdtabel lost nog niet alles op omdat vrijwel niemand een cassetterecorder met tijdaanduiding heeft (wanneer wordt dat nou toch eens standaard?) en iemand dus eerst een grove indicatie heeft moeten maken van wat zijn teller(s) als hij meer apparaten heeft) per vijf minuten doet.

die op nogal wat plaatsen zeer zwaar (romantisch?) is aangezet. Bij de meeste liederen nodigt dat niet uit tot verder luisteren en het zal, hoewel ik er geen ervaring mee heb opgedaan, leerlingen niet erg aanspreken. Toch is er met een aantal stukken wel iets te doen. Zo geeft de "Marsch voor de Burger Compagnie De Oranjestam" een aardig beeld van de cultuur rond de vrijkorpsen en er is een fraai lied op de scheldnaam der Keezen. Ook een spottend lied over Willem V en zijn vrouw Wilhelmina ("De Nieuwe Vrouwendag") mag er wezen en er zitten wat geestigheidjes bij die gezongen worden op zelfs bij onze leerlingen nog wel herkenbare liedjes (bijvoorbeeld "'k Zag twee beren" en "Toen onze Mop een Mopje was"). Men zal echter spaarzaam met deze cultuuruiting om moeten gaan want ze verveelt snel. De teksten in het tekstboek zijn niet allemaal even handig geredigeerd, terwijl er soms zelfs iets anders wordt gezongen dan er getypt staat. Bij de teksten is weinig contextuele informatie gevoegd en voor direct gebruik door de leerlingen zal een verklarende woordenlijst node gemist worden.

Voorgelezen fragmenten

1. Aan het volk van Nederland (3'10)
2. Ooggetuigenverslag van rellen te Amsterdam (1'20)
3. Patriots gedicht (1'40)
4. Orangistisch gedicht (?)
5. Nieuwjaarswens vanuit St.Omer (1'30)
6. Reactie van patriotse emigrés op de Franse Revolutie (0'40)
7. Daendels proclamatie voor Gelderland, eind 1794 (5'10)
8. Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger (5'10)
9. Aanspraak van Pieter Paulus bij de opening van de eerste Nat. Verg. (1'45)
10. Eed op de verkiezingen in 1795 (?)
11. Proclamatie bij de staatsgreep van 1801 (2'55)
12. Brief van Napoleon aan zijn broer Lodewijk (1'10)
13. "Oranje boven", proclamatie van Van Hogendorp in 1813 (0'50)
14. Intreerede van Willem I in Amsterdam (1'50)

Techniek

Wie scherp luistert hoort door de b-kant heen de a-kant achterstevoren; als je zoiets eenmaal ontdekt hebt gaat dat verschrikkelijk irriteren. Vreemd genoeg

is de a-kant gelukkig wel smetvrij en veel problemen levert die b-kant ook niet op - maar het had netter gekund. Een tweede bezwaar betreft het ontbreken van overlap wanneer van kant gewisseld moet worden: als de a-kant vol is heeft de moedertape kennelijk net even doorgelopen, waardoor de gesprekstof niet vloeiend op de b-kant verder gaat. Ook hier levert dat zelden onoverkomelijke bezwaren op maar opnieuw: het had netter gekund.

Aanbevelingen

De VPRO had er goed aan gedaan één of meer docenten uit het voortgezet onderwijs en/of didactici op deze tien uur los te laten voordat dit hele pak aan het onderwijs werd aangeboden. Weliswaar is dat niet de taak van een omroeporganisatie maar het materiaal is toch te waardevol om zomaar voorbij te laten gaan. Er had een uitsnede uit het materiaal gemaakt hebben kunnen zijn, die de leerlingen met hapklare brokken aan het werk zet, voorzien van de tekst van de voorgelezen fragmenten en eventueel ander aanvullend bronnenmateriaal. In een van de reportages bespreekt Frans Grijzenhout in Atlas van Stolk een aantal prenten, die daarbij natuurlijk afge-

drukt hadden moeten worden. Zelfs bij de vele discussies door en met de verschillende historici stel ik me nog wel een aantal opdrachten voor, met name bij de afsluitende beoordeling van de beeldvorming over de patriotten. Kortom, jammer dat we met zoveel moois nog zoveel werk moeten verrichten voordat het daadwerkelijk inzetbaar is in de lessen geschiedenis.

Reportages

1. Frans Grijzenhout in het Amsterdams Historisch Museum over de oprichting van vrijkorpsen (7'30)
2. Erik Palmer in Rotterdam over o.a. Kaat Mossel (4'15)
3. Renger de Bruin in een rondleiding door Utrecht, o.a. over Quint Ondaatje (7'15)
4. Gemeentearchivaris Gerrit Kouwenhoven van Hattum bespreekt de overval op die plaats in 1786 (8'15)
5. Maarten-Jan Dongelmans bespreekt in Nijmegen de intocht van Willem V in die plaats in 1786 (6'05)
6. Niet nader genoemd voormalig hoofd der lagere school bespreekt ter plekke de aanhouding van Wilhelmina aan de Vlist (7'55)
7. Stadsarchivaris Peter Seinke van Middelburg bespreekt de oranje-opstootjes in die plaats in 1787 (5'20)
8. Rijksarchivaris Douwe de Vries spreekt in Franeker over de patriotten aldaar en de Slag bij Stiens in 1787 (7'05)
9. Kunsthistoricus Frans Grijzenhout bekijkt prenten in de Atlas van Stolk en bespreekt hun betekenis (7'20)
10. Een niet nader genoemde nazaat van Daendels heeft nog wat spullen in huis (4'55)
11. Joost Rosendaal bespreekt in Geertruidenberg de overval van de Fransen aldaar in 1793 (5'45)
12. Frans Grijzenhout nogmaals over historische prenten, waarbij onduidelijk is of dat opnieuw bij de Atlas van Stolk gebeurt (6'15)
13. Mevrouw Fuks-Mansfeld licht de Gelykstaat der Joden toe (6'40)
14. Berend van Veen in Kollum over een oproer aldaar in 1797 (7'40)
15. Historicus Thomas v/d Dunk licht de situatie van de naar Engeland gevluchte Willem V toe (4'10 en in tweede instantie nog eens 3'50)
16. Johan Schilstra bespreekt in Bergen (NH) de landing van Russen en Engelsen en de Slag bij Bergen (7'10)
17. Boswachter Huub Bergen praat over de kampementen van het Franse leger op de Zeister heide, nu Austerlitz (6'40)
18. Gemeente-archivaris Ad Tramper bespreekt de Franse aanval op Vlissingen in 1809 (7'30)
19. Conservator Albert Scheffer van het Muntmuseum in Utrecht vertelt over het geld (7'20)

N.B.: Niet bij iedere persoon werd vermeld wat zijn functie is; ik ben niet zeker van de correcte spelling van verscheidene personen, (bij fragment 6 en 10 weten we zelfs niet wie er spreekt).

Boek van de maand

Bespreking van 'Patriotten, Bataven, Fransen en Groot-Nederlanders. Een halve eeuw vaderlandse geschiedenis, 1781-1831' door

C.V. Lafeber,

'Het ontstaan van het moderne Nederland.

Staatsvorming tussen 1780 en 1830' onder redactie van

Wantje Fritschy en Joop

Toebes en H.M. Beliën,

D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), 'Nederlanders

van het eerste uur. Het

ontstaan van het moderne

Nederland 1780-1830'.

In mijn vaklokaal hangt een oude schoolplaat van Isings: 'De Fransen trekken de Lek over, 15 januari 1795'. Gelukkig beschik ik zo over een visueel aanknopingspunt om de lessencyclus rond het eindexamenonderwerp 'Nederland eenheid in tweevoud' (de werktitel van het havo- en vwo-examen) aan op te hangen. Want het zal niet meevallen van dat onderwerp in de les iets boeiends te maken. De periode 1780 tot 1830 staat nu niet direct in ons vaderlandse collectieve geheugen gegrift als een adembenevende glorie-tijd die tot de verbeelding spreekt. De Gouden Eeuw was al honderd jaar voorbij. Cultureel gezien was de achttiende eeuw betrekkelijk dood tij. Bovendien zat de economie in het slop, en politiek gezien was het een en al frictie en partijstrijd, uitmondend in de ene omwenteling na de andere en zelfs in een eerloze annexatie bij Frankrijk. Het experiment van het 'Verenigd Koninkrijk' na 1815 liep ook al op een fiasco uit.

Monumenten of andere 'lieux de mémoire' die steun zouden kunnen bieden aan herinnering aan markante momenten zijn er amper; en zo ze er al zijn, wie bezoekt ze nog?

Elke Nederlander kent het Vrijheidsbeeld in New York, maar wie kent eigenlijk de piramide van Austerlitz? Ook voor romanciers - laat staan voor filmmakers - is de Bataafs-Franse periode maar zelden inspiratiebron geweest. Wat een contrast met de lawine aan literatuur, documentaires en speelfilms over de Franse Revolutie! Het zal een hele klus worden onze leerlingen boeiend en instructief in te wijden in de geschiedenis van ons land in de patriotse en Bataafs-Franse tijd en die van het Verenigd Koninkrijk. Zeker na de

behandeling van het uiterst dynamische en dus voor leerlingen zeer aantrekkelijke eindexamenonderwerp 'De Verenigde Staten 1787-1914'.

Tijdens de nascholingsbijeenkomst van september j.l. te Leiden moest inleider Wantje Fritschy (VU), een van de auteurs van de stofomschrijving, zelf ook toegeven dat het onderwerp vrij weerbaar is. Zij onderbrak haar aanvankelijk boeiende betoog over het ontstaan van de eenheidsstaat, door plotsklaps haar toevlucht te nemen tot een vreemde didactische zijsporing. Zij liet enquêteformulieren rondgaan, waarop de aanwezige docenten hun mening moesten aankruisen, met de woorden: "Het onderwerp is nu eenmaal van zichzelf niet zo verschrikkelijk toegankelijk, dus misschien is zo'n enquête ook een ideeetje voor U bij uw leerlingen". Ik had persoonlijk liever gezien dat ze aan de stofinhoud zelf wat meer kraak en smaak had gegeven.

Natuurlijk benadrukt de stofomschrijving, dat het lang niet allemaal stagnatie en malaise was wat de klok sloeg. Er werden ideeën ontwikkeld over democratie en emancipatie, er werd na twee eeuwen fragmentatie eindelijk gewerkt in de richting van de eenheidsstaat, er werd gedanst rond de vrijheidsboom, het metrieke stelsel werd ingevoerd en tenslotte kwam er een koning op de troon die kanalen liet graven en industrie bevorderde. Al met al is het nog niet erg spannend. Maar met dat soort elementen moeten we het doen.

Voor de lesvoorbereiding kan je terugvallen op de bekende literatuur. Maar dat blijkt niet eenvoudig te zijn. Colenbrander is niet meer te krijgen,

De Wit ook niet. Kossmann en de AGN hier en daar gelukkig nog wel. De dikke pil van Schama (*Patriotten en Bevrijders*), waarop de stofomschrijving voor een niet onbelangrijk deel gebaseerd is, lag al weer enkele jaren geleden voor een prikje in de ramsj. Uit arren moede heeft de commissie het nogal onwetenschappelijke, zij het zeer amusante, stripverhaal *Van Nul Tot Nu* ook maar toegevoegd aan de literatuurlijst van de stofomschrijving. De aldaar aangehaalde werken zitten in het algemeen boordevol informatie, maar blinken niet allemaal uit in didactisch communicatievermogen met de lezer. Gelukkig zijn er drie uitgaven verschenen om service te verlenen aan de docent die dit jaar met het bataafse bijltje hakt. Op een bepaalde manier vullen die drie elkaar aan.

Lafeber

De oud-docent Lafeber speelt het klaar voor de vijfde achtereenvolgende maal in vijf jaar tijd een omvangrijk naslagwerk te produceren. De formule mag bekend heten. De oude meester claimt ook nu weer 'alles' over het onderwerp gelezen te hebben, en legt het resultaat vast in vele hon-

derden bladzijden boordevol informatie. Zijn motief is: service-verlening aan jongere generaties geschiedenisdocenten, en wel in de vorm van een complete nascholingscursus die de lacunes in hun historische kennis opvult. Zijn betoog leunt sterk op Schama, met wie hij een gevoel voor anekdote en dramatiek deelt, maar ook op Colenbrander, Tamse en De Wit. Lafebers sterke punten komen ook nu weer goed naar voren. Met name zijn dat de bepaald amusante persoonsbeschrijvingen. Stadhouders Willem V is een onvolwassen, onzelfstandige pantoffelheld. Daendels is een aartsschurk. Lodewijk Napoleon is "een goedhartige, aardige, sociaal voelende, maar onzekere en zichzelf altijd beklagende en saaie man, niet gespeend van enkele bekwaamheden".

Er kan niet vaak genoeg benadrukt worden, hoe een geschiedenisles verlevendigd kan worden door de personalistische aanpak: voer mensen van vlees en bloed ten tonele, ga met de leerlingen dieper in op de psychologie van de acteurs op het schouwtoneel van de geschiedenis; laat zien dat het niet alleen anonieme structuren en proces-

sen zijn die de loop van de geschiedenis bepalen, en je hebt de aandacht gevangen.

Een tweede opvallend kenmerk van Lafebers boek vormt de beschrijving - tot in details- van de militaire aspecten. Hier verraadt zich de oud-KMA-docent in de auteur. Hij voelt zich thuis als hij de Franse soldaten opvoert die in de winter van 1795 over onze bevroren rivieren trekken, of de arme Hollandse jongens die later in Napoleons legers moeten dienen. Lafeber steekt daarbij zijn verontwaardiging over zinloos bloedvergieten niet onder stoelen of banken. Dat vormt een constante in zijn boeken. De Marseillaise is voor hem een "wansmakelijk lied over glorie, bloed en brandschatting, dat elke Franse regering tot nu toe verzuimd heeft door een wat beschaafder hymne te vervangen".

Wat de ene lezer in Lafebers boeken een pluspunt vindt, is voor de andere vaak juist irritant. Zijn schier onuitputtelijke doos met anekdotes bevat enkele naar mijn smaak wat al te apocriefe verhalen. Bijvoorbeeld dat over een Franse commandant te Waterloo wiens schedel gelicht werd om een kogel te verwijderen. Op de operatietafel vernam hij, dat hij tot generaal was bevorderd. Van vreugde sprong hij op. 'Generaal, U vergeet Uw hersens', riep de chirurg. 'Als generaal heb ik die niet nodig', antwoordde de held. Een leuk verhaal, denk ik dan, maar wat doe je ermee? Het boek wemelt van de uitweidingen: over het smokkelaarsnest Sint Eustatius, over de liefdes van Lodewijk Napoleon, over de Schotse brigade in de Republiek: af en toe is Lafeber niet van zijn praatstoel te bránder. We zijn op die momenten wel erg ver afgedwaald van de stofomschrijving. Overbodig zijn ook de zeer lange citaten, bijvoorbeeld die uit Pressers Napoleonbiografie over Rusland 1812. Liever had ik gezien, dat Lafeber de historiografische discussie over de patriotten eens uitvoerig had aangehaald. Hoe 'Nederlands' waren de patriotten eigenlijk? Voor Colenbrander waren zij niet meer dan Franse marionetten; voor De Wit waren zij evenwel democratische vernieuwers. Wat denkt Lafeber daar zelf van?

Voor de docenten die bevreesd zijn voor te saaie en te droge lessen, is Lafebers boek beslist aan te bevelen. Zij treffen voldoende verbale ammuni-

Fragment van de schoolplaat van J.H. Isings 'Franse troepen trekken over de Lek', 15 januari 1795.

tie aan om de leerlingen mee te bestoken. Die lezer moet dan wel weer over enkele storende fouten heen lezen. Zo stierf Johan de Witt beslist niet op het schavot (27), stond niet de Loire-monding doch Frans Guyana bekend als 'de droge guillotine' (168) en landde Napoleon niet op 1 juni maar op 1 maart in de Provence (256).

Over het gebrek aan illustraties en kaartjes, de kleine letter, de flinterdunne pagina's, kortom de onooglijke uitgave die zo merkwaardig contrasteert met de soms wat al te barokke inhoud van Lafebers boeken, is vaak geklaagd. Ik zal dat nu niet opnieuw doen. Ik blijf hopen dat deze begenadigde verteller zich voor zijn boeken van 1997 en 1998, die hij nu reeds aankondigt, eens door een professionele uitgever in de arm laat nemen.

Fritschy en Toebes

Evenals vorig jaar vormt het SUN-boek waarvan de Nijmeegse historicus en vakdidacticus Joop Toebes - deze keer samen met Wantje Fritschy - de redactie voert, een merkwaardig contrast met Lafeber. Hier geen anekdotiek. Mede gezien de rol van Fritschy in de stofomschrijvingscommissie, is een uiterst gestructureerde opzet te verwachten, rondom de hoofdvraag naar de eenwording van Nederland. Voor een belangrijk deel wordt die verwachting ingelost. Toebes zelf verzorgt een goede geschiedfilosofische exegese rond de termen 'modern', 'staatsvorming' en 'natievorming'. Dat hij hierbij de chronologische en geografische grenzen van het onderwerp 'Nederland 1780-1830' verre overschrijdt, acht ik persoonlijk niet zo bezwaarlijk. Hij trekt de lijn door naar de negentiende-eeuwse industrialisatie, urbanisatie, Oranjerovering en het begin van de verzuiling.

Peter Rietbergen (KUN) schrijft over de nadagen van de Republiek. Een merkwaardige staat, stelt hij. Was het wel een staat? Eerder een veelkoppig, maar machteloos monster; soms echter een succesvolle combinatie van regionale onafhankelijkheid en nationale slagvaardigheid. In elk geval een land met een complexe, ondoorzichtige bestuursstructuur. Rietbergen gaat onder meer in op de aristocratisering van de burgerij; de hoge mate van alfabetisering; de theorie en praktijk van de godsdienstige tolerantie.

Maar op zijn eigen hoofdvraag, of de tijd rond 1780 primair er één van ver-

val was of juist één van incubatie van de nieuwe eenheidsgedachte, geeft Rietbergen geen definitief antwoord.

De centrale bijdrage aan de bundel is van de hand van de derde Nijmegenaar, Anton van de Sande. Hij geeft een overzichtelijke, chronologisch gestructureerde schets van het 'vaderland in wording', 1780-1830. Geheel in lijn met hetgeen ik hierboven betoogde, geeft Van de Sande aan, welk een blinde vlek de patriotse en Franse periode in ons collectieve geheugen vormt. Het enige liedje dat is blijven hangen, is 'Hop Marjanneke, stroop in 't kanneke' (niet 'panneke', zoals Van de Sande schrijft!). In helder taalgebruik en met rake, royale pennestreken worden de episodes 'Bataafse Republiek', 'Koninkrijk Holland', 'Inlijving en opstand' en 'Verenigd Koninkrijk' getypeerd. Een zeer bruikbaar artikel voor wie zich snel een totaal-overzicht wil vormen van de materie.

De artikelen van Jan de Vet ('Verlichting en christendom in Nederland') en Renger de Bruin (over bestuurlijk-politieke veranderingen tussen 1780 en 1815) bevatten helaas enkele doublures en overlappingsen met Van de Sande. Ook het verschil in verteltrant valt op. Terwijl laatstgenoemde tenminste nog concreet aangeeft dat slechts 2 à 3% in 1812 behouden uit Rusland terugkeerde (85), beperkt De Bruin zich tot de nietszeggende opmerking: "*Vooraf de catastrofale veldtocht naar Rusland eiste vele slachtoffers*". Een iets strengere redactievoering ware gewenst geweest. Minstens drie maal achtereenvolgend in drie artikelen komt de onvermijdelijke Johan Derk van der Capellen tot den Pol om de hoek kijken. En met name de bijdrage van De Bruin bevat een wat obligate opsomming van gebeurtenissen; met een hoofdrol voor de potsierlijke Ondaatje en met vondsten als: "*Zilvermeden beleefden gouden tijden*" (151).

R. Griffith en D.J. Noordam behandelen het economische aspect. Het is niet terecht van economische stagnatie rond 1780 te spreken, zo luidt de boodschap, want de productiviteit lag niet zoveel lager dan die van de 'technologische leider' Engeland. Hun artikel bevat veel interessants, onder meer over de samensmelting van de schulden van Noord en Zuid na 1815. Het Zuiden met drie miljoen inwoners en met een staatsschuld van slechts 26

Het ontstaan van het moderne Nederland

STAATS- EN NATIEVORMING TUSSEN 1780 EN 1830

Onder redactie van Wantje Fritschy en Joop Toebes | SUN

miljoen gulden, moest gaan meebetalen aan de rentelast van de staatsschuld van maar liefst 1250 miljoen gulden van de twee miljoen inwoners van het Noorden. Hier lag een belangrijke kiem voor de Belgische Opstand van 1830.

Wantje Fritschy beoefent haar 'oude liefde' vrouwengeschiedenis, met een bijdrage over beelden en werkelijkheid van vrouwen tussen 1780 en 1830. Belangrijk is de maatschappelijke rol van vrouwen niet bepaald geweest, getuige Fritschy's eigen conclusie. De jonge historicus Frank Santegoets levert de meest sprankelende bijdrage aan de bundel. In een glashelder exposé over het Verenigd Koninkrijk 1815-1830 geeft hij aan hoe de mythe van een herboren Bourgondische staat aanvankelijk levenskansen had. Achteraf is het natuurlijk gemakkelijk de geringe levensvatbaarheid aan te tonen. Het ging om "*een verstandshuwelijk, zonder wederzijdsche liefde*", zo haalt hij De Bosch Kemper aan. En de politiek van Willem I was minder origineel en visionair dan wel eens wordt verondersteld.

De bundel van Toebes en Fritschy zal zijn nut voor het onderwijs wel bewijzen. De illustraties zijn niet alle even duidelijk. Er worden in kadertjes weliswaar begeleidende illustratieve teksten

gegeven, maar een trefzekere hand van bronnen-selectie kon ik er niet achter ontdekken. Desondanks vormt dit boek - naast dat van Lafeber - een prima investering voor de eindexamendocent.

Beliën/Van der Horst/ Van Setten

Op de valreep verscheen in november nog een derde uitgave. Die komt uit de 'Amsterdamse School' en bevat tweeëntwintig biografische schetsen van hoofdrolspelers tussen 1780 en 1830. De redacteuren van deze uitgave, H. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten, nemen samen elf personen voor hun rekening. De selectie is evenwichtig, al vraag je je af waarom stadhouder Willem V en prinses Wilhelmina niet zijn opgenomen, en wel de tamelijk perifere Etta Palm.

Nederlanders van het eerste uur is de originele, zij het wat pretentieuze titel, die aangeeft dat voor de samenstellers de nationale Nederlandse staat die wij nu kennen, eerst in de jaren tussen 1780 en 1830 vorm heeft gekregen.

De biografietjes zijn gegroepeerd in zes clusters: patriotentijd 1780-1787, restauratie 1787-1795, Bataafse Republiek 1795-1806, Koninkrijk Holland 1806-1810, inlijving 1810-1813 en Koninkrijk 1813-1830. Aan biografische portretten van gemiddeld tien, twaalf bladzijden

mag je natuurlijk geen volledigheidseisen stellen. De auteurs hebben zich geconcentreerd op de rol van de personen voor de desbetreffende periode. Elk biografietje gaat bovendien vergezeld van een afbeelding en een korte literatuurverwijzing. Toch is het jammer dat je vanwege die beknoptheid bijvoorbeeld niet te weten komt waaraan Johan Derk zo jong overleed, en in welke mate hij geïnspireerd was door het voorbeeld van - zeg - Thomas Jefferson. Ook het feit dat Lodewijk Napoleon de vader was van de latere Franse keizer Napoleon III blijft onvermeld.

Elk van de portretten begint met een evenement uit het leven van de hoofdpersoon, gaat van daar uit terug naar de jeugd en opleiding, en gaat dan min of meer uitvoerig in op de hoofdbetekenis of het hoofdwerk van de geschetste persoon. De meeste bijdragen zijn interessant en bovendien vlot geschreven. Dat geldt met name voor die over Herman Daendels (van H. Beliën), Rutger Jan Schimmelpenninck (van N. van Sas) en Lodewijk Napoleon (van D. van der Horst). Ook Gijsbert Karel van Hogendorp wordt (door W. Velema) zeer degelijk in de grondverf gezet. Het portret van deze ouderwetse monarchist met een sterke hang naar herstel van de Bourgondische standenstaat vormt een geschikte sleutel tot begrip van de filosofie achter onze Nederlandse grondwet anno 1814. Voor de andere biografieën gaat die opmerking in het algemeen ook op. Via de levensbeschrijvingen krijg je een concreet inzicht in de staatsrechtelijke materie rond prinsgezinden versus patriotten, of unitarissen versus federalisten. De anti-patriotse publicist Elie Luzac (in een bijdrage van W. Velema) vindt bijvoorbeeld het ideeëngoed van de patriotten maar "een mengsel van wartaal en beuzelpraat". De gehate en gevreesde Kaat Mossel (door R.M. Dekker) staat als een viswijf te kijken (wat ze ook is), maar in de ogen van tegenstanders "drinkt zij jenever, rookt, snuift, pruimt (zij) gelijk een man". Zo staan er vele voorbeelden van wederzijdse negatieve beeldvorming, maar ook van de meest uiteenlopende andere menselijke gevoelens en houdingen: zwakte, frustratie, verantwoordelijkheidsgevoel, familie zorgen. Aan de hand van een portretje van freule Judith van Dorth, martelares voor Oranje, brengt G.J. van Setten de sfeer van de Oranjestische invasiepoing in

C.V. Lafeber, *Patriotten, Bataven, Fransen en Groot-Nederlanders. Een halve eeuw vaderlandse geschiedenis, 1781-1831* (deel 5 van de serie 'Nascholing bij u thuis'; uitgave in eigen beheer van de auteur, Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle. Tel. 013-5430340, fax 013-5355545) 390 blz., f75,-.

Wantje Fritschy en Joop Toebes (red.), *Het ontstaan van het moderne Nederland. Staatsvorming tussen 1780 en 1830* (SUN, Nijmegen 1996) 255 blz., f39,50.

H.M. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 260 blz., prijs f29,90.

1799 goed over. Vrijheidsbomen worden omgehakt, vergeelde Oranjevlaggen worden uitgehangen.

De bundel wordt besloten met een epi loog (van D. van der Horst) over een dienstreis van Koning Willem I door de zuidelijke provincies, anno 1829. Alles lijkt nog koek en ei. Hij bezoekt scholen en fabrieken van Antwerpen tot Luik, en wordt door menigtes toegejuicht. Niets in de atmosfeer lijkt de illusie van harmonie te kunnen verstoren. Dan breekt het verhaal vrij plotseling af, als een gebroken film. De afloop is bekend. Binnen een jaar zal de koning zijn Verenigd Koninkrijk uiteen zien scheuren. De Bourgondische droom gaat in rook op.

Conclusie

Het is een goede zaak dat de docent kan beschikken over deze drie speciale uitgaven. Zij vormen elk met hun eigen benaderingswijze - narratief, structuralistisch en biografisch - een prima oprisser voor de lessen. Zij vullen elkaar goed aan. Ze zijn ook geschikt voor de schoolbibliotheek. Na lezing ben ik wat optimistischer gestemd over de mogelijkheden voor boeiende en interessante lessen dan wellicht uit de aanhef van dit artikel mocht doorklinken.

Nederlanders van het eerste uur

Het ontstaan van het
moderne Nederland

1780-1830

onder redactie van

H.M. BELIËN, D. VAN DER HORST
& G.J. VAN SETTEN

UITGEVERIJ BERT BAKKER

Verleden binnen handbereik

Twee plaquettes sieren sinds kort de verbouwde hal van het Algemeen Rijksarchief (ARA) te Den Haag. Wanneer de bezoeker door de draaideur binnenkomt, struikelt hij bijkans over de eerste, waarop de volgende tekst te lezen staat: *"Het Algemeen Rijksarchief is het 'nationaal geheugen' dat ter beschikking staat van burgers en bestuur"*. Vervolgt hij zijn weg richting studiezalen, dan passeert hij een tweede met daarop in lopend schrift geschreven: *"Openbaarheid dat is de groote, algemeene school van politieke opvoeding"*, een tekst gevonden op een kattebellekje in het archief van Johan Rudolf Thorbecke.

Nationaal geheugen, ter beschikking van burger en bestuur, alsmede openbaarheid, dat zijn drie wezenskenmerken van het ARA. Het 'geheugen' als neerslag van het handelen van de centrale overheid, van de provincie Zuid-Holland en het voormalige gewest Holland, van de VOC en vele andere instellingen en particulieren. Het 'geheugen' te raadplegen door diezelfde overheid en door iedere burger afzonderlijk en bovendien openbaar, uitzonderingen daargelaten. Archivarissen formuleren hun werkzaamheden ook wel eens als 'behouden, bewaren en benutten' of om het nog plastischer te zeggen, het 'archief als brug tussen bron en brein'

Drs. Dick Brongers is projectleider Bataafs-Franse tijd. Samen met Edward Schenk schreef hij de toelichting.

- klaarblijkelijk hebben zij iets met alliterende B's -.

Net zomin als archeologie bedreven kan worden zonder het doen van opgravingen, kan het verleden bestudeerd worden zonder de documenten te raadplegen uit de tijd zelf. Het verwerven, selecteren en onder optimale omstandigheden bewaren van documenten heeft de overheid al heel lang als een belangrijke taak gezien. Waar met name vroeger de overheid archieven als een belangrijke bron voor eigen bewijsvoering gebruikte is in de loop van de tijd de term 'benutten' aan verandering onderhevig geweest. In toenemende mate zijn de bronnen toegankelijk gemaakt door inventariseren en indiceren. Vroeger was dit handwerk, maar in het recente verleden, nu en zeker in de zeer nabije toekomst zijn en worden de toegangen in gedigitaliseerde vorm aangeboden

Binnen de Rijksarchiefdienst, waarin naast het ARA ook de Rijksarchieven in de provincie figureren, is men druk doende het 'geheugen' van Nederland, bestaande uit zo'n 150 kilometer archief en meer dan 500.000 kaarten en tekeningen middels moderne media toegankelijk te maken. Op dit moment zult u nog de gang moeten maken naar een van de rijksarchieven, of het gemeente-archief in uw woonplaats of een van de streek- of waterschapsarchieven om een duik te nemen in het verleden, waar overigens om in de terminologie te blijven archivarissen gelijk badmeesters u behulpzaam zullen zijn uw hoofd boven water te houden.

Binnenkort kunt u echter uw speurtocht door het verleden uitzetten van achter uw bureau. Helaas zult u daarbij een zintuig niet gebruiken, namelijk de tastzin en welke werkelijk in geschiedenis geïnteresseerde zal de ervaring willen missen het verleden echt in handen te hebben gehad?

Een bezoek aan een archief kan dit gemis goedmaken, tot met de snel voortschrijdende ontwikkeling van de moderne informatica, de 'virtual reality' wellicht ook dit overbodig maakt. Of zullen er toch altijd mensen blijven die de echte 'reality' prefereren?

Dick Brongers heeft namens het ARA, in nauwe samenwerking met Edward Schenk namens de Vereniging van Leraren Geschiedenis & staatsinrichting in Nederland (VGN) een selectie gemaakt uit de onafzienbare hoeveelheid bronnen over het onderwerp voor het Centraal Eindexamen geschiedenis & staatsinrichting 1997 en 1998. Hierna leggen zij uit hoe die selectie tot stand is gekomen en hoe die selectie in het onderwijs gebruikt zou kunnen worden.

*Cees Jan van Golen,
ARA Den Haag*

De bronnencollectie

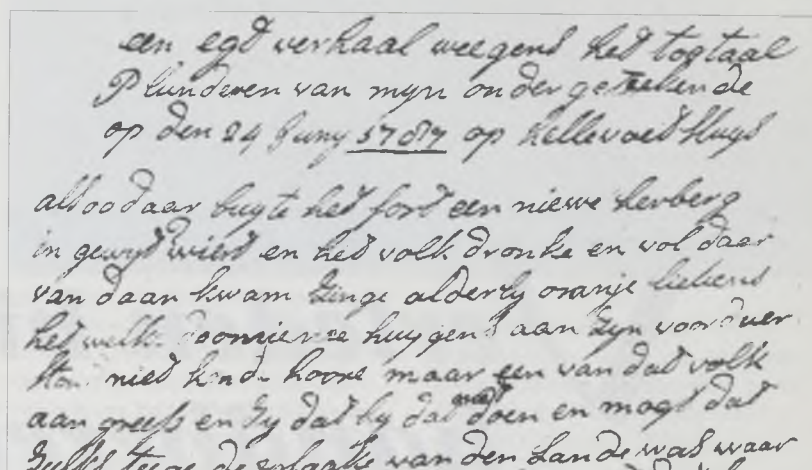
Het eerste werk aan de selectie bestond uit het vinden van pakkende teksten die de geest van de tijd enigzins dichterbij zou kunnen brengen. Toevallig werd in dezelfde tijd een tentoonstelling gehouden in de ontvangsthal van het ARA, waarin werd herdacht dat 200 jaar geleden de eerste gekozen Nederlandse volksvertegenwoordiging bijeenkwam. De samenstellers van die tentoonstelling, Cees Jan Golen en Eric Ooijevaar, besteedden zeer veel aandacht aan de context van die eerste samenkomst van de Nationale Vergadering. Van het door hen bijeengebrachte materiaal hebben wij dankbaar gebruik gemaakt.

Al snel werd duidelijk dat onze methode van selecteren voor de volledige CE-periode (van 1780 tot 1830) een veel te grote hoeveelheid bronnen zou opleveren. Aangezien we van de periode tot 1806 al ruim voldoende materiaal hadden, hebben we de moeilijke beslissing genomen om ons te beperken tot 'Nederland 1780 tot 1806'. Over een vervolg (met eenzelfde selectiemethode) wordt nog nagedacht.

De volgende stap betrof het toetsen van het materiaal op bruikbaarheid. Daarvoor keken we eerst naar de dekking van de stofomschrijving vbo/mavo. Alle bronnen, waarvan de aangesneden onderwerpen niet in die stofomschrijving stonden, werden geschrapt behalve als ze als 'hors categorie' bestempeld konden worden. Daarnaast moesten de bronnen ook te gebruiken zijn voor de structuurbegrippen en vaardigheden. Een derde stap was dat sommige bronnen wel voldeden aan de vorige criteria maar niettemin een andere bron ernaast of contextuele uitleg behoeften. Soms werden bepaalde delen daardoor toch te ingewikkeld, zodat ook om die reden veel bronnen uiteindelijk vervielen.

Daarmee was tenslotte reeds een enorme reductie van het oorspronkelijk geselecteerde materiaal uitgevoerd. Dat werd nog eens versterkt door overleg met de Kleio-redactie die ons natuurlijk niet meer dan de hier gepresenteerde 32 pagina's kon bieden: we hadden wel een bijbelldikte aan bronnen kunnen leveren.

Tenslotte nog iets over beeldbronnen. Van begin af aan hebben we ons moeite getroost om zoveel mogelijk illustra-

en ege verhaal wegens het togtaal
Plunderen van myn onder getalende
op den 24 Juny 1707 op Kellevoed Huis
alho daer buyte het fort een nieuwe herberg
in gewyd wiert en hie volk dronke en vol daer
van daer kwam lange alderly oranje liekend
het welke boonierre huygen aan zyn voorzuer
Kon. niet konde hoore maar een van dat volk
aan greub en by dat by dat doen en moeg dat
gullet te re de schaatte van den Lande was waar

ties als bron te selecteren. Daarbij doken twee grote problemen op. Ten eerste bestaat de overgrote meerderheid van het op het ARA beschikbare bronnenmateriaal uit geschreven of gedrukte teksten. Ten tweede hebben de beeldbronnen uit die tijd vaak een sterk symbolische achtergrond, waardoor ze vaak niet zonder erg veel extra uitleg gebruikt kunnen worden.

Aangezien één van onze hoofdoelen was, leerlingen zelfstandig met het materiaal te laten werken, waren we dus voor het grootste deel aangewezen op tekstbronnen.

De moeilijkheidsgraad van dit alles is, met name voor vbo/mavo-leerlingen (voor wie deze selectie allereerst bedoeld is), vrij hoog. Dat ligt natuurlijk vooral aan de onderhavige periode, die de huidige leerlingen niet zonder meer uitnodigt. Toch menen wij dat onze selectie er een is, waarmee een goed voorbereide vbo/mavo-leerling zijn nagels in het plafond kan zetten. Hoe de docent dat zou kunnen begeleiden (en hopelijk ook bewerkstelligen) leest u in de didactische handleiding.

Ons doel is bereikt. Dat doel was steeds aan te tonen dat bronnen uit de Bataafs-Franse tijd wel degelijk aan leerlingen kunnen worden gegeven om zelfstandig te bestuderen. De agenda onder de tafel was natuurlijk dat daarmee de gang van docenten en misschien zelfs leerlingen naar het archief zou kunnen worden bevorderd.

Op deze plaats willen we graag het ARA alsmede de Rijksarchiefdienst bedanken voor hun ondersteuning. Speciale dank gaat uit naar de Kleio-redactie voor haar meedenkwerk en naar Ferry Wattjes van de foto-afdeling van het ARA voor diens snelle en goede fotografeerwerk.

Didactische handleiding

De twee voornaamste doelstellingen van deze uitgave zijn:

- leerlingen leren oorspronkelijk bronnenmateriaal te benaderen,
- leerlingen leren zelfstandig met bronnen te werken.

De eerste doelstelling proberen we te bereiken met de oriëntatievragen (aan het begin) en de conclusievragen (aan het eind). Door de speciale opmaak van het omslag van dit katern (of als dit niet lukt de bijgevoegde 'Vragenkaart') is het mogelijk de vragen steeds naast iedere bron te hebben. De bedoeling van die voortdurende herhaling is dat de leerling een vast corpus aan vragen verwerft, dat eigenlijk bij de confrontatie met elke bron (ook buiten de CE-stof) gesteld zou moeten worden. Dat niet alle vragen bij iedere bron beantwoord kunnen worden is alleen maar een prettig vooruitzicht voor de leerlingen; het is wel zinnig als de docent dat tevoren aan de leerlingen meedeelt. Daarnaast is bij elke bron nog een aantal vragen gezet, dat specifiek op die bron ingaat.

Welke bevragingsmethodiek de docent wenst te volgen lijkt ons zijn eigen keuze; alle vragen laten maken door de leerling is wellicht wat erg arbeidsintensief. Gezien de totaalaanpak van dit pakket zal het duidelijk zijn dat onze voorkeur uitgaat naar de beantwoording van de oriëntatie- en conclusievragen, maar voor de vergroting van de kennis van de CE-stof kan uiteraard ook gekozen worden voor de beantwoording van de bronspecifieke vragen.

Noch de eerste, noch de tweede doelstelling kan worden gerealiseerd als niet eerst de stof van het CE-onder-

werp is behandeld. Overigens loopt de bronnenselectie slechts tot ±1806, zoals reeds eerder is opgemerkt, zodat het bronnenkatern ook kan worden ingezet als men met de behandeling van het betreffende CE-katern tot dat jaartal is gevorderd.

Alle vragen, zowel de oriënterende, de concluderende als de bronspecifieke, zijn opgezet om zelfstandig te kunnen verwerken. Niettemin is een klassikale behandeling (voor wie dat nog wil) altijd mogelijk. Wij raden aan de bronnen per tevoren vastgesteld aantal, of per thema, individueel te laten lezen (wat eventueel ook als huiswerk kan). Hierna proberen de leerlingen in groepjes van maximaal 4 allereerst de antwoorden op de oriëntatievragen te formuleren. In kleine groepjes gaat dat sneller en efficiënter, en niet iedereen ziet bij eerste confrontatie met de bron hetzelfde; met elkaar kunnen de leerlingen zo een redelijk beeld krijgen van het totaal (en dus ook van de inhoud) van de bron.

- **Over de moeilijke taal en de lengte van de bronnen**

Het is van belang tevoren aandacht te besteden aan het taalgebruik in de gepresenteerde bronnen. De meeste bronnenmakers kan een zekere literaire pretentie niet ontzegd worden, waardoor de tekst voor ons eerder moeilijker dan beter toegankelijk wordt. Een tweede punt betreft de lengte van de zinnen en van de gehele bron: er komt geen eind aan! Het lijkt soms wel alsof de schrijver van een stuk bij het opnemen van de pen heeft gedacht: "Ik kan schrijven, en dat zal de lezer weten ook!". (Het gebruik van veel uitroeptekens is trouwens ook typerend voor de onderhavige periode!). Voor deze, juist ook voor een leerling, afstandscheppende problemen zijn volgens ons een paar oplossingen.

Allereerst worden de meeste leerlingen wel geprikkeld als een bron als 'veel te lang en belachelijk geschreven' wordt voorgesteld. Nogal wat leerlingen zeggen bij ons in zo'n geval: "Dat zullen we nog weleens zien!". De docent moet naar die prikkel ook een beetje toe praten; wie als docent zelf eerst onze selectie heeft doorgenomen, zal naar onze stellige overtuiging weinig moeite hebben het enthousiasme op zijn leerlingen over te brengen.

Een tweede manier om de moeilijkheidsgraad te verkleinen is om de leerlingen in een willekeurig geschreven bron het aantal komma's te laten tellen

voordat ze een punt tegenkomen.

Onze ervaring is dan dat de leerlingen inmiddels allang zijn geboeid door de inhoud, waar het tenslotte om gaat. En die inhoud is vaak zeer onderhoudend en dichtbij voor de leerlingen. Tijdens het transcriberen van een aantal bronnen schoten wij tenminste veelvuldig in de lach - veel zaken zijn buitengewoon herkenbaar en desondanks ook heel anders dan nu.

Een laatste methode is om de leerlingen als redacteur bij een krant aan een te lange tekst te zetten, waarbij het in feite gaat om de vraag: wat wil de schrijver nou zeggen/wat staat er nou eigenlijk?

In tweede instantie zou aan de leerlingen individueel, of in dezelfde groepjes, kunnen worden gevraagd de conclusievragen te beantwoorden, (of, naar keuze van de docent, eerst de bronspecifieke vragen). Met name de conclusies nodigen uit tot een overzicht van de aanwezige kennis en een "helicoptervisie" op de gepresenteerde bronnen (en wat daar toen uit voortvloeide). Vooral dit laatste leent zich bij uitstek voor een onderwijsleergesprek. Hierbij zou vooral ook moeten worden teruggegrepen op enkele van de oriëntatievragen, voor wat betreft de onderdelen die eerder meer vragen dan afgeronde antwoorden oproepen. Het zou aardig zijn als de docent in zo'n onderwijsleergesprek met zijn leerlingen tot de conclusie zou komen dat zulks een eigenschap van veel bronnen, zo niet van alle kennis is.

Als dat lukt heeft de docent met zijn leerlingen een hoge graad van filosofisch inzicht bereikt.

Maar een beetje minder mag ook. Wij hopen dat u aan de hier gepresenteerde bronnen met uw leerlingen veel plezier beleeft. Alleen dan al komt de uiterlijk zo weerbarstige stof van die periode veel dichterbij. Tevens hopen we dat deze ervaringen zowel de docent als de leerling over de schroom heenhelpt om in het vervolg de oorspronkelijke bronnen zelf te raadplegen.

- **Antwoorden, contexten en verdere extra informatie**

Aangezien we uiteraard vooral de bronnen wilden laten spreken, hebben we zo weinig mogelijk ruimte in beslag willen nemen voor de vaak zeer interessante achtergrondinformatie. Ook de antwoorden op alle vragen zouden natuurlijk onmogelijk in dit katern of in

Kleio worden opgenomen. Om deze leemte toch enigzins op te vullen, zijn wij op dit moment bezig een aanvullend pakket samen te stellen waarin deze zaken beter tot hun recht komen. In dit *BFT-pluspakket* bevinden zich allereerst de antwoorden op alle vragen. Verder vindt men daar extra informatie over de archiefvormers, d.w.z. de mensen en/of instellingen die de betreffende stukken in een archief hebben opgeslagen.

Daarnaast wordt in het *BFT-pluspakket* extra informatie gegeven over bepaalde schrijvers en uitgevers, bijvoorbeeld over Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn. Verder zullen in het pakket nog extra bronnen voorkomen, die bepaalde bronnen uit de Kleio-Didactica extra verduidelijken of leiden tot diepgaandere vragen.

Mogelijkerwijze komt in het pakket ook nog een cassettebandje te zitten met voorgelezen teksten van pamfletten, brieven en andere documenten, alsmede een *Samenspraak tussen eenen Burgerofficier en zijn onderhorigen schut-ter* uit De Post van den Neder-Rhijn. Met de VPRO zijn wij nog in onderhandeling over een selectie uit hun tienjarige OVT-serie "De Nederlandse Revolutie" (zie bespreking elders in dit Kleio-nummer).

Wie interesse heeft in het beschikbare materiaal stort f15,- op bankrekeningnummer 21.35.86.576 t.n.v. E. Schenk te Amsterdam. Wie snel op de hoogte wil komen over de beschikbaarstelling van de voornoemde audiocassette stuurt een briefkaart naar AVOISSE (AudioVisuele Ondersteuning In Onderwijs), Postbus 3988, 1001 AT Amsterdam.

Het boekje bij dit nummer van Kleio, het achtste bronnenkatern, *Nederland 1780 tot 1806 in bronnen*, is een co-productie van VGN en ARA. Het kost f9,50 en is verkrijgbaar bij het ARA in Den Haag en bij de VGN (maak in dit laatste geval het bedrag over op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag).

Voor VGN-leden geldt bij bestelling van vijf exemplaren of meer een kortingtarief.

U betaalt dan f5,50 per exemplaar inclusief verzendkosten.

Dit is deel 20 in de serie Kleio-Didactica.

R

Recensies

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt later besproken.

Tien jaar geleden overleed Paul de Groot, jarenlang leider van de CPN in Nederland. Journalist Igor Cornelissen geeft in *Staatsvijand nr.1* een biografische schets van de man waarvan Marcus Bakker ooit zei: 'Wie aan De Groot komt, komt aan de partij.' En over wie Reve schreef: 'Ik was bang voor hem'. (Nijgh & Van Ditmar, 264 blz., f39,90, ISBN: 90 388 1379 1).

In 1989 verscheen een boek over de drie grote politieke stromingen in Nederland: de liberale, de confessionele en de sociaal-democratische. In *De ideologische driehoek* stond vooral hun onderlinge relatie centraal. De auteurs, Jos de Beus, Jacques van Doorn en Piet de Rooy, hebben nu een herziene versie gepubliceerd, waarin de jongste politieke ontwikkelingen zijn verwerkt (Boom, 223 blz., f38,50, ISBN: 90 5352 144 5).

Onder redactie van professor Van den Eerenbeemt is deel 2 van het driedelige standaardwerk *Geschiedenis van Noord-Brabant* verschenen. Deel 1 ging over traditie en modernisering, deel 2 staat in het teken van emancipatie en industrialisering. Aan de uitgave hebben weer veel auteurs meegewerkt, zoals de professoren Klep, Bosman en Nissen. Het laatste deel, met als thema dynamiek en expansie, staat voor volgend jaar mei gepland (Boom, 432 blz., f70,00 per deel, na 1 januari f85,00, ISBN: 90 5352 218 2).

Hugo de Groot had al een bewogen leven achter de rug toen hij in 1621 de deksel van de boekenkist over zijn hoofd trok. In deze 'Hollandse periode' werd hij niet alleen pleitbezorger van de Republiek, maar was hij ook al vermaard dichter, theoloog en historicus. Daarover gaat de bundel *De Hollandse jaren van Hugo de Groot*, onder redactie van H. Nellen en J. Trapman (Verloren, 220 blz., f40,00, ISBN: 90 6550 564 6).

In *Uitgesproken, opgeschreven* staan elf essays van Hella Haasse over de achttiende eeuw. Ze gaan over het nieuwe beeld van de vrouw, het ontstaan van de pers, over Belle van Zuylen en Willem III, maar ook over tuinen en bossen (Querido, 186 blz., prijs f39,90, ISBN: 90 214 6493 4).

'Dan liever de lucht in': ongetwijfeld een van de bekendste citaten uit de Nederlandse geschiedenis. Nu is het de titel van een boek waarin dertien schrijvers hun favoriete verhaal uit de vaderlandse geschiedenis als uitgangspunt hebben genomen voor een literair opstel. Zo liet Anna Enquist zich inspireren door 'de wonderbare redding van Klaas Klaassen Bording'. Zoals de flaptekst zegt, het zijn verhalen die 'misschien niet helemaal historisch verantwoord zijn, maar waaruit ontegenzeggelijk de lust van het vertellen spreekt' (Querido, 242 blz., f29,90, ISBN: 90 214 5005 4).

Gerry Adams heeft opgeschreven wat hij tot nu toe in z'n leven heeft meegemaakt. In het Engels verscheen het boek onder de titel *Before the Dawn*, in Nederland heet het eenvoudig *Herinneringen*. Adams beperkt zich tot de eerste dertig jaar van z'n leven. Het boek eindigt begin jaren tachtig. Het vredesproces in Noord-Ierland wordt kort in de epiloog besproken (Babylon De Geus, 301 blz., f49,50, ISBN: 90 6222 319 2).

Peter ter Horst, correspondent van *NRC Handelsblad*, beschrijft in *De Trek* de veranderingen in Zuid-Afrika. De afgelopen vijf jaar heeft Ter Horst de overgang van apartheid naar democratie meegemaakt. Met behulp van interviews, korte uitstapjes naar het verleden en journalistieke beschrijvingen laat hij zien hoe zwart en blank proberen samen te leven. (Balans, 244 blz., f35,00, ISBN: 90 5018 344 1).

Hoe staat het met de democratie na de val van de Muur? Heeft ze de uiteindelijke overwinning behaald, of dreigt een ernstige crisis. Jan de Kievid stort zich in *Democratie* op het begrip zelf, de historische ontwikkeling ervan, de problemen en dilemma's in een democratische samenleving, en de situatie in Nederland, Oost-Europa en de Derde Wereld. Eén van zijn conclusies: 'Democratie is een nastrevenswaardig, maar nooit helemaal te bereiken ideaal'. (Coutinho, f39,50, ISBN: 90 6283260 025 0).

Ruud Slotboom

AFSCHEIDSBUNDEL

A.Th. van Deursen, *De hartslag van het leven, studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Bert Bakker, Amsterdam 1996), 464 blz., prijs f...

Op 28 juni van dit jaar nam professor Van Deursen afscheid als hoogleraar van de Vrije Universiteit. De schrijver van *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*,

Bavianen en Slijkgeuzen en *Een dorp in de polder, Graft in de 17e eeuw* werd geëerd met een liber amicorum en een bundel met zijn belangrijkste historische artikelen en lezingen; zestien opstellen uit de afgelopen vijf en twintig jaar over politiek, cultuur, godsdienst en staat van de Republiek, waaronder het hoofdstuk IV uit *Geschiedenis van de Nederlanden* onder redactie van Blom en Lamberts.

Dit hoofdstuk draagt de titel 'De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden(1588-1780)'. Van Deursen houdt dus precies op waar de stofomschrijving van het examenonderwerp begint. Het is daarom de perfecte samenvatting van de voorafgaande periode. Vooral de paragraaf 'De naderende crisis 1751-1780' is hierbij erg verhelderend. Van Deursen concludeert dat de politieke oppositie in de jaren zeventig vaag en onbelijnd was. De oppositie vond elkaar eigenlijk alleen in de afkeer van de stadhouder. Het overkoepelend begrip van patriotten voor deze oppositie vindt hij dan ook onterecht. De zeventig bladzijden van dit artikel zijn eigenlijk verplichte kost voor een docent die het examenonderwerp wil inleiden en het zijn chronologische plaats in de Nederlandse geschiedenis wil geven. Bovendien krijgt de koper van deze bundel er dan nog zoveel ander moois bij, zoals prachtige biografieën van Maurits, Rembrandt en Jacob Cats. Daarnaast de geschiedenis van Drente in de 16e eeuw en uiteraard van alles uit het dorpje Graft.

Al deze stukken zijn geschreven in de kenmerkende stijl van Van Deursen; een eigen mening die ingebed wordt in een meeslepende, verhalende stijl. Met deze bundel bewijst Van Deursen eens te meer dat er ook in Nederland auteurs zijn die een goed verhaal kunnen vertellen, zonder dat daarvoor het historisch onderzoek geweld wordt aangedaan. Voor de docent geschiedenis is dit boek zeker een aanrader. Ik durf te wedden dat er bij de lesvoorbereiding vaak in gebladerd zal worden!

Jos Trippenree

NATIE – STAAT

Koen Koch en Paul Scheffer (red.), *Het nut van Nederland, opstellen over soevereiniteit en identiteit* (Bert Bakker, Amsterdam 1996) 290 blz., f39,90.

Bij een examenonderwerp over de eenwording van Nederland kan deze verzameling opstellen goed dienen als theoretisch achtergrondmateriaal voor de docent. Deze bun-

del is ooit ontstaan uit een discussie tussen Paul Scheffer en Koen Koch in NRC Handelsblad. Naar aanleiding van de Europese integratie en de ontwikkeling van Nederland als multi-culturele samenleving, ging Scheffer op zoek naar de ware kern van de natie-staat Nederland. Koch ging hierop in de aanval en verweet Scheffer een hopeloze zoektocht te ondernemen. Een keur van schrijvers en wetenschappers ging zich vervolgens met het debat bemoeien.

Interessant in verband met het examenonderwerp is bijvoorbeeld de bijdrage van Pieter Hilhorst over patriottisme en de gehechtheid aan universele waarden. Dit artikel begint bij de Verlichting en weet heel knap een link te leggen met de hedendaagse problemen van de natie-staat. Misschien kan de docent aan de hand van dit artikel de problemen van 1780 vertalen naar het heden, waardoor het onderwerp een meerwaarde voor de leerlingen kan krijgen. Ook het artikel van Vlaming Jacob Delwaide over de Vlaamse nationale geschiedenis raakt op een aantal plaatsen aan het examenonderwerp. Daarnaast biedt deze bundel een aardige samenvatting van de diverse benaderingswijzen van het begrip nationalisme in de geschiedenis.

Het enige bezwaar dat aan deze bundel kleeft is het jargon van de wetenschapper. Het taalgebruik is dikwijls zo abstract dat de lezer vele bladzijden letterlijk moet doorworstelen om bij de conclusie te komen. Maar vaak wordt de doorzetter dan wel beloond. Zo worden er duidelijke standpunten ingenomen over het multi-culturele karakter van ons land en worden er ook meegedacht om tot een betere integratie te komen dan nu het geval is. Conclusie is dan ook dat deze bundel taaie stof biedt, maar wel erg de moeite waard is. En gelukkig behoren de artikelen die raken aan het examenonderwerp tot de meest leesbare.

Jos Trippenree

LIEUX DE MÉMOIRE

N.C.F. van Sas (red.), *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Contact, Amsterdam 1995) 160 blz., prijs f39,90.

In het licht van Europa 1992 ging ook Nederland zich afvragen of er zoiets bestond als een Nederlandse cultuur, een Nederlandse identiteit en welke rol nationale gevoelens hier in de loop van de geschiedenis een rol gespeeld hebben. Maar ook al voor die tijd groeide bij historici de overtuiging dat het idee dat het Nederlandse nationaliteitsbesef maar zwak ontwikkeld zou zijn, op een misverstand berustte. Tot die historici behoort de Amsterdamse hoogleraar in de geschiedenis van natie- en staatsvorming, N.C.F. van Sas. Onder de titel *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* bracht hij een twaalftal korte artikelen bijeen die in 1993 en 1994 in NRC Handelsblad stonden.

Van Sas werd geïnspireerd door de serie *Les lieux de mémoire*, waarin historici onder leiding van Pierre Nora het collectieve geheugen van de Fransen proberen vast te leggen. De term *lieu de mémoire* staat voor 'een letterlijke of figuurlij-

ke plek waaraan zich de nationale herinnering kan hechten'. Het is een tamelijk vaag begrip, waarin monumenten en gebouwen, landschappen en taferelen, helden en heldinnen, gebeurtenissen en feesten een plaats kunnen vinden.

Deze bundel over Nederlandse lieux de mémoire bevat onder andere bijdragen over oude en relatief jonge monumenten; tot de laatste categorie reken ik het nationaal monument op de Dam (een bijdrage van J.C.H. Blom) en het Gedenkteken aan den Volksgeest van 1830, kortweg Naatje, dat al in 1914 werd afgebroken om de modernisering van het Damplein mogelijk te maken (een bijdrage van Henri Beunders). Hoe interessant de beschouwingen over de totstandkoming en de waardering van deze monumenten ook zijn, ik - en ook een enkele auteur - bleef zitten met de vraag of we hier met een 'echte' lieu de mémoire te maken hadden. Eenzelfde vraag kwam bij mij op na lezing van de op zich interessante bijdrage van Bastiaan Bommelé, die Johan Cruijff opvoert als 'de belichaming van een nieuwe tijd' (de jaren zestig). Kan iemand al tijdens zijn of haar leven tot ankerplaats van het collectief geheugen worden? Is iedere erflater van onze beschaving per definitie ook een lieu de mémoire?

Al lezend steeg mijn voorkeur voor de bijdragen die een lieu met een langere staat van dienst beschreven, zoals het slot Loevestein, de Synode van Dordrecht, en helden en heldinnen van de vaderlandse geschiedenisboekjes. In haar artikel over Kenau Simonsdr. Hasselaer laat Marijke Meijer Drees zien hoe deze bekende heldin al tijdens haar leven tot een mythe werd, hoe die mythe in de loop van de volgende eeuwen werd aangepast aan de wensen van de tijd tot zij in de twintigste eeuw definitief ontmaskerd - maar niet vergeten - zou worden. Een ander parcours volgden de martelaren van Gorcum. Wim Vroom laat zien hoe de verering werd ingezet door hun familie, maar zich ten tijde van de contra-reformatie verplaatste naar de Zuidelijke Nederlanden; vandaaruit werd hun zaligverklaring in 1675 bewerkstelligd. Pas na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 toen katholiek Nederland behoefte had aan nationale heiligen, steeg de belangstelling voor de martelaren van Gorcum in Nederland en toen zij in 1867 - in de hoogtijdagen van de nationale herdenkingen - heilig werden verklaard, werd de martelplaats een bedevaartsoord van betekenis voor heel katholiek Nederland.

In alle artikelen in deze bundel dient het concept lieu de mémoire als uitgangspunt; sommige auteurs gaan ervanuit dat hun onderwerp zo'n lieu is, andere vragen zich dat af of worstelen met de vraag welke plaats het inneemt in de vaderlandse herinnering. Door die problematiserende benadering heeft de bundel samenhang, maar werd de betooglijn van sommige artikelen nogal ingewikkeld. Dat neemt niet weg dat een aantal stukken uit deze bundel mijns inziens door leerlingen uit de bovenbouw wel zelfstandig gelezen zouden kunnen worden. Het artikel over Koninginnedag van Henk te Velde lijkt me ook erg bruikbaar voor een les over de plaats van de monarchie in de Nederlandse samenleving en waarom zou een lessenserie over de jaren zestig niet kunnen beginnen met een stukje over Cruijff?

Fia Dieteren

VRIJHEID EN GROEPSCONTROLE

Christophe de Voogd, *Geschiedenis van Nederland* (Arena, Amsterdam 1996) 360 blz. f44,90.

Een geschiedenis van Nederland, van prehistorie tot aan de vorming van het paarse kabinet, geschreven door een Fransman!

Christophe de Voogd, van oorsprong docent geschiedenis, was zeven jaar directeur van het Institut Française in Den Haag. Dit boek werd oorspronkelijk voor een Frans lezerspubliek geschreven en pas dit jaar in het Nederlands vertaald. Net als Simon Schama is De Voogd in de eerste plaats geïntrigeerd door het Nederlandse landschap en wat de bevolking ervan gemaakt heeft. Maar daarnaast heeft hij de verfrissende kijk van de buitenstaander op onze geschiedenis waardoor het lijkt of bekende feiten en stoffige episodes een nieuwe lading krijgen. Zo ook de periode van de 'Nederlandse revolutie'. Christophe de Voogd zal ingenomen zijn met het examenonderwerp, omdat hij vindt dat deze periode meer aandacht verdient en recht heeft op een evenwichtiger oordeel van ons Nederlanders.

In dertig bladzijden schetst hij een beeld van de periode 1781 tot 1839 dat nauw gerelateerd is aan de internationale gebeurtenissen. Voor een helder beeld van de plaats van de Republiek in de internationale politiek is dit hoofdstuk zeker aan te raden. Wel moet opgemerkt worden dat De Voogd zwaar leunt op Simon Schama's *Patriotten en Bevrijders*, maar omdat dit een pil van meer dan achthonderd bladzijden is, kan een docent met tijdgebrek uitstekend bij het hoofdstuk van De Voogd terecht. Daarnaast is het natuurlijk aardig om het verhaal over de Franse tijd te lezen uit de pen van een Fransman. Zeker het bewind van Napoleon's broer Lodewijk staat in een gunstig daglicht. De ontstaansgeschiedenis van het koninkrijk vanaf 1813 wordt weer in een internationaal kader geplaatst onder de interessante titel 'De hypothese van Groot-Nederland'. De conclusie van De Voogd is dat deze hypothese in 1839 voorgoed van de baan was, tot ongenoegen van enkele nostalgische geesten. Een boutte bewering over mensen als Pieter Geyl? In ieder geval is voor De Voogd hiermee een einde gekomen aan het langdurige heimwee naar de Bourgondische Nederlanden en de dromen van terugkeer naar de voormalige nationale glorie.

Ondanks zulke uitspraken is de tekst van dit hoofdstukje de moeite van het lezen waard, omdat ook hier weer de nadruk ligt op de internationale positie van het Koninkrijk. Omdat het land voor alles een kunstmatig bouwsel was om de Franse machtswellust in toom te houden, betekende dat de 'Verenigde Nederlanden' een speelbal van de grote mogendheden waren geworden. De hoop op vernieuwd internationaal aanzien was vervlogen en het noorden bleef verder op het tweede plan van de internationale politiek.

Een aardige conclusie van een Fransman die erg sympathiek ten opzichte van dit kleine landje staat. Want, zo besluit De Voogd zijn boek, welk ander land wijst met zoveel

vasthoudendheid politiek en sociaal geweld af? En hij besluit dan ook met de woorden van Descartes: "In welk ander land kan men genieten van zo'n volledige vrijheid?" Maar omdat De Voogd een kritische beschouwer is, voegt hij er wel aan toe dat men dan wel moet ontsnappen aan de groepscontrole!

Jos Trippenzee

EEN BLIK OP DE WERELD

World Press Photo. Dit kritisch weerzien (SDU, Den Haag 1996) 224 blz., prijs f49,90.

Foto's spelen al tientallen jaren een belangrijke rol in de media. Daar waar de grote gebeurtenissen begin deze eeuw slechts door een handjevol fotografen werden gevolgd, trekt nu een bataljon fotografen erop uit. Veel van die foto's komen na enkele jaren in schoolboeken terecht. Wie over Vietnam vertelt kan niet meer heen om de foto van het meisje dat voor de napalm vluchtte. En wie wil uitleggen wat er in 1989 op het *Plein van de Hemelse Vrede* gebeurde, moet de foto laten zien van de student die een colonne tanks tegenhield. Deze en andere foto's vinden we terug in *Dit kritisch weerzien*, uitgegeven ter gelegenheid van veertig jaar *World Press Photo*.

Bij het doorbladeren van het boek valt op hoeveel foto's onvergetelijk zijn; de Vietnamese politiechef die een vermeende Vietcong-strijder executeert, het kleine meisje dat vastzit na een vulkaanuitbarsting in Colombia, het lijk van de Amerikaanse militair die door Somalische strijders aan een touw wordt voortgetrokken. Deze drie voorbeelden maken gelijk duidelijk welk gevoel je bekruipt wanneer je naar de foto's kijkt. Aan de ene kant heb je bewondering voor de manier waarop de fotograaf de werkelijkheid vastlegt. Aan de andere kant is die werkelijkheid soms zo gruwelijk dat je je hoofd wilt afwenden. Fotografen hebben dat dilemma zelf ook. Maar zoals een van hen ooit zei: 'Met tranen in m'n ogen kan ik niet scherpstellen'. Een niet zo zeer cynische als wel realistische constatering.

Natuurlijk is het niet alleen kommer en kwel wat veertig jaar *World Press Photo* oplevert. Sommige foto's zijn ontroerend, grappig of karakteristiek. Schreeuwende meisjes bij de Beatles, Kissinger die met z'n vinger in z'n neus zit, Thatcher met een Engels vlaggetje in haar handen, een handje van een menselijk embryo van zes weken in een baarmoeder, de ingepakte Rijksdag in Berlijn: het zijn stuk voor stuk indrukwekkende beelden.

Wat deze uitgave bijzonder maakt, is dat er niet alleen foto's instaan, maar dat er ook fotografen en deskundigen aan het woord worden gelaten. Veel foto's zijn voorzien van commentaar, waardoor duidelijker wordt waarom de foto werd genomen en waarom hij zo bekend werd. Zo geeft bijvoorbeeld James Colton, directeur fotografie van *Newsweek*, uitleg bij de foto van de Vietcong-strijder die wordt geëxecuteerd. Volgens Colton is het niet de foto zelf die bijzonder is als wel de gevolgen die de publikatie ervan had. Hij citeert de

fotograaf, Eddy Adams, die ooit eens zei: 'Elke idioot had die foto kunnen maken'. Waar het om ging was dat mensen mede door deze foto gingen twijfelen aan het nut van de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam.

Omgekeerd is het bijvoorbeeld met het werk van meer-voudig prijswinnaar James Nachtweih. Op een van z'n foto's is te zien hoe een Somalische moeder haar kind ten grave draagt. Iedereen wist al dat de hongersnood in het Afrikaanse land verschrikkelijk was, maar Nachtweih liet met z'n foto zien wat dat voor de mensen betekende. Niet het nieuws-aspect speelt hier een centrale rol, maar de verbeelding van het menselijk leed.

Het is juist deze aandacht voor de achtergrond van de foto's die het boek aantrekkelijk maakt voor het onderwijs. De foto's zijn al vaker gepubliceerd, maar nu wordt eens uitgelegd waarom ze zijn gemaakt, hoe de fotograaf te werk ging en welke invloed ze hebben gehad.

Ruud Slotboom

MILIEUGESCHIEDENIS

Gino Huiskes, De visschen vergeeven (Boom, Amsterdam 1995) 124 blz.,

Weliswaar heeft Gino Huiskes in opdracht van het Zuiveringsschap Drenthe de geschiedenis van de watervervuiling en -zuivering in deze provincie beschreven, maar zijn boek overstijgt op diverse punten zijn regionale betekenis. Zo is het eerste deel een uitstekende samenvatting van de Nederlandse milieugeschiedenis van de negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. De opvattingen van de hygiënist en de contagionisten worden duidelijk in verband gebracht met de politieke situatie in de negentiende eeuw, terwijl de Drentse situatie de algemene lijn steeds voorbeeldig illustreert. De literatuuropgave laat dan ook zien dat alle bekende standaardwerken over deze periode zijn gekoppeld aan jaarverslagen, provinciale en gemeentelijke dossiers en diverse rapporten.

Het gebruik van het tonnenstelsel wordt prachtig beschreven aan de hand van de situatie in Meppel, waar geen gebruik werd gemaakt van gesloten beerputten maar van open tonnen die onder zittingen werden geschoven en zo als toilet dienst deden. Bovendien gebruikte men die zelfde tonnen als afvalbak. Zo'n voorbeeld geeft niet alleen aan hoe men - praktisch - zijn diverse soorten afval via één methode wist kwijt te raken, maar laat ook zien hoe hard de nieuwe opvattingen over hygiëne nodig waren. Uit dezelfde bron komt ook naar voren dat niet alleen de mensen zelf praktische zin hadden: zo gebruikte de gemeente het afval in de tonnen als mest (zij kon met de verkoop van dat produkt de ophaalkosten aardig dekken).

Fascinerend maar wrang is het verhaal over het Vluchtelingenkamp Westerborg waar een zeer modern zuiveringssysteem werd aangelegd om epidemieën tegen te gaan. Een verhaal met een paradoxale pointe: een uitzonderlijke aandacht voor het leefmilieu in een kamp dat deel uitmaakte van het 'Endlösungs'-project'.

Als het boek dichterbij in de tijd is aangeland, nemen de regionale bronnen uiteraard de overhand, maar een vlotte schrijfstijl zorgt ervoor dat de tekst nergens in een saaie opsomming verzandt. Bovendien blijft het boeiend om te lezen hoe Provinciale Staten en gemeenteraden steeds weer

verstrikt raken in de afweging economische belangen - milieuproblematiek. De voorbeelden die hierover gegeven worden, zijn met een kleine bewerking goed te gebruiken in de lessen staatsinrichting over het functioneren van de gemeenteraad. Omdat Huisjes tot de jaren negentig doorgaat kan ook de verandering in mentaliteit uitstekend worden aangegeven.

Het moge duidelijk zijn dat deze regionale milieustudie zeker zijn waarde heeft voor de docent geschiedenis, niet alleen als thema voor de lessen staatsinrichting, maar ook als naslagwerk bij de behandeling van de milieugeschiedenis in Nederland. Het aardige is bovendien dat de auteur laat zien dat beide thema's prima zijn samen te voegen.

Jos Trippenzee

NIEUWE SERIE

**Judith Andries,
Nederlanders in
Amerika
(HD Uitgevers,
Hilversum 1996)
112 blz., geïllustreerd,
prijs f24,95.**

Onder auspiciën van de NJBG, de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis, verschenen deze herfst de twee eerste deeltjes in de Janua-reeks, die, zoals in de jaren 60 en 70 de Fibula-uitgaven, tot doel heeft geschiedenis beter toegankelijk te maken voor jongeren en de geïnteresseerde leek. Het is de bedoeling ieder jaar in ieder geval twee boeken te doen verschijnen, die op een of andere manier te maken hebben met een herdenking of tentoonstelling van dat moment. *Nederlanders in Amerika* is het tweede deeltje en wordt uitgegeven met oog op het eindexamen Amerika van dit schooljaar.

Historica en journaliste Judith Andries beschrijft de 'migratiegolven' van Nederlanders naar de nieuwe wereld in de 17e en 19e eeuw. Allereerst gaat zij in op het wel en wee van de kolonie Nieuw-Amsterdam, die alleen al door het enorme numerieke overwicht van de Engelse volksplantingen in de buurt geen schijn van kans had om te blijven voortbestaan. Ze vertelt (kort) over het dagelijks leven en de politieke lotgevallen op Manhattan. In de 19e eeuw, de tijd van de grote migratie, bestond de bijdrage vanuit Nederland onder andere uit de volksplanting onder leiding van dominee Albertus van Raalte in Holland (Michigan) en de stichting van Pella in Iowa door Afgescheidenen onder leiding van dominee Hendrik Scholte. Het verhaal over deze kolonisten wordt zo nu en dan onderbroken door informatie over gebeurtenissen in Verenigde Staten, die invloed uitoefden op de komst en het leven van immigranten.

Het boekje is voor leerlingen heel toegankelijk. De illustraties zijn origineel - ook foto's van manier waarop nu nog het Hollandschap in de verschillende plaatsen wordt herdacht. Het graaft niet erg diep en eigenlijk zou je als leraar wat meer willen weten. Maar dat is op zich geen nadeel natuurlijk. Voor de schoolbibliotheek is dit een aanrader, een goed begin van een hopelijk lange reeks.

ORANJERELLEN IN DE FRANSE TIJD

B.K. van der Veen, *Het Kollumer oproer van 1797 naar de verhalen van medespelers* (Skipper Publishing, Zutphen 1995) 178 blz., prijs f35,-. Het boek is rechtstreeks bij de auteur/uitgever te bestellen: Van Achteveltstraat 10, 7203 CG Zutphen. Tel. 05750-43560.

Het Kollumer oproer van de Fries Berend van der Veen is een zeer persoonlijke weergave van een gebeurtenis, die Friezen misschien wel kennen, maar in de rest van Nederland hoogstens als kreet is doorgedrongen. Bij mij is dat het geval en ik begon dan ook te lezen in de veronderstelling dat ik van dit boek iets wijzer zou worden. Bij de inleiding lukte dat niet zo. Nergens staat wie er nu eigenlijk waarom en wanneer in Kollum in oproer kwamen. Daar gaat het de auteur ook niet zo om. '*Niet de historische gebeurtenissen maar de mensen achter die gebeurtenissen ... komen voor mij op de allereerste plaats*', zegt hij in voorwoord en op achterflap.

Maar de aanhouder wint, dus ik las door. Het verhaal over het oproer wordt gedaan door bronfragmenten aan elkaar te praten. Ze zijn vanuit de persoonlijke mening van de auteur min of meer vooraf al geïnterpreteerd. Het verhaal is daarom moeilijk leesbaar en als historicus vraag je je voortdurend af wat je hier nu van moet denken. De auteur beweert regelmatig dingen waarvan je tenen krommen.

Voor Friezen is dit boek misschien toch erg leuk; het bevat veel bronfragmenten, die je zou kunnen gebruiken voor de regionale invalshoek van de Franse tijd, maar als geheel is het een uiterst subjectief werk zo vol inleving, dat het teveel is van het goede.

TIJDSCHRIFT

***Geschiedenis in de klas*,
nummer 48, jaargang
16, oktober 1996
(Stichting Geschiedenis
in de klas, Postbus 32,
2360 AA Warmond /
Blijde Inkomststraat
21, 3000 Leuven
België).**

Al weer geruime tijd werkt de redactie van het blad *Geschiedenis in de klas* samen met Belgische collega's en het tijdschrift *DIGO*. Aan dit speciale nummer 'Over Belgen en Bataven' is dat goed te zien.

Het bevat artikelen en lesmateriaal over de periode die in dit nummer van Kleio verder niet aan de orde komt, 1813 -1830. De publieke opinie in de Zuidelijke Nederlanden, De Belgische opstand in een Vlaams en een Nederlands beeldverhaal, het BRT-programma 150 jaar Belgen en daarvan het gedeelte over de septemberdagen van 1830: alleen al daarom de moeite waard om aan te schaffen, als u nog geen abonnee bent. Het openingsartikel gaat over Van der Capellen aan de hand van het boek van Hella Haase.

Zoals gebruikelijk in dit tijdschrift is het ruim voorzien van lessuggesties en lesmateriaal.

Tineke Bogaerts

Kleiookrant

Examenvoorbereiding vbo/mavo

De uitnodiging, gedaan in KLEIO 7/1996, om op het CITO geïnformeerd te worden over examenproblematiek is nu geconcretiseerd. Op woensdag 5 maart worden de mensen die zich aangemeld hebben verwacht in Arnhem. De lunch wordt aangeboden - overige kosten zijn voor eigen rekening. Meld u aan bij Huub Kurstjens, lid van het VGN-bestuur. Er is overigens slechts ruimte voor een klein gezelschap.

Ter opfrissing van uw kennis over de tot standkoming, de evaluatie en de afronding van het examen wordt aangeraden het speciale KLEIO-Vbo/Mavonummer van vorig jaar te raadplegen (36e jg., nr.4, mei 1995).

Nog een waarschuwing. De eindtoets CE is het product van twee jaar werk, waarbij de stofomschrijving uitgangspunt is. Dat betekent dat niet is uitgegaan van de examenkaternen van de verschillende uitgeverij. De keuzes die hierin worden gemaakt komen volledig op het conto van de schrijvers en hoeven dus niet overeen te komen met de stofomschrijving.

Wees daarom als docent kritisch met het uitzoeken van een katern en houd de stofomschrijving erbij.

Jos Trippenzee

LET OP Syllabus voor vbo/mavo

Het Cito en de CEVO hebben syllabi uitgebracht behorende bij het centraal examen VBO/MAVO. Ook voor geschiedenis en staatsinrichting is een syllabus beschikbaar. Hierin wordt het nieuwe examenprogramma vermeld en uitgebreid toegelicht. Er worden zaken behandeld als het aantal vragen en de verdeling ervan over de domeinen, het gebruik van vraagvormen en bronnen en het verschil tussen een C en een D examen.

Vraag op school eens of deze syllabus al gekocht is of bestel hem bij het Cito (prijs f15,- excl. verzendkosten). De syllabus is een belangrijke ondersteuning tijdens de voorbereiding van de leerlingen op het centraal examen. Ook voor de lerarenopleidingen bruikbaar.

Te bestellen bij:
Cito, Sectie Verkoop,
Postbus 1034, 6801 MG
Arnhem. Tel. 026-3521590.

Examenvoorbereidingstoets VBO en MAVO C/D

Het Cito geeft voor het algemeen voortgezet onderwijs (AVO) diverse ondersteunende producten uit ter voorbereiding van het centraal examen. Dit jaar zal voor het vak Geschiedenis en Staatsinrichting op VBO en MAVO C/D een examenvoorbereidingstoets verschijnen. Deze uitgave zal naast een uitgebreide en overzichtelijke handleiding twee opgavenpakketten bevatten.

Het eerste opgavenpakket is géén toets in de gebruikelijke zin van het woord, maar een verzameling van opgaven toegespitst op het *hanteren van structuurbegrippen en vaardigheden*, waarbij gebruik gemaakt is van de examens van de afgelopen jaren (het gaat hier dus om reeds *bestaande* opgaven die *niet* gekoppeld zijn aan de examenonderwerpen van het examenjaar 1996-1997). Dit pakket is uitstekend geschikt om te oefenen met structuurbegrippen en vaardigheden, zoals ze in de afgelopen examens voorgekomen zijn en zoals ze met de invoering van het nieuwe examenprogramma vanaf 1997 gaan voorkomen. Het pakket heeft dan ook een langere gebruikswaarde. De opgaven zijn gebundeld in een mapje en de bladzijden zijn aan beide kanten bedrukt.

Het tweede opgavenpakket, wél een toets, behandelt de

twee examenonderwerpen van het examenjaar 1996-1997 en is toegespitst op structuurbegrippen en vaardigheden gekoppeld aan de stofomschrijvingen van de beide examenonderwerpen van het examenjaar 1996-1997. De toets is geschikt om ter voorbereiding van het komende examen met leerlingen de examenonderwerpen te oefenen aan de hand van structuurbegrippen en vaardigheden. Het pakket heeft een kortere gebruikswaarde en kan alleen voor het onderdeel 'Het ontstaan van het moderne Nederland (ca. 1780 tot 1830)' nog gebruikt worden in het examenjaar 1997-1998.

De opgaven zijn losbladig op dik papier gedrukt en voor iedere opgave is een aparte bladzijde gebruikt en slechts aan één kant bedrukt. Zo kunt u de toetsen voor gebruik in de klas gemakkelijk kopiëren.

U kunt dit Cito-product alleen in zijn geheel bestellen. Gebruik daarvoor de bestelkaarten achterin de Cito-catalogus die iedere school toegezonden heeft gekregen of neem contact met de sectie Verkoop van het Cito, Postbus 1034, 6801 MG Arnhem. Tel. 026-3521590, fax 026-3521135. Bestelnummer: 56639 Prijs: f60,-.

Verschijningsdatum: rond 20 januari 1997.

Verzoek van de penningmeester

Willen alle leden, die nog geld tegoed hebben van de VGN, dit uiterlijk 20 december declareren!

WIEG

Brochure 'Steeds beter'

Het WIEG-seminar van dit jaar was gewijd aan het verbeteren van prestaties bij leerlingen. De Engelse deskundige Sue Bennett, van de School Curriculum and Assessment Authority kondigde toen aan dat haar instituut een publikatie hierover zou uitbrengen. De *Exemplification of Standards* is een praktisch boekwerkje waar duidelijk wordt aangegeven waarom tot een bepaalde beoordeling van leerlingenwerk besloten is. Veel voorbeelden zijn kopieën van leerlingenwerk, voorzien van aantekeningen van hun docent. Dit boekje kan voor f10,- inclusief verzending bij de WIEG op onderstaand adres worden besteld. Nadat dit bedrag is overgemaakt op Postgiro 128701, ter attentie van SCAA boekje WIEG, wordt het aan u toegezonden.

Als WIEG willen we het komende jaar verder praten over het beoordelen van historische vaardigheden en het verbeteren van prestaties bij leerlingen. Wie belangstelling heeft hiervoor, wordt van harte uitgenodigd zich op te geven bij ondergetekende. Aan de hand van de Engelse publicatie en eigen ervaringen willen we proberen voor Nederlandse docenten een vergelijkbare publicatie te ontwikkelen.

Joke van der Leeuw-Roord,
Voorzitter WIEG,
Louise Henriëttestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel/fax 070-3853669.

Commissie Cliomatica

Patriotten-programma

Op zaterdag 29 september jl. werd de CE-nascholingsdag gehouden van de Erasmus Universiteit en de Hogeschool Rotterdam & Omstreken. Cunera Klijn en Peter van Drunen presenteerden daar het computerprogramma 'Patriotten'. Via bronnen uit de tijd zelf, zowel prenten als teksten, en vragen moeten de leerlingen komen tot conclusies over deze periode. Met name de mogelijkheid leerlingen in de prenten iets te laten opzoeken en aanklikken is aantrekkelijk. Het programma is gemakkelijk te bedienen en een uitgebreide installatieprocedure wordt bijgeleverd. Ook voor mavo-leerlingen is het goed te gebruiken.

Het programma kost f10,- (excl. verzendkosten) en is te bestellen bij de Hogeschool Rotterdam & Omstreken, Museumpark 40, 3015 CX Rotterdam. Tel. 010-2414177.

CD-Rom Nederland 1780 - 1830

De bronnen van de nascholingsdag in Rotterdam (en nog meer) zijn verkrijgbaar op CD-Rom. Ze zijn voorzien van een korte inhoudsbeschrijving, zodat duidelijk wordt bij welk onderwerp ze inzetbaar zijn. De bronnen zijn gescand in TIF-formaat en omgezet naar BMP-formaat. Beide formats staan op de CD-Rom; u kunt dus inlezen onder Windows en onder DOS. Eventuele andere formats zijn ook leverbaar.

Neem voor deze CD-Rom schriftelijk contact op met Peter van Drunen, Bruykersstraat 32, 3237 AB Vierpolders. De CD-Rom zal maximaal f50,- gaan kosten.

Historisch Museum Rotterdam

De vrouw in 18e eeuw Nederland

Atlas van Stolk organiseert in het Schielandshuis (Korte Hoogstraat 31) een prentenexpositie naar een idee van Suzanne von Wolzogen Kühr. In 1914 promoveerde zij op *De Nederlandse vrouw in de eerste helft der 18e eeuw*; zes jaar later publiceerde zij een vervolgstudie over Nederlandse vrouwen in de tweede helft van de eeuw.

Vooraf het tweede deel is interessant met oog op het examenonderwerp Nederland van dit schooljaar. Toen traden vrouwen, in de nieuwe waardering die zij genoten, veel meer voor het voetlicht.

Von Wolzogen Kühr concludeert dat aan het einde van de 18e eeuw er absoluut nog geen sprake was van praktische veranderingen in het leven van vrouwen, maar dat de maatschappelijke positie van vrouwen en alles erop en erom in

ieder geval voor het eerst aan de orde was gesteld. Voor haar onderzoek gebruikte de auteur letterkundige bronnen, maar ook prentencollecties, waaronder die van Atlas van Stolk. De expositie bestaat voornamelijk uit deze geraadpleegde prenten en tekeningen en geeft een blik op het dagelijks leven van de 18e eeuwse vrouw. Ook wordt aandacht geschonken aan 'werkende vrouwen' uit de betere stand, met name schrijfsters en dichters en haar werk, en aan de vrouw als factor in de politiek in die tijd.

Bij de tentoonstelling is een geïllustreerd vouwblad verschenen met informatie over de prenten en over leven en werk van Suzanne von Wolzogen Kühr. Te bezoeken tot en met 19 januari 1997.

'Locale geschiedenis is wereldgeschiedenis'

VGN DIDACTIEKCONFERENTIE 1997 OMGEVINGSGESCHIEDENIS

31 januari en 1 februari
Vught

De belangstelling voor locale en regionale geschiedenis groeit weer. Docenten vernieuwen hun geschiedenisonderwijs en ontdekken daarbij steeds meer mogelijkheden in de eigen omgeving. In het verleden van de eigen leefwereld komen allerlei aspecten van de 'grote' geschiedenis goed tot leven. En training van vaardigheden en benaderingswijzen is juist in de eigen omgeving goed te verwezenlijken.

Musea, archieven en andere cultuur-historische instellingen willen en moeten een groter publiek bereiken. In het onderwijs liggen veel mogelijkheden om mensen al

jong te boeien. De overheid stimuleert deze benadering, zoals blijkt uit de nota *Cultuur en School*.

Het programma van deze actieve, nuttige en inspirerende conferentie is geënt op de kerndoelen basisvorming én de examenprogramma's van vbo tot en met vwo. Er zijn activiteiten voor docenten in onderbouw én bovenbouw, in mavo/vbo en vwo/havo. De conferentie heeft mede tot doel de samenwerking tussen het geschiedenisonderwijs en de cultuur-historische instellingen te vergroten. Wederzijdse behoeften en (on)mogelijkheden komen aan de orde.

Voor het eerst voor een VGN-Didactiekconferentie zijn er daarom enkele tientallen plaatsen gereserveerd voor (educatieve) medewerkers van musea, archieven, archeologische diensten, provinciale steunpunten, enzovoort.

De kosten bedragen f295,- (VGN-leden) of f345,- (niet VGN-leden) voor maaltijden, logies, koffie/thee en de conferentiemap met veel praktische informatie. In het kader van het scholingsbeleid is vergoeding door de school mogelijk.

Aanmelding:

- via de kaart in de speciale folder, die naar scholen en instellingen is gestuurd;
- bij de secretaris van de VGN-Didactiek- en Activiteitencommissie Hans Kummerer, Ockenburghpark 46, 5709 ML Helmond. Tel. 0492-516810).

Na de aanmelding wordt uitgebreide informatie over het programma, het keuzeformulier voor de workshops en een machtiging voor betaling van de bijdrage toegestuurd. Na afloop wordt een certificaat uitgereikt.

49

Presentaties en lezingen

- 'De school binnenste buiten. Omgevingsgeschiedenis in en om de school', door Hans van der Linden, educatief medewerker Stichting Brabantse Regionale Geschiedenis en voorzitter van het Landelijk Overleg Omgevingsgeschiedenis;
- 'Locale geschiedenis: vles en bloed van de wereldgeschiedenis', door dr. Gerard Trienekens, hoofddocent economische en sociale geschiedenis Universiteit Utrecht;
- 'Zeeuwse vrouwen', door Kees Slager, historisch publicist en redacteur van het VPRO-programma OVT;
en verder
- 'Mien dörpke, een verhaal over een Gronings dorp', door Ynte Botke en Harm van der Veen;

- presentatie van de Nederlandse resultaten van het grote, internationale onderzoek Youth and History;
- markt van leermiddelen en educatief materiaal.

Workshops

1 Het museum als bron: archeologische vondsten, kranten, foto's en de arbeid-senquête.
2 De omgang met het locale verleden. Onderzoek door leerlingen naar beeldvorming van het plaatselijk verleden.
3 Werken met historische foto's. Het Molukse woonoord Schattenberg als voorbeeld.
4 De Pieterstraat in Delft of de Gasthuissteeg in Utrecht. De

straat als microkosmos in de 19e eeuw.
5 De omgeving op oude en nieuwe kaarten. Rotterdam en andere plaatsen als voorbeeld.
6 Heeft een doodshemd zakken? Op zoek naar sociale verschillen op de Zuiderbegraafplaats in Groningen.
7 Veranderingen in de stad 1900-19nu. Film, foto en krant in de klas.
8 Een lessenserie over industrieel erfgoed. Ervaringen in en met het archief.
9 Van Joke Smitschool tot Dam. Presentatie ter plekke van onderzoek door leerlingen naar de geschiedenis en ligging van gebouwen langs een route in Amsterdam.

10 Beoordeling en toetsing van onderzoek in de omgeving.
11 Historisch demografisch onderzoek door leerlingen: het archief in de klas.
12 Jeugdliteratuur en regionale geschiedenis.
13 Sporen van de oorlog. De geschiedenis van oorlogsmo-numenten onderzocht.
14 Het GEA-project: samenwerking van geschiedenis, economie en aardrijkskunde bij omgevingsonderwijs op scholengemeenschap Were Di in Valkenswaard.
15 Leskisten in de klas. Over mogelijkheden bij musea en het aanleggen van een eigen schoolverzameling.

Studiereis naar Cyprus

Van zaterdag 9 t/m zondag 16 februari (de carnavalsvakantie van regio Zuid) zal een negendaagse studiereis georganiseerd worden naar Cyprus, het eiland waar Feniciërs, Achaeërs, Egyptenaren, Romeinen, Byzantijnen, Arabieren, Genuezen, Osmanen en tenslotte de Britten hun voetstappen hebben achtergelaten. En niet alleen voetstappen ... er zijn hele reeksen bezienswaardige plaatsen en plaatsjes, die wij zullen bezoeken.

De reissom bedraagt vanaf f2290,-, met unieke vaste prijs garantie!

Nadere informatie Bij N. Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC Dongen. Tel/fax 0162-320856.

Allard Pierson Museum Amsterdam

'Mooi versierd' Antiek Grieks Aardewerk

Het Allard Pierson Museum in Amsterdam is na een uitgebreide verbouwing heropend met de tentoonstelling van Grieks aardewerk van de Brusselse verzamelaar dr. J.L. Theodor, waarvan een aanzienlijk deel aan het museum is geschonken. Het zijn Attische voorwerpen uit de 6e eeuw v. Chr., met zwarte figuren op een lichte achtergrond. Mythen, dieren en allerlei vormen van tijdverdrif zijn afgebeeld.

De tentoonstelling is tot en met 9 maart te bezoeken op de Oude Turfmarkt 127.

De Gilden in Gouda

Museum Het Catharina Gasthuis

Interessant in verband met het examen is de tentoonstelling die van 14 december tot en met 30 maart te zien is in Gouda over de Goudse gilden van 1404-1795. Toen de gilden in 1798 werden opgeheven waren er nog rond de dertig (zie hiervoor ook het artikel van prof.dr. M. Prak in dit nummer).

Bij de tentoonstelling verschijnt een publikatie bij uitgeverij Waanders met artikelen over gilden in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw door o.a. prof.dr. Jan Lucassen. Ook is een historisch overzicht per gilde opgenomen.

Een educatief project voor de bovenbouwgroepen van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het VO begeleidt de tentoonstelling. Voor meer informatie hierover: tel. 0182-588440.

Museum Het Catharina Gasthuis, Oosthaven 9, Achter de kerk 14, 2801 PB Gouda.

Noordbrabants Museum Den Bosch

Joods leven in Brabant

In 1796 kwam officieel een einde aan de achterstelling van de joden in Nederland. Op veel plaatsen kwam de joodse gemeenschap daarna langzaam maar zeker tot bloei. Ook de Brabantse joden konden redelijk ongestoord vorm geven aan de eigen religie en cultuur en traden meer naar voren. Joodse ondernemers gingen een rol spelen in het bedrijfsleven; joodse gebouwen sierden de Brabantse steden.

De tentoonstelling zal infor-

matie geven over deze bloeitijd in de negentiende eeuw. Hij is tot en met 9 maart te zien.

Bezoekadres: Verwersstraat 41, Den Bosch.

Jacob van Maerlant in het Museum van het boek

In Meermanno-Westreenianum, het Museum van het boek, is nog tot en met 26 januari een tentoonstelling te bezoeken, die een overzicht geeft van het werk van Jacob van Maerlant. Er zijn meer dan zestig middeleeuwse handschriften uit binnen- en buitenland te zien. Het *Maerlantmagazine* geeft informatie over Van Maerlant en de exemplaren van zijn werk. Voor bezoekers draait er een videofilm, gemaakt in samenwerking met de NOT. In de school-TV-serie 'Schrijvers over ongelukkige liefde' zal een aangepaste versie uitgezonden worden in januari 1997.

U kunt tegelijk gebruik maken van de gelegenheid om dan ook het Scriptorium te bezoeken, een middeleeuws 'schrijfatelier', dat onlangs werd geopend. Gehuld in monnikspij kan je daar aan de slag en ervaren hoe inspannend schriftelijk 'monnikenwerk' met ganzenveer en inkt kan zijn. Iedere laatste zondag van de maand is het scriptorium toegankelijk voor individuele bezoekers (kinderen en volwassenen). Voor groepen moet u een afspraak maken (tel. 070-3462700).

Museum van het boek, Prinsessegracht 30, Den Haag.

Scheepvaart- museum Amsterdam

Tot en met 14 april wordt in Amsterdam de herinnering levend gehouden aan het verblijf deze winter vierhonderd jaar geleden, van Willem Barentsz en zijn bemanning op Nova Zembla. Op zoek naar een noordelijke route naar Indië strandde het schip van Barentsz en moest de bemanning overwinteren, voordat men in zelfgebouwde sloepen de terugreis naar Holland durfde aanvaarden. Van de zeventien mannen keerden er twaalf terug. Diverse malen hebben Nederlandse en Russische archeologen op het eiland gezocht naar overblijfselen van de overwintering. Er is heel wat gevonden. Deze voorwerpen zijn nu te zien; het Behouden Huys zelf is gereconstrueerd op de binnenplaats van het museum.

Het museum organiseert in de kerstvakantie allerlei activiteiten rond deze tentoonstelling en voor scholen is er educatieve begeleiding. U kunt daarvoor het beste zelf contact opnemen met de dienst Groepsbezoek, Anneke Rubbens, tel. 020-5232238. Er is een docentenmap gemaakt om een bezoek met leerlingen voor te bereiden - informatie over het onderwerp, voorbereiding van een bezoek in de klas, vragen voor leerlingen etcetera. De educatieve dienst heeft hiermee met name tweede klassen VO op het oog, die aan de hand van de methode beschreven in het boekje *Werken met voorwerpen* (zie ook KLEIO, september 1996) aan het werk gaan. Bij tijdige afspraak geldt een kortingsstarief, anders niet! In verband met de ruimte en de

manier van werken wil men in het museum de bezoeken wat regisseren.

Kattenburgerplein 1,
Amsterdam.

Museon Den Haag

Nordic Explorers Ontdekkingsreizen vanuit Scandinavië

Ook in Den Haag kunt u terecht voor ontdekkingsreizigers. Het gaat hier om een reizende tentoonstelling samengesteld in Finland in vijf hoofdstukken: over de Viking Lijf Eriksson, de eerste Europeaan die rond het jaar 1000 voet zette op Amerikaanse bodem. Verder komen aan bod de Deen Vitus Bering, van de Beringstraat, de Fin

Nordenskjöld, die voor het eerst langs het noorden van Azië de Stille Oceaan wist te bereiken, De Noor Roald Amundsen van de 'ontdekking' van de Zuidpool en de Zweed Sven Hedin, die uitgebreid rondreisde in de binnenlanden van Azië.

Bij deze tentoonstelling is veel ruimte gereserveerd voor het bekijken van filmfragmenten en videopresentaties en kun je ook dingen zelf doen. De tentoonstelling is er nog tot en met 5 januari.

De Neder- landers en Descartes

In het Maison Descartes (Vijzelgracht 2A, Amsterdam) is een expositie te zien over de 'Nederlandse periode' van Descartes van 1629-1649.

Gedurende deze tijd verbleef hij vrijwel permanent in de Republiek en ontwikkelde hij een groot deel van zijn theorieën.

De tentoonstelling laat zien in welke omstandigheden Descartes toen leefde en waar hij woonde. Ook wordt ingegaan op zijn werk. Handschriften, documenten, oude drukken, stadsgezichten en portretten geven een indruk van het leven in de Republiek van deze belangrijke filosoof.

Voor het afspreken van een groepsbezoek:
tel. 020-6224936.

EUROCLIO

Gezocht

Thomas M. Monaghan, docent geschiedenis in Schotland, is op zoek naar een Nederlandse school waaraan hij een week lang een studiebezoek kan brengen. Dit bezoek wordt hem mogelijk gemaakt via het International Study Visit Bursary Scheme en zijn eigen school in Perth. Onder de indruk van het enthousiasme van de Nederlandse leraren die hij ontmoette tijdens het Phare-programma in Oxford en Praag hoopt hij hier het een en ander te kunnen leren. Daarnaast wil hij een uitwisselingsprogramma opzetten tussen de Nederlandse school en zijn eigen school.

Thomas M. Monaghan, Perth Grammar School, Gowans terrace, Perth PH1 5AZ, Scotland, United Kingdom.

Youth & History

Het vergelijkende Europees onderzoek naar het historisch bewustzijn en politieke hou-

ding onder 15-jarigen is afgerond. Dankzij de financiële ondersteuning van de Körber Stiftung in Hamburg, kon dit onderzoek plaatsvinden onder meer dan 31.000 leerlingen in 26 landen in Europa en in het Midden Oosten. Uit de resultaten, waaronder ook die van Nederlandse leerlingen, is veel interessante informatie te halen. Belangstellenden worden van harte uitgenodigd te reageren op één van de onderstaande adressen. U ontvangt dan zo snel mogelijk meer informatie over de publicatie *Youth & History* en over hoe u zich daarvoor kunt inschrijven (voor 31 december 1996).

Algemene Vergadering en conferentie van Euroclio 19 tm 23 maart 1997, Budapest, Hongarije

"Preparing for the 21st Century, principles for the design of History syllabuses. Chronological or thematic? Depth or breath? Skills or knowledge? Liberalism and Revolution in the 19 century, 1848 as a case study"

Tijdens de conferentie zullen aspecten aan de orde komen die aan bod komen in de ontwikkeling van de Tweede Fase. Voortbordurend op deze vernieuwingen, zal aandacht worden besteed aan de ontwikkeling van lesmateriaal waarbij het revolutionaire jaar 1848 als historisch thema centraal staat. De kosten voor deze cursus inclusief verblijf, bedragen fl. 550,- (excl. reiskosten). Vergoeding van de kosten is mogelijk door op uw school een beroep te doen op het Nascholingsfonds.

Voor al deze zaken kunnen belangstellenden meer informatie krijgen bij:

Joke van der Leeuw-Roord
Voorzitter EUROCLIO
Louise Henriëttestraat 16
2595 TH Den Haag
Tel & fax 070-385 36 69
Hélène Budé - Janssens
Secretaris EUROCLIO
Patrijslaan 12A
2261 ED Leidschendam
Tel 070-327 79 23
Fax 070-320 12 98

Nieuws van het

VGN

bestuur

In de Kleiokrant stonden de afgelopen tijd veel berichten over de tweede fase havo/vwo. Maar ook de andere sectoren van het onderwijs hebben de aandacht van het bestuur.

PABO en basisonderwijs

De Commissie PABO organiseerde in samenwerking met de SLO in oktober een conferentie over het te ontwikkelen PABO-curriculum geschiedenis. Ook de nieuw geformuleerde startbekwaamheden geschiedenis voor de begin-

nende leraar basisonderwijs kwamen aan de orde, alsmede de uitslag van een enquête die de commissie onder PABO-docenten had gehouden. Een direct resultaat van de enquête was een netwerk PABO-docenten geschiedenis. PABO-docenten bezien met zorg de ontwikkeling van vakdocent naar opleidingsdocent. Dit zal onvermijdelijk een negatieve uitstraling zal hebben op de kwaliteit van geschiedenis in het basisonderwijs.

Op 13 november kreeg de staatssecretaris van OC&W de herziene kendoelen basisonderwijs aangeboden, waarin vakoverstijgende elementen opmerkelijk veel aandacht krijgen. Geschiedenis is met zes (!) andere vakken ondergebracht in 'leergebied III Orientatie op mens en wereld.

Basisvorming

Tegelijk met de kerndoelen basisonderwijs zijn die voor de basisvorming herzien. Het betreft een "technische" redactionele herziening, waarbij gestreefd is naar meer samenhang tussen de vakken, vooral waar het de vaardigheden betreft. Trots meldt het ministerie dat na de herziening ook hier de nadruk nu meer ligt op vakoverstijgende thema's als emancipatie, intercultureel onderwijs, toekomstoriëntatie, democratisch burgerschap (in een multiculturele nationale en internationale samenleving), natuur- en milieu-educatie, cultuur- en media-educatie en informatie- en communicatietechnologie. Je zou haast vergeten dat je ook nog een vak moet geven...

Bovenbouw vbo/mavo

De nieuwe examenprogramma's vbo en mavo zijn ook af. Aan de vakoverstijgende thema's de basisvorming zijn hier internationalisering en verkeerseducatie toegevoegd. Het examenprogramma bestaat uit een basisdeel met de vaardigheden: leren uitvoeren, leren leren, leren communiceren, leren reflecteren op het werkproces en leren reflecteren op de toekomst, uit een kerndeel met de onderwerpen: Ontstaan en ontwikkeling van de industriële samenleving, Staatsinrichting van Nederland, Cultureel-mentale ontwikkelingen in een westerse samenleving na 1945, Migratie naar Nederland, Ontwikkelingen in Europa en Derde Wereld na 1945 en Volkscultuur in West-Europa in de vroeg-moderne tijd (16e tot en met 18e eeuw), en uit een verrijksdeel, dat bestaat uit het doen van historisch onderzoek.

Programma's voor eventuele combinatievakken geschiedenis / maatschappijleer of geschiedenis / aardrijkskunde / maatschappijleer zijn nog niet gereed. In hoeverre het examenprogramma in een (examen)jaar gerealiseerd kan worden is nog niet geheel duidelijk. Mogelijk worden onderdelen al in het voor-examenjaar afgesloten.

De Onderwijsraad, het veld en de politiek krijgen nog de kans zich over de voorgestelde

nieuwe kerndoelen en examenprogramma's te spreken. Uiteraard zal ook het VGN-bestuur op de plannen reageren. Daartoe zullen de diverse commissies om advies gevraagd worden.

Volwassenenonderwijs

Het volwassenenonderwijs luidt al geruime tijd de noodklok. Voor algemeen vormende vakken als geschiedenis en staatinrichting is steeds minder ruimte. De vorming van grote ROC's (regionale opleidingscentra), die in de plaats komen van de bekende dag- en avondscholen voor volwassenen, draagt daartoe bij. Vakdocenten geschiedenis worden steeds vaker bij andere vakken of bezigheden ingezet. Het bestuur benadrukt tijdens overleg met onderwijsverzorgingsinstellingen en het ministerie het belang van goed vakinhoudelijk onderwijs, op alle niveaus. Daarin wordt het gesteund door het Platform van Vakinhoudelijke Verenigingen.

En verder...

Het komt nog steeds voor dat commissies of leden van commissies namens de VGN naar buiten (willen) treden zonder voorafgaand overleg met het bestuur. Zoals al eerder gesteld, is dat om begrijpelijke redenen nadrukkelijk niet de bedoeling.

De ontwikkelingen in onderwijsland volgen elkaar snel op. Sneller vaak dan het bestuur u via de Kleiokrant kan berichten. Volgt u daarom onderwijsbladen als Uitleg en vakbladen als Geschiedenis in de klas, naast -uiteraard- onze eigen Kleio.

Veel leden hebben zich de afgelopen tijd bijzonder ingespannen voor (de positie van) het vak, op allerlei terreinen. Het bestuur wil hen daarvoor op deze plaats nog eens buitengewoon bedanken.

Een in alle opzichten voor spoedig 1997 gewenst!
Harald Buskop

REIZEN NAAR ISTANBUL

30 maart t/m 6 april
14 mei t/m 11 mei

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde.

Wij bekijken uitvoerig de highlights, maar bezoeken ook plekken waar toeristen normaal niet komen, zoals de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de heilige bronnen. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus.

Het programma is niet om zes uur afgelopen, waarna u uzelf maar moet zien te vermaken. Veel mensen komen dan terecht in hetzelfde tentje om de hoek en dat is jammer want uit eten gaan in

verschillende wijken van Istanbul hoort helemaal bij het ervaren van deze prachtige stad.

U verblijft in een uitstekend 3-sterren hotel in een mooie oude volkswijk in het hartje van de stad.

Reissom f1455,-. Bij de prijs is inbegrepen: de vlucht Amsterdam-Istanbul v.v. logies en ontbijt entreegelden boot- en bustochtjes een uitgebreid informatiepakket (plattegrond, artikelen)

Meld u zich in verband met de beperkte groeps-grootte tijdig aan!

Voor meer informatie en een brochure: 053-4324675 (ook buiten kantooruren).

Als u met een groep docenten of een klas een reis naar Turkije wilt maken, dan kunt u altijd bellen voor nadere informatie.

Nascholing HKL Tilburg

Net als in de afgelopen jaren kunnen docenten geschiedenis en staatsinrichting vwo/havo/mavo en vbo in het voorjaar van 1997 deelnemen aan de succesvolle vakgerichte nascholingscursussen van de KHLT, sinds kort Fontys Hogescholen.

Cursus 1:

Vaardigheden in de basisvorming

Inhoud: leren leren, oefenen en toetsen van de vaardigheden uit de kerndoelen; zelfstandig werken; onderzoek in de eigen omgeving; de mogelijkheden van de diverse methoden; longitudinale planning van vaardigheden.

Tijd: 15.30 - 18.00 uur op vier maandagen, 13 januari, 3 februari, 10 maart en 14 april.

Kosten: f300,- voor de cursus en f40,- voor het materiaal.

Cursus 2:

Geschiedenis in de Bovenbouw/Tweede Fase

Inhoud: bestaande en komende overheidsvoorschriften vbo/mavo en havo/vwo: 'nieuwe' inhoud, benaderingswijzen en vaardigheden; stapsgewijs van een oud naar een nieuw bovenbouwprogramma: lesuren en studielasturen-benadering, doelgericht experimenteren in de klas; mogelijkheden van lesmateriaal: bovenbouwboeken en katernen.

Tijd: 15.30 - 18.00 uur op vier maandagen: 27 januari, 24 februari, 24 maart en 28 april.

Kosten: f300,- cursuskosten en f40,- materiaalkosten.

Cursus 3:

Vakgerichte begeleiding op maat

De Vakgroep geschiedenis van de HKLT ondersteunt en begeleidt secties van diverse scholen 'op maat' bij de evaluatie en verdere ontwikkeling van hun schooleigen onderwijsprogramma's. In het afgelopen en lopende schooljaar is/wordt gewerkt aan het opzetten van een gedoseerd en doelgericht basisprogramma voor de onderbouw, onderzoek in eigen omgeving in samenhang met andere vakken, zelfstandiger werken in onder- en bovenbouw, praktisch anticiperen op de komende vernieuwing van de bovenbouw vbo/mavo en havo/vwo.

Inhoud, tijd en kosten: in nader overleg te bepalen.

Alle cursussen zijn praktisch en gericht op de dagelijkse onderwijspraktijk.

Ze vinden plaats in het Mollerinstituut, Pyreneeënweg 3, 5022 DN Tilburg.

Voor meer informatie en inschrijfformulieren kunt u terecht bij het Contractenbureau FEO (postbus 90900, 5000 GA Tilburg. Tel. 013-5394403/413).

Voor inhoudelijke informatie bij cursusleider drs. T. van der Geugten (tel. 013-5394475/5704227).

DE WIEG

organiseert haar jaarlijkse dag-seminar op 15 februari 1997 in Utrecht

10.00 uur Ontvangst en koffie

10.30 uur Lezing door prof.dr. J.C.H. Blom

11.00 uur Lezing door prof.dr. W. van der Dussen

Beide sprekers zullen hun visie geven op twee vragen:

- Wat moeten leerlingen geleerd hebben en weten over geschiedenis en staatsinrichting na de Tweede Fase?
- Hoe kan het algemene overzicht vertaald worden naar de nieuwe eindtermen voor geschiedenis en staatsinrichting in de Tweede Fase?

Hierna volgt een debat.

12.45 uur Lunch

13.45 uur Lezingen vanuit de praktijk door Michael Riley en Christine Council

In Engeland is de laatste jaren gedebatteerd over en ervaring opgedaan met het zoeken naar de 'happy balance' tussen chronologisch overzicht en thematische benadering. Michael Riley en Christine Council zullen spreken over 'Outlines and In-Depth Studies' en de toepassing ervan op de nieuwe eindtermen voor de Tweede Fase.

16.00 uur Sluiting

Kosten f25,-; te storten op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag o.v.v. 'Wieg-seminar 15 februari 1997'.

Opgave bij de voorzitter van de WIEG, Joke van der Leeuw-Roord
Louise Henriëttestraat 16
2595 TH Den Haag
Tel/fax 070-3853669

Tien vragen over de Tweede Fase

Gesteld door Jan van Oudheusden; beantwoord door Jan Schopman

1. *Moet ik in de toekomst gemiddeld de helft van mijn lessen de leerlingen in de schoolmediatheek aan het werk zetten?*

Zie ik mijn leerlingen nog buiten de verplichte contacturen?

* Onder contacturen moet men verstaan alle uren die de leerlingen verplicht in school doorbrengen (of onder begeleiding buiten de school, bijvoorbeeld tijdens een excursie). Een duidelijker term is wellicht: schooltijd. Dat zullen in de Tweede Fase per schooljaar minimaal 1000 klokuren van de totale studielast van 1600 uren zijn; de overige tijd is bestemd voor huiswerk.

In die contacturen ofwel schooltijd krijgen de leerlingen klassikale instructie, werken ze onder begeleiding van de docent in het vaklokaal, voeren ze opdrachten uit in de mediatheek, oriënteren ze zich op hun toekomstige studie, etc. Bij al deze activiteiten zijn docenten betrokken of kunnen ze door de leerlingen ingeschakeld worden.

* Hoe de schooltijd over de verschillende studie-activiteiten van de leerlingen verdeeld wordt, is een zaak van de school. Op veel scholen lopen momenteel al experimenten en projecten waarbij leerlingen minder klassikaal les krijgen dan onder het regime van de lessentabel gebruikelijk was.

2. *Zijn de huidige schoolmethodes nog te gebruiken, of wordt het een geheel nieuwe generatie schoolboeken, c.q. pakketten met katemen?*

* De meeste huidige schoolboeken zijn in de Tweede Fase alleen te gebruiken als de docent er studiewijzers en opdrachten bij fabriceert zodat de leerlingen zelfstandiger aan het werk kunnen.

* Hoe de nieuwe generatie schoolboeken eruit gaat zien, is mij momenteel nog niet duidelijk.

3. *Blijft voldoende tijd beschikbaar om het vak geschiedenis klassikaal te 'brengen': dus:*

komt de vertellende docent nog aan zijn trekken; kan ik nog op mijn gemak dia's van Griekse tempels of gotische kathedralen tonen en bespreken? Kan ik nog wel eens een stukje video laten zien? Kan ik ingaan op actuele gebeurtenissen?

* Of hiervoor voldoende tijd blijft, beslist de school. Op veel scholen is het denken over de vormgeving van de Tweede Fase intussen op gang gekomen; het is van groot belang dat de sectie geschiedenis zich in de discussie mengt en haar ideeën en wensen naar voren brengt. Daarbij kan ze natuurlijk nooit voorbijgaan aan de basisgedachte van de Tweede Fase dat leerlingen zelfstandiger moeten gaan leren.

4. *Wat is eigenlijk de hoofddoelstelling van het vak geschiedenis? Immers, in Kleio 6/1996, p. 12 lees ik dat "het verwerven van inzicht in het verleden geen doel op zichzelf" meer is! Gaat het straks alleen nog om verheldering van het bestaan in de huidige maatschappij?*

* In de advies examenprogramma's havo/vwo geschiedenis - ook wel de "eindtermen Tweede Fase" genoemd - lees ik op blz. 69 en 70: "Het onderwijs richt zich daarbij zowel op het overdragen van kennis als in samenhang daarmee op actieve kennisverwerving, op zelfstandig leren en op toepassing van kennis en inzicht. Het wil daarmee enerzijds voortbouwen op de basisvorming en anderzijds leerlingen op een effectieve wijze voorbereiden op een vervolgstudie in het hoger onderwijs. ... Bestaansverheldering is voor het geschiedenisonderwijs een belangrijke doelstelling. Dit betekent zeker niet dat het heden als enige maatstaf fungeert. Het onderwijs kenmerkt zich primair door de vragen die aan het verleden - het historisch proces - worden gesteld. Deze vragen worden geïnspireerd door de actualiteit, de leefwereld en historische belangstelling van leerlingen, maar ook door historisch-wetenschappelijke discussies."

5. *Heeft straks de docent nog bestaansrecht die als voornaamste doel van zijn onderwijs ziet: het aanbrengen van algemene ontwikkeling en van brede culturele vorming bij de leerlingen?*

* Ook in de Tweede Fase zal het vak geschiedenis relatief weinig uren toegemeten krijgen. Binnen die beperkte ruimte gaan docenten en leerlingen aan de slag op basis van het nieuwe examenprogramma, dat zeer breed van opzet is.

* Als men onder "aanbrengen van" verstaat dat van de leerlingen een passieve houding verwacht wordt, botst men met de uitgangspunten van de Tweede Fase.

6. *In welke richting moet de docent zich in de toekomst primair laten bijscholen? Vakdidactisch of stof-inhoudelijk?*

* De Tweede Fase betekent voor veel docenten een forse omschakeling: de docent wordt meer organisator en begeleider van het leerproces. Dit vindt zijn concretisering in andere werkvormen dan de klassikale instructie. Om deze revolutie op een prettige manier te overleven, doet men er goed aan zich te laten bijscholen in didactisch opzicht. Er is een groot aanbod van nascholing op het gebied van Tweede Fase-onderwijs.

7. *Blijft het Centraal Schriftelijk Eindexamen met twee onderwerpen gehandhaafd? Zal de docent bij de behandeling van die beide onderwerpen dan niet als vanzelf teruggrijpen op 'ouderwetse' klassikale werkvormen, om zijn leerlingen beter te laten scoren op het examen?*

* Als het aan de VGN ligt, blijft het CE met twee onderwerpen gehandhaafd.

* In de centrale examens ligt in toenemende mate de nadruk op toetsing van vaardigheden. Een docent die teruggrijpt op ouderwetse klassikale werkvormen, bewijst zijn of haar leerlingen geen dienst.

8. *Hoe vrij worden de directies van de scholen gelaten in het wel of niet daadwerkelijk implemen-*

teren van de 'studiehuis'-constructie en andere elementen van de Tweede Fase-plannen?

* Scholen zullen moeten voldoen aan de wet en andere regelgeving, net zoals dat nu het geval is.

9. *Zal het voortdurend laten verichten van 'vaardigheden' op den duur niet een eentonig spel worden voor de leerlingen? Zal - zonder inspirerende docent - de motivatie niet teruglopen en het rendement dienovereenkomstig?*

* Zeer veel leerlingen ervaren het huidige onderwijs als eentonig. Als we het Tweede Fase-onderwijs eentonig maken, raken ze van de regen in de drup. Een "nieuwe saaiheid" dreigt inderdaad; men denke bijvoorbeeld aan het gevaar van "verwerkstukking" van het onderwijs.

* Naar mijn idee biedt het Tweede Fase-onderwijs meer mogelijkheden tot variatie dan het tot heden gangbare onderwijs. Je moet als docent eerst kennis maken met die mogelijke werkvormen voordat je ze kunt toepassen. Nascholen dus.

* De rol van de docent blijft essentieel. Onder "zelfstandig leren" versta ik niet: de leerlingen zo maar hun gang laten gaan. De docent blijft nodig voor het geven van uitleg (waar het verhaal als motiveerende factor bij hoort), voor het samenstellen van inspirerende opdrachten en het begeleiden van de leerlingen bij hun gevarieerde studie-activiteiten.

10. *Hoe vrij is een vaksectie (of de individuele docent) straks nog om een onderwerp van eigen keuze te behandelen, eventueel met gebruikmaking van zelfgemaakt lesmateriaal?*

* Die keuze wordt beperkt door het nieuwe examenprogramma, dat meer richtinggevend is dan het oude. Naar mijn idee zijn er toch zeer ruime mogelijkheden voor docenten - en deels ook voor leerlingen - om thema's te kiezen die hen aanspreken.

Het reismagazine dat u verder laat kijken

'Grandtour laat u reizen in heden en verleden, toont bijzondere pleisterplaatsen en pelgrims-oorden en laat vroegere expeditie herleven. Wie al weet dat de zee blauw is en de palmen groen zijn, vindt in Grandtour het ware reisverhaal.

In nummer 3 o.a.:

- Op ontdekkingsreis langs de resten van het IJzeren Gordijn in Duitsland
- De avontuurlijke tochten van Nederlands eerste ontdekkingsreiziger Alexandrine Tinné
- Vader en zoon Colijn op ontdekkingsstocht in 'tropisch Nederland'
- Legendes langs de weg naar Santiago de Compostela

In nummer 4 o.a.:

- Een interview met Carolijn Visser
- Een reportage over St. Pierre & Miquelon
- Gerrit Jan Zwiër beschrijft een expeditie naar Groenland
- Twee journalisten volgen het spoor van Godfried van Bouillon naar Jeruzalem

Ja, ik reis mee met Grandtour.

- Ik neem een proefabonnement en ontvang 2 nummers voor f 15,-
- Ik ontvang nr. 4 van 1996 en neem een jaarabonnement (1997) en betaal f 32,50

Ik betaal na ontvangst van een acceptgiro

Naam _____ m/v

Adres _____

Postcode/plaats _____

Telefoonnummer _____

Handtekening _____

In envelop zonder postzegel sturen aan: Noordstar Uitgeverij, antwoordnummer 3206, 3720 VB Bilthoven

Grandtour verschijnt 4 x per jaar. Losse nummers bij de tijdschriftenhandel f 8,95.

Een abonnement in Nederland kost f 31,50.

Bel voor meer informatie 030 2520251

alles te weten te komen

in één dag

Het is makkelijker dan u denkt

Bezoek onze presentaties
voor onder- en bovenbouw over:

- GAMMA-vakken
- Talen
- NaS, Techniek, Wetkunde
- Beeldende Vakken en Literatuur

 Thieme
0575-594964

 SMD
algemeen ONDERWIJS
071-5797570

 meulenhoff Educatief
020-5566890